

Ά-ΧΡΩΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΣ ΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ

ΤΟ ΦΥΣΙΚΟ ΥΛΙΚΟ ΩΣ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΟ ΤΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ
ΣΕ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΒΑΛΣΑΜΑΚΗ.

-

Πολυτεχνείο Κρήτης
Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών Ακαδημαϊκό
Έτος 2024-2025
Ερευνητική Εργασία

Ά-χρωμος ελληνικός μεταπολεμικός μοντερνισμός.
Το φυσικό υλικό ως υποκατάστατο του χρώματος σε έργα του Νίκου Βαλσαμάκη.

[Επιβλέπουσα] Κωτσάκη Αμαλία
[Επιμέλεια] Δακανάλη Ειρήνη

Χανιά 2025

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την καθηγήτριά μου κ. Κωτσάκη Αμαλία, για την πολύτιμη βοήθεια, τις ενδιαφέρουσες συζητήσεις και την σωστή καθοδήγηση με στόχο την αποτελεσματικότερη εκπόνηση της ερευνητικής μου εργασίας. Ακόμη, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου και τους φίλους μου για την υποστήριξή τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

01 Εισαγωγή

1.1 Σκοπός-Αντικείμενο μελέτης	7
1.2 Μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού	7
1.3 Ερμηνευτική μέθοδος	
Α. Υπόθεση εργασίας	8-19
Β. Συγκρότηση έρευνας	20
Γ. Ερευνητικά ερωτήματα	21

02 Ευρήματα

2.1 Εισαγωγή: Το έργο του Νίκου Βαλσαμάκη τη μεταπολεμική περίοδο.....	22-23
2.2 Κεφάλαιο 1 ^ο : Έργα στην εξοχή.	
Οικία Λαναρά, Ανάβυσσος (1961-63).....	24-35
Οικία Παράσχη, Ανάβυσσος (1961-63).....	36-53
Οικία Δημητρόπουλου, Ρίο Πατρών (1963-65).....	54-63
Ξενοδοχείο Αμαλία στους Δελφούς (1963-65).....	64-81
Οικία Λογοθέτη, Σούνιο (1974- 76).....	82-91
2.3 Κεφάλαιο 2 ^ο : Έργα σε αστικό περιβάλλον.	
Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5, Αθήνα (1961-63).....	92-105
Οικία Βαλσαμάκη, Φιλοθέη (1961-63).....	106-121

Οικία στο Πρωτονοταρίου, Φιλοθέη (1971-73).....	122-129
Οικία Καββαδά, Φιλοθέη (1972-74).....	130-141
Οικία Λουκάκου, Κεφαλάρι, Κηφισιά (1972-74).....	142-149
Ιδιωτική Γκαλερί και κατοικία, Παράδεισος Αμαρουσίου (1986-90).....	150-156
03 Ερμηνεία-Συμπεράσματα	157-171
04 Βιβλιογραφία	172-174

01 Εισαγωγή

1.1 Σκοπός

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι η διερεύνηση της συμβολής των φυσικών υλικών ως υποκατάστατο του χρώματος στο πεδίο της μοντέρνας μεταπολεμικής ελληνικής αρχιτεκτονικής μέσα από έργα του Νίκου Βαλσαμάκη.

Αντικείμενο μελέτης

Αντικείμενο της εργασίας είναι μέρος του έργου του μοντερνιστή Νίκου Βαλσαμάκη, όπου η χρήση φυσικού υλικού είναι καθοριστική στην σύνθεση και λειτουργεί ως υποκατάστατο του χρώματος, κατά τη μεταπολεμική περίοδο, συγκεκριμένα τις δεκαετίες του 1950 – 1990. Θα γίνει ανάλυση σε 11 έργα συνολικά, τα οποία χωρίζονται σε δύο κατηγορίες. Η πρώτη περιλαμβάνει πέντε εξοχικά έργα: Οικία Λαναρά, Ανάβυσσος (1961-63) / Οικία Παράσχη, Ανάβυσσος (1961-63) / Οικία Δημητρόπουλου, Ρίο Πατρών (1963-65) / Ξενοδοχείο Αμαλία στους Δελφούς (1963-65) / Οικία Λογοθέτη, Σούνιο (1974-76). Από την άλλη, η δεύτερη θα αναφέρει έξι αστικά έργα: Οικία Βαλσαμάκη, Φιλοθέη (1961-63) / Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5, Αθήνα (1961-63) / Οικία στο Πρωτονοταρίου, Φιλοθέη (1971-73) / Οικία Καββαδά, Φιλοθέη (1972-74) / Οικία Λουκάκου, Κεφαλάρι, Κηφισιά (1972-74) / Ιδιωτική Γκαλερί και κατοικία, Παράδεισος Αμαρουσίου (1986-90).

1.2 Μέθοδος συλλογής ερευνητικού υλικού

Το ερευνητικό υλικό αντλήθηκε κυρίως από αρχειακή έρευνα και έρευνα πεδίου, καθώς και από βιβλιογραφικές και ηλεκτρονικές πηγές. Η αρχειακή έρευνα (σχέδια και φωτογραφίες), πραγματοποιήθηκε στα Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη και Σταύρος Νιάρχος και από παλαιότερα αρχιτεκτονικά περιοδικά: Αρχιτεκτονικά Θέματα.

1.3 Ερμηνευτική μέθοδος

A. Υπόθεση εργασίας

Η αποφυγή του χρώματος στη μοντέρνα και μεταπολεμική αρχιτεκτονική δεν αποτελεί απλώς μια αισθητική επιλογή, αλλά ενσαρκώνει μια ουσιώδη ηθική στάση απέναντι στην αρχιτεκτονική ως κατασκευή: μία πράξη ειλικρίνειας, συνέπειας και διαχρονικότητας, που διασφαλίζει την αναγνωσιμότητα του έργου στον χρόνο και επιτρέπει τη βιώσιμη αναπαραγωγή του από τις μελλοντικές γενιές.

Οι αρχιτέκτονες της μεταπολεμικής Ελλάδας απέρριψαν τη διακοσμητική χρήση του χρώματος και αντ' αυτού ανέδειξαν την αυθεντικότητα των υλικών, τονίζοντας τη δομή και τη λειτουργικότητα των κτιρίων. Δηλαδή άρχισε να κυριαρχεί η ειλικρίνεια της κατασκευής, κατά την οποία τα υλικά προβάλλονται στην ακατέργαστη μορφή τους, χωρίς επιφανειακή διακόσμηση ή χρωματική παρέμβαση, αποδίδοντας έτσι ένα φυσικό και αυθεντικό χρωματισμό στα κτήρια της εποχής.

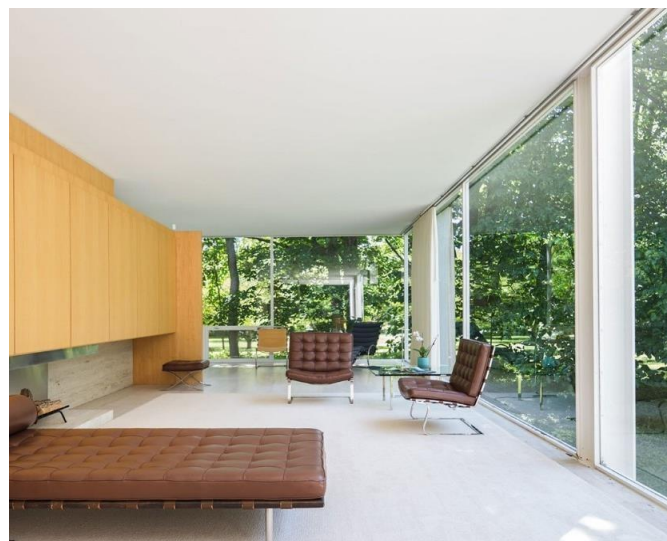
Η αποφυγή του χρώματος βασίζεται σε αρχές που αναπτύχθηκαν κυρίως στο ξεκίνημα του 20ού αιώνα και ενισχύθηκαν μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο:

1. Μοντερνισμός:

- Οι πρωτοπόροι του μοντερνισμού, όπως ο Le Corbusier, Ludwig Mies van der Rohe, Walter Gropius, ο Louis Kahn και ο Adolf Loos, προώθησαν την αντίληψη ότι τα υλικά πρέπει να εκτίθενται στην πρωτογενή τους μορφή, χωρίς επιπρόσθετη επικάλυψη ή διακοσμητικά στοιχεία. προσθήκη που μπορούσε να αποσπάσει την προσοχή από τη μορφή, τη λειτουργία και την υλική αλήθεια του έργου.
- Χαρακτηριστικά έργα του μοντερνισμού είναι η Villa Savoye του Le Corbusier (1929-31)— ένα εμβληματικό έργο, με καθαρές γεωμετρικές μορφές και λευκές επιφάνειες που αναδεικνύουν τη δομή χωρίς διακοσμητικά στοιχεία και το Farnsworth House του Ludwig Mies van der Rohe (1945-51)— μια κατοικία που αποτελεί παράδειγμα της αρχής “less is more”, με διαφανείς επιφάνειες και απουσία χρώματος, εστιάζοντας στη δομή και τη λειτουργικότητα.
- Ο Adolf Loos ήδη από το 1908 στο κείμενο "Ornament and Crime" απορρίπτει τη διακόσμηση και το πρόσθετο χρώμα. Υποστηρίζει την λογική της “κατασκευαστικής αλήθειας” .

ΕΙΚ.1 | ΕΙΚ.2 Villa Savoye – Le Corbusier (1929-31).

ΕΙΚ.3 | ΕΙΚ.4 Farnsworth House – Ludwig Mies van der Rohe (1945-51).

2. Brutalism και το εμφανές/ακατέργαστο σκυρόδεμα (Beton Brut):

Το κίνημα του Brutalism, που αναπτύχθηκε τη μεταπολεμική περίοδο, εστίασε στην έκθεση των κατασκευαστικών υλικών στην ακατέργαστη μορφή τους, ιδιαίτερα του σκυροδέματος. Ο όρος "Brutalism" προέρχεται από τη γαλλική λέξη "béton brut", που σημαίνει "ακατέργαστο σκυρόδεμα", και χρησιμοποιήθηκε από τον Le Corbusier. Οι αρχιτέκτονες του κινήματος αυτού απέφευγαν τη χρήση χρώματος, θεωρώντας ότι η αυθεντικότητα των υλικών και η κατασκευαστική ειλικρίνεια υπερέχουν της διακοσμητικής παρέμβασης. Δηλαδή, η φιλοσοφία του κινήματος ήταν η έκθεση της κατασκευαστικής αλήθειας του κτιρίου, χωρίς σοβά, χρώμα ή επεξεργασία.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα του Μπρουταλισμού του Le Corbusier είναι: Η πολυκατοικία Unité d'Habitation στη Μασσαλία (1947-1952)— όπου χρησιμοποιήθηκε εμφανές σκυρόδεμα, αναδεικνύοντας την υφή και την ακατέργαστη ποιότητα του υλικού, χωρίς την προσθήκη χρώματος ή διακόσμου και η Notre-Dame du Haut, Ρονσάν (1954)— εκκλησία με οργανικές μορφές και χρήση ανεπίχριστου σκυροδέματος.

3. Μεταπολεμική Ανασυγκρότηση και Οικονομία Υλικών:

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, πολλές χώρες βρέθηκαν σε κατάσταση οικονομικής κρίσης και η ανοικοδόμηση έπρεπε να γίνει με χαμηλό κόστος και λειτουργικότητα. Το σκυρόδεμα, η πέτρα και το ξύλο χρησιμοποιήθηκαν ως βασικά υλικά, χωρίς πρόσθετες επεξεργασίες ή βαφές, τόσο για οικονομικούς όσο και για αισθητικούς λόγους.

«Ακόμα και το τούβλο θέλει να είναι αυτό που είναι».

Louis Kahn.

Εικ.5 | Εικ.6 Η πολυκατοικία Unité d'Habitation στη Μασσαλία (1947-1952).

Εικ.7 | Εικ.8 Η Notre-Dame du Haut, Ρονσάν (1954).

Αποσπάσματα και αναφορές αρχιτεκτόνων & θεωρητικών που υποστηρίζουν αυτήν την τάση ...

1. Adolf Loos (1870-1933) και το δοκίμιο "Ornament and Crime".

Ο Αυστριακός αρχιτέκτονας Adolf Loos ήταν ένθερμος πολέμιος της διακοσμητικής χρήσης του χρώματος και των στολιδιών στην αρχιτεκτονική. Στο εμβληματικό του δοκίμιο "Ornament and Crime" (1908) απορρίπτει τη διακόσμηση και το χρώμα ως μη αυθεντικές μορφές έκφρασης. Επισημαίνει ότι η αφαίρεση του διακόσμου είναι ένδειξη πολιτισμικής προόδου και θεωρεί ότι η αληθινή ομορφιά ενός κτιρίου προκύπτει από την απλότητα και την ειλικρίνεια των υλικών του και πίστευε ότι η υπερβολική διακόσμηση και η χρήση χρώματος αποσπούν από την ουσία της αρχιτεκτονικής και οδηγούν σε αισθητική παρακμή. Αντ' αυτών, προκρίνει τη γυμνή, αποκαλυπτική δύναμη της υλικότητας: η πέτρα, το ξύλο, το μέταλλο και το μπετόν δεν απαιτούν πρόσθετο χρώμα για να παραγάγουν αρχιτεκτονική σημασία.

Απόσπασμα: "Η εξέλιξη του πολιτισμού συμβαδίζει με την εξάλειψη του διακόσμου από τα χρηστικά αντικείμενα."

Στο ίδιο δοκίμιο, ο Loos θεωρεί ότι η χρήση διακόσμου μπορεί να οδηγήσει σε ταχεία απαξίωση των αντικειμένων, καθιστώντας τα ξεπερασμένα και μη λειτουργικά.

Απόσπασμα: "Το να ξοδεύει κανείς εργασία και υλικά για διακόσμηση, η οποία θα μειώσει τη διάρκεια ζωής του αντικειμένου, είναι σπατάλη και έγκλημα."

2. Le Corbusier (1887-1965) και η "Αρχιτεκτονική Πολυχρωμία".

Ο Ελβετός-Γάλλος αρχιτέκτονας Le Corbusier είναι γνωστός για την έννοια της "Αρχιτεκτονικής Πολυχρωμίας", όπου το χρώμα χρησιμοποιείται μεθοδικά για να ενισχύσει την αρχιτεκτονική έκφραση. Ωστόσο, σε πολλά από τα έργα του, προτίμησε την ανάδειξη των φυσικών υλικών και τις απλές μορφές, χωρίς περιττά χρώματα.

Απόσπασμα: "Η αρχιτεκτονική είναι το έξυπνο, σωστό και μαγευτικό παιχνίδι των όγκων κάτω από το φως."

Αυτό υποδηλώνει ότι η μορφή και η υλικότητα ενός κτιρίου είναι πρωταρχικής σημασίας, με το φως να αναδεικνύει την ουσία του σχεδιασμού.

Απόσπασμα: "Το χρώμα είναι ένα μέσο για την επίτευξη αρμονίας και έκφρασης στην αρχιτεκτονική."

Παρόλο που ανέπτυξε μια χρωματική παλέτα, η χρήση του χρώματος στα έργα του ήταν συχνά περιορισμένη, δίνοντας έμφαση στην υλικότητα και τη μορφή των κτιρίων.

3. Walter Gropius (1883-1969).

Ο Γερμανός αρχιτέκτονας Walter Gropius, ιδρυτής του Bauhaus, υποστήριξε την ενοποίηση της τέχνης και της τεχνολογίας, δίνοντας έμφαση στη λειτουργικότητα και την απλότητα. Στα έργα του, προτίμησε τη χρήση φυσικών υλικών και απέφυγε την περιττή διακόσμηση, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης χρώματος. Παράδειγμα: Το κτήριο του Bauhaus στο Ντεσάου (1925-26), με το χαλύβδινο σκελετό, τις γυμνές επιφάνειες από εμφανές μπετόν ή σκέτο σοβά.

Απόσπασμα: "Η αρχιτεκτονική ξεκινά όπου η τεχνική τελειώνει".

Αυτό υποδηλώνει ότι η ουσία της αρχιτεκτονικής βρίσκεται πέρα από την τεχνική, στην καθαρότητα της μορφής και της λειτουργίας, χωρίς την ανάγκη για διακοσμητικά στοιχεία.

Εικ.9 Το κτήριο του Bauhaus, Dessau, Γερμανία, 1925-26.

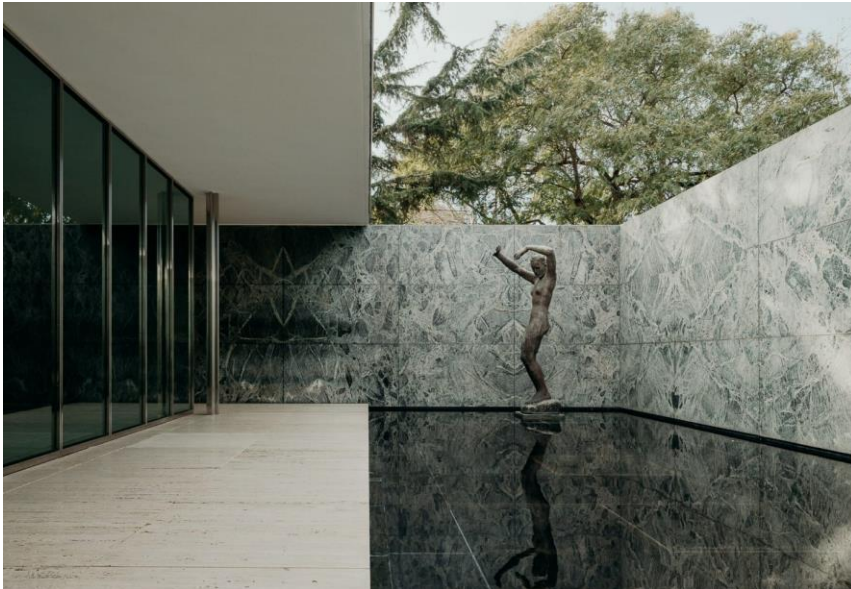
4. Mies van der Rohe και η Αρχή "Less is More" (Το λιγότερο είναι περισσότερο).

Προώθησε την ιδέα ότι η απλότητα στη μορφή και η ειλικρίνεια των υλικών είναι ουσιώδεις στην αρχιτεκτονική, αποφεύγοντας τη διακοσμητική χρήση του χρώματος ή διακόσμου. Εστίαζε στην καθαρότητα των γραμμών και την ποιότητα των υλικών.

Απόσπασμα: "Αρχιτεκτονική αρχίζει όταν δύο τούβλα τοποθετούνται προσεκτικά μαζί".

Αυτό υπογραμμίζει τη σημασία της προσεκτικής χρήσης των υλικών και της κατασκευαστικής ακεραιότητας, χωρίς την ανάγκη για πρόσθετο χρώμα ή διακόσμηση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το Pavilion της Βαρκελώνης (1929), όπου ο Mies van der Rohe χρησιμοποίησε υλικά όπως μάρμαρο, όνυχα και χάλυβα, αφήνοντας τα υλικά να εκφράσουν την αισθητική του κτιρίου χωρίς πρόσθετο χρώμα ή διακοσμητικά στοιχεία.

Εικ.10 Το Pavilion της Βαρκελώνης, 1929.

5. Νίκος Βαλσαμάκης (1924-).

Ο Νίκος Βαλσαμάκης, γνωστός για τον λιτό και μοντέρνο σχεδιασμό του, συχνά χρησιμοποιούσε εμφανές σκυρόδεμα και φυσικά υλικά στα έργα του, αποφεύγοντας την εφαρμογή χρώματος.

Παράδειγμα: Η πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5 στην Αθήνα, όπου το εμφανές σκυρόδεμα και το ξύλο κυριαρχούν, αναδεικνύοντας την υλικότητα χωρίς πρόσθετα χρώματα.

Απόσπασμα: «Η αρχιτεκτονική οφείλει να εκφράζει την αλήθεια των υλικών της, χωρίς την ανάγκη για επιπλέον διακόσμηση ή χρώμα».

Εικ.11 Η πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5 στην Αθήνα, 1951-53.

6. Δημήτρης Πικιώνης (1887-1968) και τα "Κείμενα" του.

Υπογραμμίζεται η ανάγκη της αρχιτεκτονικής να εναρμονίζεται με τη φύση, αξιοποιώντας τα φυσικά υλικά χωρίς την προσθήκη τεχνητών χρωμάτων. Στα γραπτά του, εξερευνά τη σχέση μεταξύ αρχιτεκτονικής και φυσικού περιβάλλοντος, τονίζοντας την αξία της αυθεντικότητας και της απλότητας.

Άρθρο: "Ο περίπατος του Δημήτρη Πικιώνη στον Ιερό Βράχο".

Απόσπασμα: «Η φύση και η αρχιτεκτονική πρέπει να συνυπάρχουν αρμονικά, χωρίς την ανάγκη τεχνητών χρωμάτων».

Περιγράφεται η ενσωμάτωση της αρχιτεκτονικής στο φυσικό τοπίο και τη χρήση φυσικών υλικών χωρίς πρόσθετα χρώματα.

Ένα από τα χαρακτηριστικότερα έργα του Δημήτρη Πικιώνη, είναι η διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου της Ακρόπολης και του Φιλοπάππου (1954-1959), όπου χρησιμοποίησε φυσικά υλικά όπως τοπική πέτρα και ξύλο, ενσωματώνοντας τα μονοπάτια και τις πλακοστρώσεις με το φυσικό τοπίο. Η προσέγγισή του ανέδειξε την υφή και την ποιότητα των υλικών, αποφεύγοντας την προσθήκη χρώματος.

Εικ.12 Περιβάλλοντας χώρος της Ακρόπολης και του Φιλοπάππου.

7. Τάσος Μπίρης (1942-

Κείμενο: "Η Ελληνική Αρχιτεκτονική Παράδοση ως Παράδειγμα".

Απόσπασμα: "Η ελληνική αρχιτεκτονική παράδοση διδάσκει την αξία της απλότητας και της αυθεντικότητας, όπου τα φυσικά υλικά μιλούν από μόνα τους, χωρίς την ανάγκη επιπλέον χρωματικών επεμβάσεων."

Τονίζει την αξία της λιτότητας και της ειλικρίνειας στη χρήση των υλικών.

Βιβλίο: "Αρχιτεκτονικής Σημάδια και Διδάγματα".

Αναφορά στη σημασία της χρήσης φυσικών υλικών και στην αποφυγή περιττών διακοσμήσεων στην αρχιτεκτονική. Τονίζει την αξία της απλότητας και της αυθεντικότητας, υποστηρίζοντας ότι τα υλικά πρέπει να εκφράζουν τη δική τους αλήθεια χωρίς την ανάγκη πρόσθετων χρωμάτων.

Παράδειγμα: Η μονοκατοικία στην Εκάλη, Αθήνα, 1972-75.

Εικ.13 Η μονοκατοικία στην Εκάλη, Αθήνα, 1972-75.

8. Άρης Κωνσταντινίδης (1913-1993)

Ο Άρης Κωνσταντινίδης είναι γνωστός για την προσήλωσή του στη χρήση φυσικών υλικών, όπως η πέτρα και το ξύλο, τα οποία ενσωμάτωνε στα έργα του με τρόπο που ανεδείκνυε την αυθεντικότητα και την απλότητα της ελληνικής αρχιτεκτονικής παράδοσης. Υποστήριζε την ελικρίνεια της κατασκευής, αποφεύγοντας περιττές διακοσμήσεις, συμπεριλαμβανομένης της χρήσης χρώματος.

Παράδειγμα: Το σπίτι διακοπών του αρχιτέκτονα στην Ανάβυσσο του 1962, όπου επικρατεί εσωστρέφεια, λιτότητα με μηδενική ανάγκη χρώματος.

Βιβλίο: «Για την Αρχιτεκτονική»

Απόσπασμα: "Γιατί, όσο κι αν θέλουμε να πούμε πως ο λόγος του αρχιτέκτονα είναι το χτίριο, το χτίσμα του, που κατασκευάζεται στο ένα ή άλλο τοπίο κι οπότε ό,τι έχει να πει, ο αρχιτέκτονας, το λέει με το αρχιτεκτόνημά του,... καλά είναι να λέγεται, που και που, η αλήθεια, όχι μόνο με τα χτίσματα."

Εκφράζει την πεποίθηση ότι η αληθινή αρχιτεκτονική δεν χρειάζεται διακοσμήσεις ή τεχνητά χρώματα, καθώς τα ίδια τα υλικά πρέπει να μιλούν από μόνα τους.

Απόσπασμα: "Η αληθινή αρχιτεκτονική είναι εκείνη που δεν έχει ανάγκη από στολίδια και ψεύτικα χρώματα. Τα υλικά μιλούν από μόνα τους".

Εικ.14 Σπίτι διακοπών στην Ανάβυσσο, 1962.

«Η αλήθεια στην αρχιτεκτονική βρίσκεται εκεί όπου δεν υπάρχει τίποτε περιττό».

Άρης Κωνσταντινίδης.

Β. Συγκρότηση της έρευνας

Το ερευνητικό υλικό της εργασίας συγκροτείται σε δύο βασικές ενότητες, οι οποίες αφορούν την αρχιτεκτονική του Νίκου Βαλσαμάκη κατά τη μεταπολεμική περίοδο και συγκεκριμένα τις δεκαετίες του 1950 και 1970. Οι ενότητες αυτές διαχωρίζονται με βάση το είδος και τον χαρακτήρα των έργων, καθώς και την χωρική τους τοποθέτηση, γεγονός που οδηγεί στη διαφοροποίηση στη χρήση των υλικών.

Η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει έργα στην εξοχή, ενώ η δεύτερη στον αστικό ιστό, δηλαδή εντός πόλης ή προαστίων. Ο διαχωρισμός αυτός είναι ουσιώδης καθώς στα εξοχικά έργα παρατηρείται διαφορετική προσέγγιση στη μορφολογία και τη χρήση δομικών υλικών σε σχέση με τις αστικές κατοικίες.

Η κατηγοριοποίηση αυτή επιτρέπει τη συγκριτική ανάγνωση των έργων υπό το πρίσμα της χωρικής στρατηγικής, της υλικής έκφρασης και συνθετικής οικονομίας που διατρέπει το έργο του Βαλσαμάκη.

Οι δυο ενότητες αναλύονται ως εξής:

- Εξοχικά Έργα:

Οικία Λαναρά, Ανάβυσσος (1961-63) / Οικία Παράσχη, Ανάβυσσος (1961-63) / Οικία Δημητρόπουλου, Ρίο Πατρών (1963-65) / Ξενοδοχείο Αμαλία στους Δελφούς (1963-65) / Οικία Λογοθέτη, Σούνιο (1974- 76).

- Αστικά Έργα:

Οικία Βαλσαμάκη, Φιλοθέη (1961-63) / Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5, Αθήνα (1961-63) / Οικία στο Πρωτονοταρίου, Φιλοθέη (1971-73) / Οικία Καββαδά, Φιλοθέη (1972-74) / Οικία Λουκάκου, Κεφαλάρι, Κηφισιά (1972-74) / Ιδιωτική Γκαλερί και κατοικία, Παράδεισος Αμαρουσίου (1986-90).

Γ. Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερευνητικά ερωτήματα που θα επιχειρήσει να απαντήσει η εργασία είναι τα παρακάτω:

1. Με ποιους τρόπους τα φυσικά υλικά λειτουργούν ως υποκατάστατο του χρώματος στις αρχιτεκτονικές συνθέσεις του Νίκου Βαλσαμάκη;
2. Ποιο είναι το βαθύτερο κίνητρο της επιλογής αυτής;
3. Πόσο καθοριστική είναι η συνεισφορά του χρώματος της ύλης στη διαδικασία επιλογής του στην αρχιτεκτονική σύνθεση;
4. Διακρίνεται διαφοροποίηση ως προς τη χρήση των υλικών που αποδίδουν το χρώμα ανάμεσα στα έργα του αρχιτέκτονα στη πόλη και στην εξοχή; Πως αυτό φανερώνεται;
5. Ποιος ο ρόλος του τοπίου (αστικού και φυσικού), αν περιβάλλει το κτίσμα ή εντάσσεται στο εσωτερικό του ως θέα, στην επιλογή των υλικών εμμέσως χρωμάτων;
6. Ποιες είναι οι επιρροές από το ελληνικό τοπίο και την παραδοσιακή αρχιτεκτονική; (Σύνδεση χρήσης πέτρας, σκυροδέματος και ξύλου με την ελληνική τοπιογραφία).

02 Ευρήματα

Εισαγωγή

Το έργο του Νίκου Βαλσαμάκη τη μεταπολεμική περίοδο.

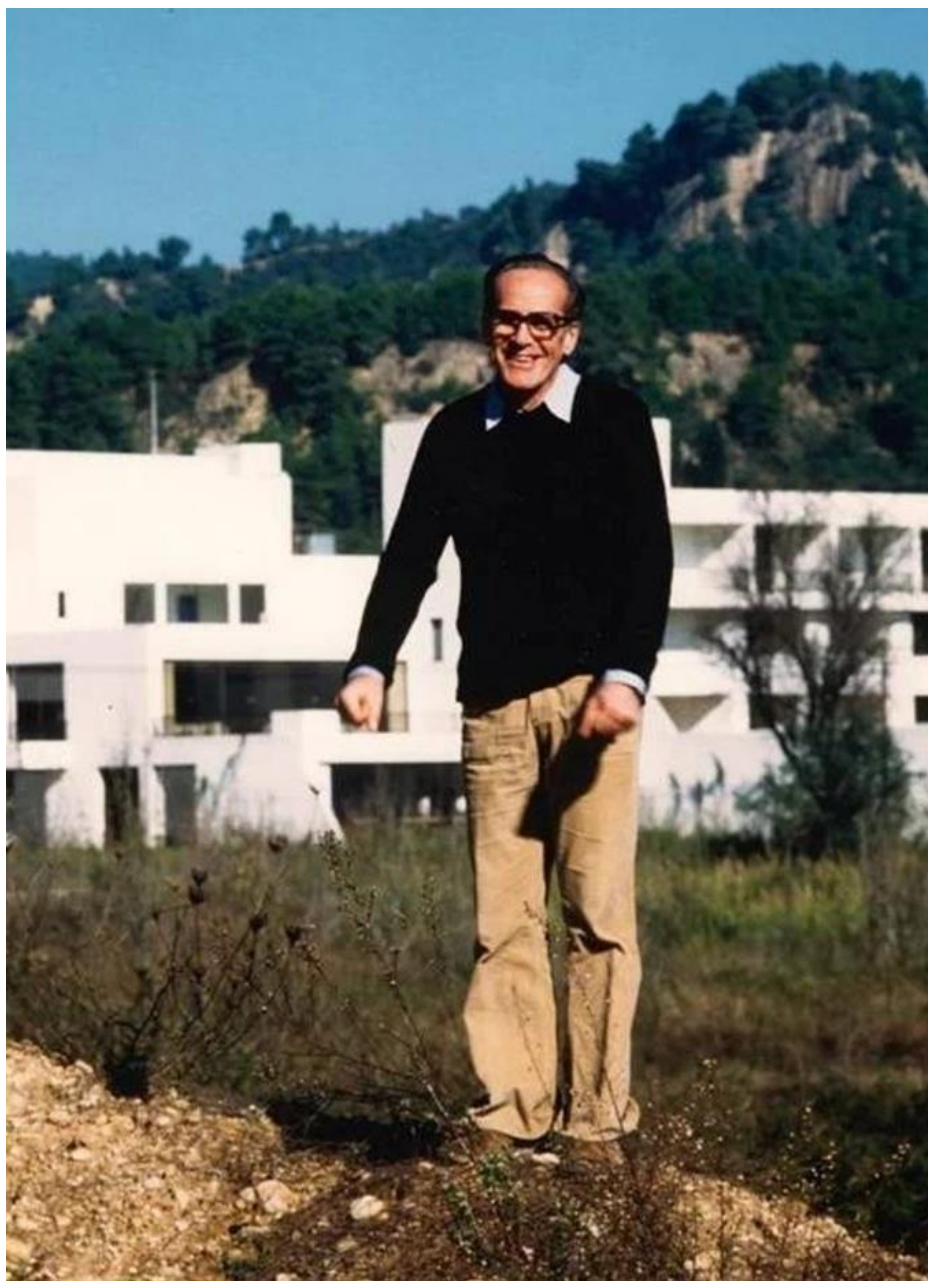
Η μεταπολεμική αρχιτεκτονική του Νίκου Βαλσαμάκη εντάσσεται στον ελληνικό μοντερνισμό με ιδιαίτερη έμφαση στην υλικότητα, η οποία δεν λειτουργεί απλώς ως δομικό μέσο, αλλά ως φορέας αισθητικής, ηθικής και πολιτισμικής συνέπειας. Ο Βαλσαμάκης, αντλώντας επιρροές από τον διεθνή μοντερνισμό και ειδικότερα από την αυστηρότητα του Mies van der Rohe και την τοπιοκεντρική ευαισθησία του Richard Neutra, χειρίζεται τα υλικά με ειλικρίνεια και λεπτομέρεια, αναδεικνύοντας τις φυσικές τους ιδιότητες χωρίς επικάλυψη ή εξωραϊσμό. Το σπλισμένο σκυρόδεμα, το γυαλί, το μέταλλο, ο λευκός σοβάς, η φυσική πέτρα και το ξύλο συνδυάζονται με ακρίβεια και αυστηρό έλεγχο, υπηρετώντας τη γεωμετρία, τη διαφάνεια και τον διάλογο με το τοπίο. Στο έργο του, η υλικότητα μετατρέπεται σε αρχιτεκτονική στάση, όπου η τεχνική αρτιότητα συνυπάρχει με την αφαιρετικότητα και μια βαθύτερη ηθική προσέγγιση του μοντέρνου.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, ο Βαλσαμάκης ακολουθεί με συνέπεια μια συνθετική λογική βασισμένη σε λεπτούς προβόλους, μεγάλες υάλινες επιφάνειες και καθαρές οριζόντιες γραμμές, αποφεύγοντας εσωτερικά χωρίσματα. Η αρχιτεκτονική του απαιτεί τεχνική ακρίβεια και υλικά υψηλής ποιότητας, παραπέμποντας στην αυστηρότητα του Mies van der Rohe. Μέσα από το ευρύ του έργο διακρίνονται δύο βασικές κατηγορίες αρχιτεκτονικών εφαρμογών: τα εξοχικά έργα, και οι αστικές κατοικίες ή πολυκατοικίες εντός του δομημένου ιστού.

Στα εξοχικά έργα, η αρχιτεκτονική συνομιλεί άμεσα με το τοπίο και η υλικότητα ακολουθεί τις γεωλογικές και κλιματολογικές συνθήκες. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αυτής της προσέγγισης είναι οι δύο κατοικίες στην Ανάβυσσο —Λαναρά και Παράσχη— όπου τα αρχιτεκτονήματα ενσωματώνονται με τον πιο φυσικό και λεπτό τρόπο στο περιβάλλον.

Στα αστικά έργα—η Οικία Βαλσαμάκη, η Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου στην Αθήνα, η Οικία Καββαδά στη Φιλοθέη— η υλικότητα υπηρετεί τη σύνθεση μέσα σε αυστηρότερα δομικά πλαίσια. Εκεί, τα φυσικά υλικά χαρίζουν πλαστικότητα, ρυθμό και χρωματική συνέπεια, υποκαθιστώντας τον τεχνητό χρωματισμό και προτείνοντας ένα συνεκτικό σύστημα αρχιτεκτονικής ταυτότητας.

Συνεπώς και στις δύο περιπτώσεις, ο αρχιτέκτονας παραμένει πιστός σε μια αρχιτεκτονική της ειλικρίνειας και της διάρκειας, στην οποία η υλικότητα—ως δομή και ως χρώμα—υπερβαίνει τον ρόλο του εργαλείου και μετατρέπεται σε πεδίο πολιτισμικού στοχασμού. Για τον Βαλσαμάκη, η υλικότητα δεν είναι απλώς αισθητική ή τεχνική επιλογή, αλλά στάση—μια αρχιτεκτονική ηθική που συνδέει τον μοντερνισμό με την ποιότητα κατοίκησης.

Εικ.15 Ο Νίκος Βαλσαμάκης
σκαρφαλωμένος σε ένα ύψωμα
χαμογελά στον φακό του Δημήτρη
Καλαπόδα.

Κεφάλαιο 1ο : Έργα στην εξοχή.

1. Οικία Λαναρά 1961, Ανάβυσσος, Ελλάδα.

Χρονολογία: 1961 (Μελέτη) | 1963 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Λόφος πάνω από τον άξονα Αθηνών-Σουνίου.

Η Οικία Λαναρά, έργο του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα του ώριμου ελληνικού μοντερνισμού και υλοποιήθηκε στην Ανάβυσσο Αττικής μεταξύ 1961 και 1963. Τοποθετημένη σε λόφο επί της παραθαλάσσιας οδού Αθηνών-Σουνίου, η κατοικία σχεδιάστηκε ως θερινή κατοικία για τετραμελή οικογένεια, καταλαμβάνοντας συνολική επιφάνεια περίπου 600 τ.μ. Ο σχεδιασμός επικεντρώνεται στην απόλυτη σύνδεση με το τοπίο και τη θέα προς τον Σαρωνικό κόλπο, μέσω ενός διαυγούς γυάλινου παραλληλεπιπέδου, το οποίο περιβάλλεται από λεπτές, οριζόντιες πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος και στηρίζεται σε διακριτικά μεταλλικά υποστυλώματα. Η κατοικία προτείνει μια συνθήκη αιώρησης πάνω από το τοπίο, ενσωματώνοντας τον υπαίθριο χώρο μέσω πέργκολων, αναλημματικών τοίχων διαφορετικών υψών, υπόστεγων και φυτεύσεων που διαπλέκονται αρμονικά με το φυσικό ανάγλυφο. Η επιλογή και σχεδίαση των επίπλων έγινε στο ίδιο πνεύμα με το χαρακτήρα του κτιρίου, από υλικά όπως: μέταλλο, δέρμα, ξύλο.

Υλικά: Ξύλινα μεγάλα συρόμενα κουφώματα, πέτρινοι αναλημματικοί τοίχοι τοπικής προέλευσης, πλάκες-πρόβολοι από οπλισμένο σκυρόδεμα, λεπτά βαμμένα μεταλλικά υποστυλώματα.

Κατοικία στην Ανάβυσσο, Αρχιτεκτονική, τχ. 42, 1963, σσ. 16-25.

Ερευνητική Εργασία | "Ο Νίκος Βαλσαμάκης ως βιοκλιματικός αρχιτέκτων", Γεωργία Γιασσία, στο περιοδικό "Greek Architects" προσφέρει μια εις βάθος ανάλυση της βιοκλιματικής προσέγγισης του Βαλσαμάκη, σελ.86-95.

Άρθρο «Αρχιτεκτονικές ματιές: Κατοικία στη Φιλοθέη: Η διδακτική αξία ενός Αρχιτεκτονικού παραδείγματος, 04 Απριλίου, 2016, στο περιοδικό "greekarchitects.gr"

Αρχιτεκτονικά Θέματα, τεύχος 1, 1967, σελ. 1-165.

Αρχαία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής| Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων, σελ. 46-55.

Αρχιτεκτονικά θέματα | 1992 | τχ. 26 σελ.77-79 | Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης

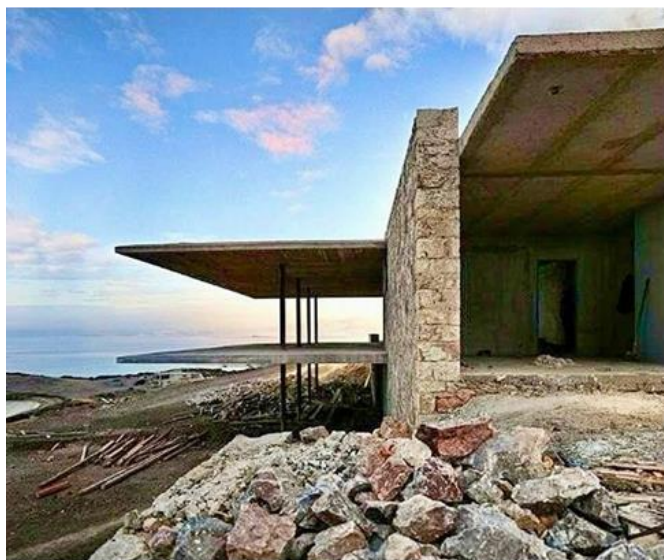
Εικ.16 | Εικ.17 | Εικ.18 Οικία Λαναρά 1961, Ανάβυσσος.

Η αρχιτεκτονική του Βαλσαμάκη διακρίνεται για την ευαισθησία του στον χειρισμό των φυσικών υλικών, τα οποία αξιοποιεί όχι μόνο για την υλική τους υπόσταση αλλά και για τις νοηματικές και περιβαλλοντικές τους αναφορές. Στην Οικία Λαναρά, η πέτρα τοπικής προέλευσης —πιθανότατα ασβεστολιθικής ή σχιστολιθικής υφής— χρησιμοποιείται στους τοίχους αντιστήριξης και στις εξωτερικές διαμορφώσεις του οικοπέδου, δημιουργώντας ένα ισχυρό θεμέλιο που αγκυρώνει το ελαφρύ, αιωρούμενο σώμα της κατοικίας στο τοπίο. Η υλικότητα της πέτρας, με την τραχιά υφή και τη φυσική πατίνα του χρόνου, αποτελεί φόρο τιμής στη μεσογειακή αρχιτεκτονική παράδοση, ενώ παράλληλα προσδίδει γλυπτική ποιότητα στους εξωτερικούς χώρους. Οι επιφάνειες πρασίνου, τα πέτρινα σκαλοπάτια και οι λευκοί αναλημματικοί τοίχοι συνδιαλέγονται με το τοπίο με έναν τρόπο που ενισχύει τη συνέχεια μεταξύ τεχνητού και φυσικού.

Το ξύλο, τόσο ως δομικό όσο και ως διακοσμητικό υλικό, κατέχει διακριτή αλλά ουσιαστική θέση στο αρχιτεκτονικό αφήγημα της κατοικίας. Χρησιμοποιείται στις εσωτερικές επενδύσεις και στην επίπλωση, προσδίδοντας έναν αίσθημα θερμής αφής και οικειότητας μέσα σε έναν χώρο κατά τα άλλα μινιμαλιστικό και αυστηρό. Το ξύλο έρχεται σε αντίστιξη με τις ψυχρές, λείες επιφάνειες του ανεπεξέργαστου σκυροδέματος και του γυαλιού, ενισχύοντας την απτική και οπτική ποικιλομορφία. Επιπλέον, τα σταθερά και κινητά έπιπλα —σχεδιασμένα ειδικά για το έργο— ακολουθούν τον χαρακτήρα του αρχιτεκτονικού συνόλου, με μεταλλικούς σκελετούς και δερμάτινες λεπτομέρειες, προτείνοντας έναν διάλογο ανάμεσα στην ελαφρότητα της κατασκευής και τη μονολιτικότητα των φυσικών υλικών.

Η χρήση του ανεπεξέργαστου οπλισμένου σκυροδέματος (μπετόν) αποτελεί το βασικό μορφολογικό και δομικό εργαλείο στην κατοικία. Οι λεπτές πλάκες ορίζουν καθαρά οριζόντια επίπεδα που περικλείουν τον κύριο όγκο του κτιρίου, προσφέροντας σκίαση και εκφράζοντας την επιθυμία για ένα αρχιτεκτόνημα "ελαφρύ", παρά τη χρήση βαρέων υλικών. Το σκυρόδεμα παραμένει εκτεθειμένο, χωρίς επιπρόσθετο φινίρισμα, ώστε να αναδεικνύεται η υφή του και να προβάλλεται η ειλικρίνεια της κατασκευής. Τα μεταλλικά υποστυλώματα, λεπτά και επιμελώς χρωματισμένα σε μαύρο τόνο, λειτουργούν τόσο δομικά όσο και εικαστικά, τονίζοντας τη λιτή γεωμετρία της σύνθεσης.

Τέλος, το γυαλί, που κυριαρχεί στις όψεις της κατοικίας, λειτουργεί ως διάφανη μεμβράνη μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού, επιτρέποντας τη μέγιστη οπτική και φυσική επικοινωνία με το τοπίο. Τα μεγάλα συρόμενα ανοίγματα καταργούν τα όρια του δοχείου διαβίωσης, ενισχύοντας τη ροή φωτός και αέρα, και μετατρέπουν το κτίσμα σε μια "φωτεινή επιδερμίδα" επάνω στο μεσογειακό ανάγλυφο.

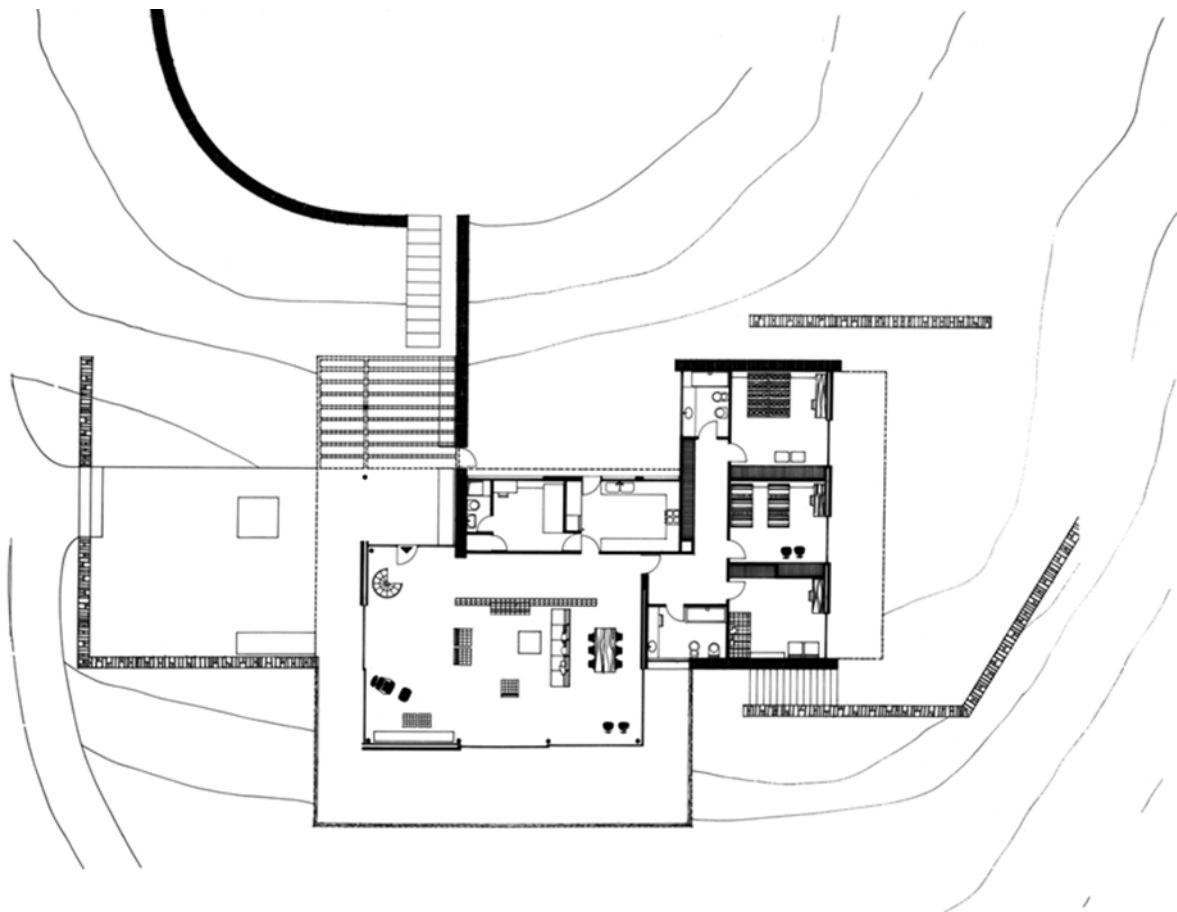

Εικ.19 | Εικ.20 Εξωτερικές λήψεις της Οικίας Λαναρά.

Εικ.21 Τραπεζαρία και στο βάθος η κουζίνα.

Κάτοψη

Εικ. 22 Οικία Λαναρά 1961, Ανάβυσσος.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ.23 Η τραπεζαρία.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 24 Η τραπεζαρία.

Εικ. 25 Μία όψη της οικίας.

2. Οικία Παράσχη.

Χρονολογία: 1961 (Μελέτη) | 1963 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: 47ο χλμ. Αθηνών-Σουνίου, Ανάβυσσος.

Η Κατοικία Παράσχη στην Ανάβυσσο αποτελεί ένα από τα τρία εμβληματικά πρότυπα εξοχικής κατοικίας του Νίκου Βαλσαμάκη, μαζί με τις κατοικίες Λαναρά και Βαλσαμάκη, που καθόρισαν την αρχιτεκτονική γλώσσα της εξοχής στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Πρόκειται για μια κατοικία 300 τ.μ., τοποθετημένη στην κόψη ενός βράχου με ανεμπόδιστη θέα στον Σαρωνικό. Η σύνθεση δομείται μέσα από τη θεμελιώδη γεωμετρία δύο οριζόντιων πλακών οπλισμένου σκυροδέματος — οροφής και δαπέδου — χωρίς την παρουσία δοκών, δημιουργώντας μια αρχιτεκτονική εντύπωση αιώρησης και ελαφρότητας.

Οι δύο πλάκες, λεπτές, προεντεταμένες και εκτεταμένες σε προβόλους, αγκαλιάζουν το εσωτερικό και το υπαίθριο ως ενιαία σύλληψη. Ανάμεσά τους, μεγάλα υαλοστάσια επιφάνειες διασφαλίζουν πλήρη οπτική διαπερατότητα και θέαση, καθιστώντας το τοπίο οργανικό μέρος της εμπειρίας του εσωτερικού. Το κτίσμα δεν επιβάλλεται στο τοπίο· αντίθετα, μοιάζει να αιωρείται διακριτικά επάνω του. Οι κάθετοι δομικοί φορείς συνίστανται από ασβεστωμένες λιθοδομές, που δεν ορίζουν μόνο το φέρον σύστημα, αλλά και την ίδια τη συνθετική λογική της κάτοψης: έναν αυστηρό κάνναβο με τρεις κυρίαρχους άξονες που προσδιορίζουν τη διάκριση των λειτουργικών ζωνών — υπνοδωμάτια, κοινόχρηστοι χώροι, βοηθητικοί χώροι.

Η είσοδος σηματοδοτείται από τυφλούς τοίχους που λειτουργούν ως επεκτάσιμα χωρικά επίπεδα, υποδηλώνοντας τις τρεις διαστάσεις του χώρου και ενισχύοντας την έννοια της ιδιωτικότητας. Το καθιστικό οργανώνεται ως ανοικτός ενιαίος χώρος, όπου τα στατικά όρια απουσιάζουν και ορίζεται μόνο από τις δύο οριζόντιες πλάκες, καθιστώντας τα όρια μεταξύ κλειστού και υπαίθριου απόλυτα ρευστά.

Υλικά: Οπλισμένο σκυρόδεμα, άγριος και λείος σοβάς, λιθοδομή με φυσική πέτρα, γκρι γρανιτοπλακίδια, ξύλο.

Μια πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα στην οποία τα χαλύβδινα τενόντια (καλώδια ή ράβδοι) έχουν τανυθεί πριν ή αφού χυθεί το σκυρόδεμα, ώστε να μειώνονται οι εφελκυστικές τάσεις και να αυξάνεται η φέρουσα ικανότητα.

Αρχεία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής | Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων, σελ.38 – 45.

Αρχιτεκτονικά θέματα | 1992 | τχ. 26 σελ.80-81 | Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης.

Εικ. 26 Οικία Παράσχη, 1961, Ανάβυσσος.

Η υλικότητα στην Κατοικία Παράσχη αποτελεί οργανικό στοιχείο της αρχιτεκτονικής εμπειρίας και της σύνθεσης. Ο Βαλαμάκης αξιοποιεί μια παλέτα υλικών λιτή αλλά έντονα στοχαστική, όπου κυριαρχούν το ανεπίχριστο ή αβυσσώδες πέτρωμα, το σπλισμένο σκυρόδεμα, το ξύλο και το γυαλί— όλα σε ειλικρινή, αυθεντική μορφή.

Οι τοίχοι από λιθοδομή, καλυμμένοι με λευκό ασβέστη, δημιουργούν καθαρές, μονόχρωμες επιφάνειες, τονίζοντας την αφαιρετική διάθεση της σύνθεσης και επιτρέποντας στο φως του μεσογειακού τοπίου να αντανakλάται και να μεταβάλλεται στη διάρκεια της ημέρας. Οι ίδιες οι λιθοδομές λειτουργούν ως ζωντανά χωρικά στοιχεία που εκτείνονται πέρα από το κλειστό περίγραμμα του κτιρίου, ορίζοντας υπαίθριους ημιυπαίθριους χώρους, εσωτερικές αυλές και λειτουργικές ζώνες, χωρίς τη χρήση τοίχων πλήρωσης ή emphaticών διαχωριστικών.

Το δάπεδο επενδύεται με γκρι γρανιτοπλακίδια, τα οποία παρατηρούμε και στις φωτογραφίες, προσφέροντας συνεκτικότητα μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού χώρου. Η επιλογή τους — ουδέτερη χρωματικά αλλά στιβαρή — αποτυπώνει μια υλικότητα με διακριτικότητα και διάρκεια. Ενισχύεται έτσι η συνολική αίσθηση ενός ενιαίου «εδαφικού χαλιού» που αγκαλιάζει όλο το σπίτι και εκτείνεται ως την απόληξη του βράχου.

Εικ. 27 Το Καθημερινό.

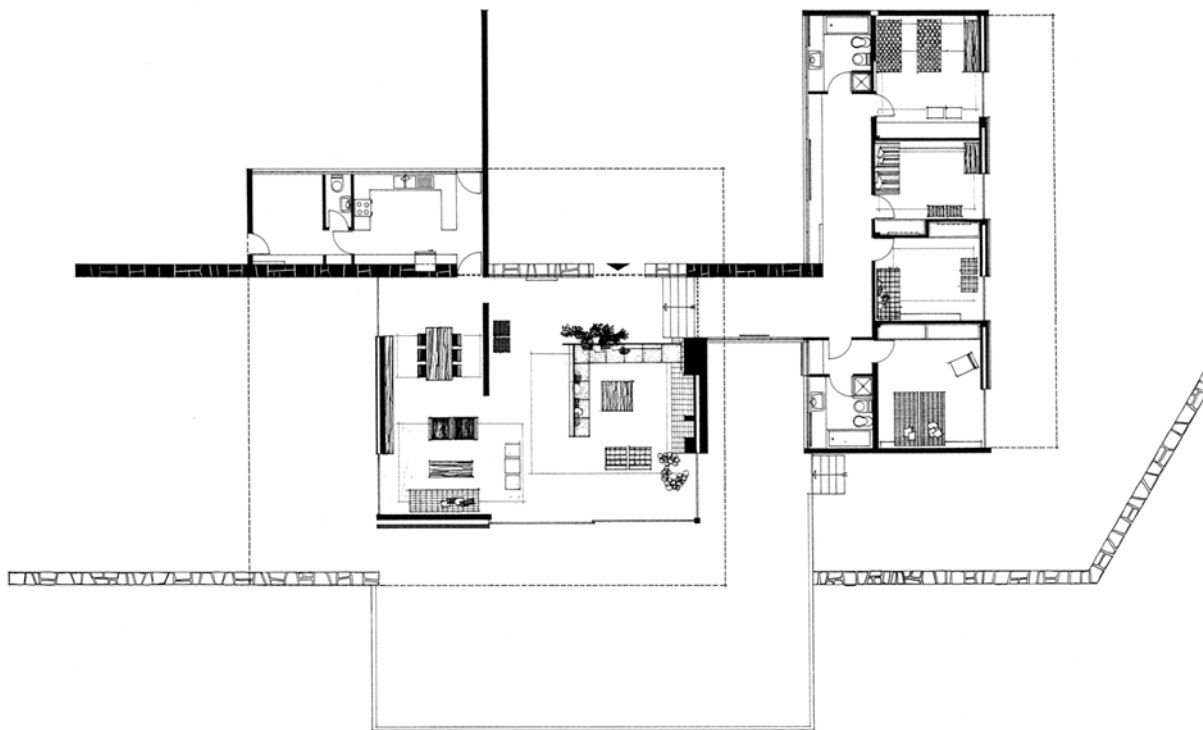
Εικ. 28 | Εικ. 29 Ξύλινα στοιχεία εξωτερικά και εσωτερικά.

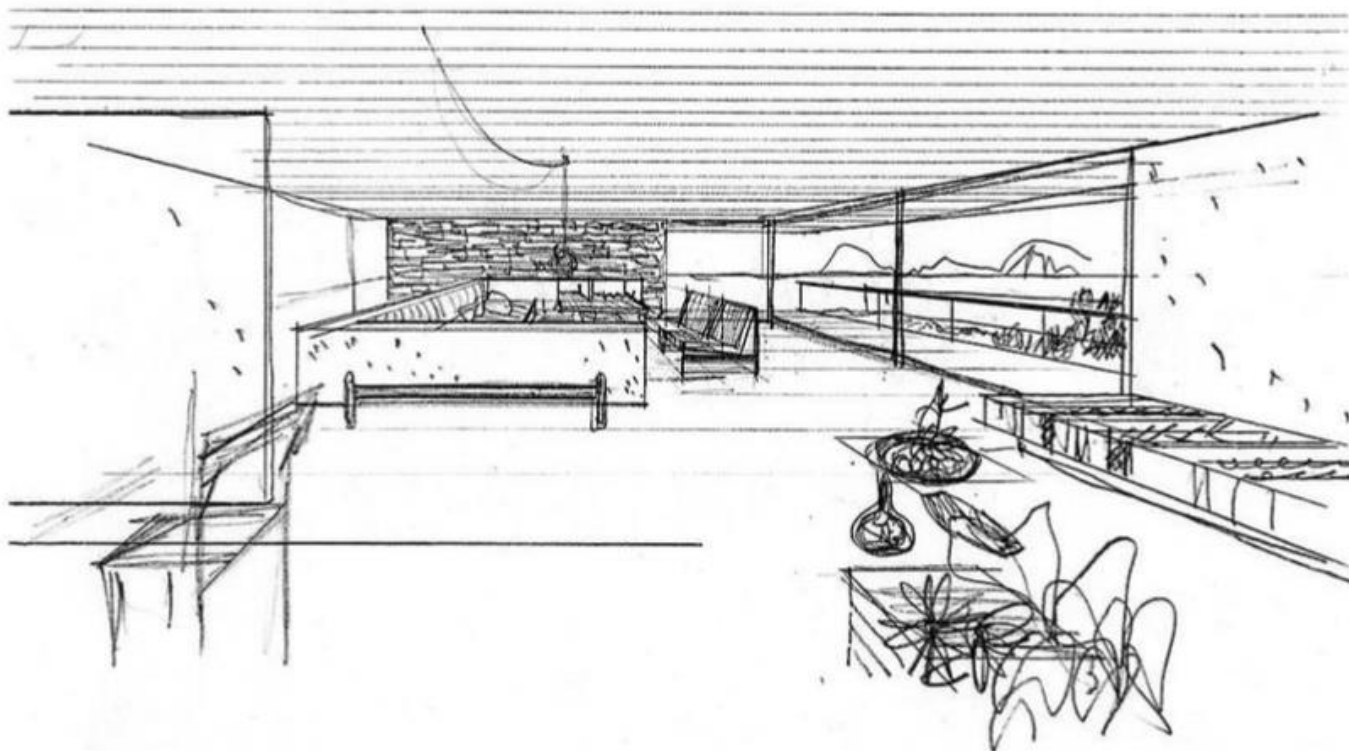
Η χρήση του ξύλου, κυρίως στα μεγάλα συρόμενα κουφώματα, καθώς και στις επενδύσεις και την επίπλωση, συμβάλλει καθοριστικά στην ατμόσφαιρα της κατοικίας. Το υλικό επιλέγεται όχι μόνο για την αισθητική του θερμότητα και την υφή του, αλλά και για την αντίστιξή του με τη στιβαρότητα της πέτρας και του σκυροδέματος. Όπως παρατηρείται στις εικόνες, τα ξύλινα κουφώματα «μαλακώνουν» την αυστηρότητα της δομής και επιτρέπουν στο φυσικό φως να διαχέεται απαλά στους εσωτερικούς χώρους, δημιουργώντας σκιάσεις και αντανakλάσεις που μεταβάλλονται διαρκώς.

Η επίπλωση, σχεδιασμένη εξ ολοκλήρου από τον ίδιο τον αρχιτέκτονα, εκφράζει τη λογική του ολικού σχεδιασμού (Gesamtkunstwerk), με έμφαση στην ενσωμάτωση του επίπλου στον αρχιτεκτονικό ρυθμό. Παρατηρούμε στα έπιπλα — όπως οι ξύλινες επενδύσεις, οι καθιστικές επιφάνειες με υφάσματα σε καθαρές αποχρώσεις και τα χαμηλά τραπέζια με λεπτοδουλεμένη κατασκευή — μια συνειδητή προσπάθεια ελαχιστοποίησης της φόρμας υπέρ της λειτουργικότητας, της διάρκειας και της ηρεμίας.

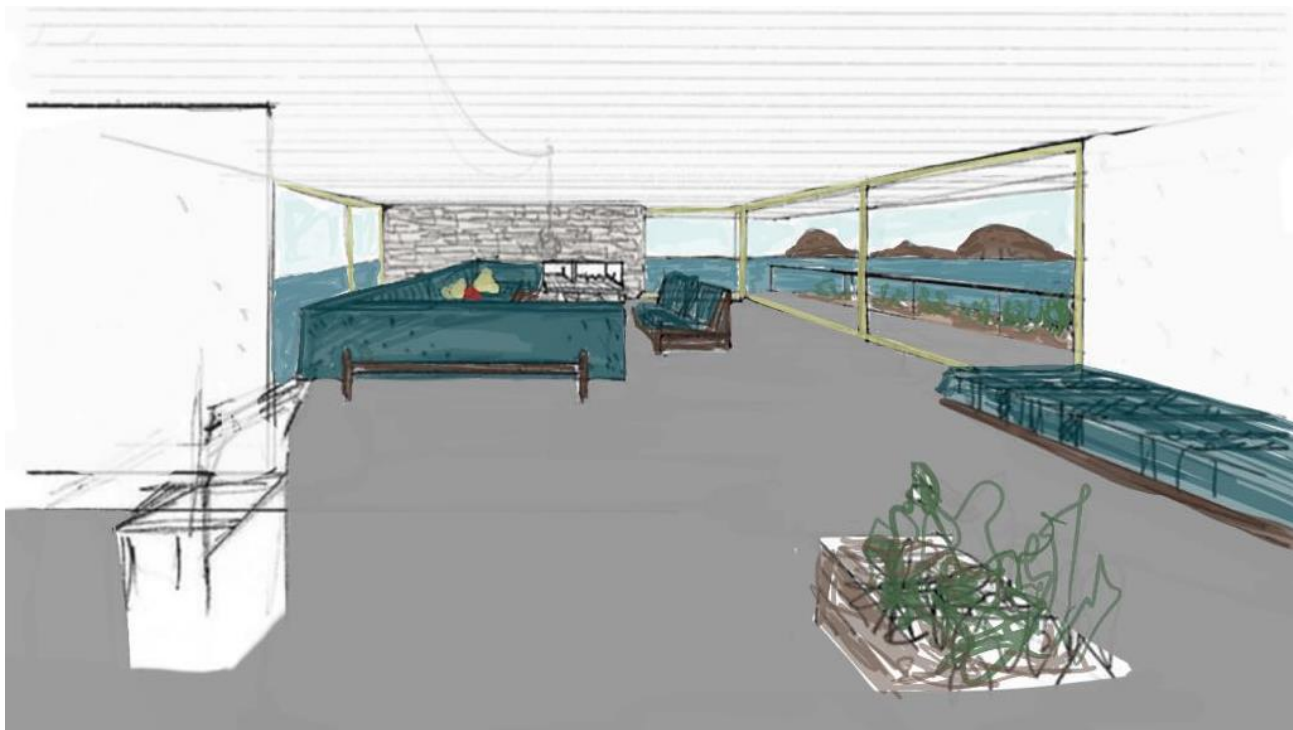
Η Κατοικία Παράσχη συνιστά πρότυπο σύνθεσης όπου το αρχιτεκτόνημα δεν επιβάλλεται στο τοπίο αλλά αναδύεται από αυτό. Η υλικότητα εκφράζεται ως ουσία, όχι ως επιφάνεια: η πέτρα, το ξύλο και το σκυρόδεμα συνομιλούν με το τοπίο, ενσωματώνοντας φως, αέρα και έδαφος στη σύνθεση. Τα υλικά δεν εξαντλούνται στον δομικό τους ρόλο, αλλά λειτουργούν ως φορείς αίσθησης και εμπειρίας. Η στιβαρότητα της πέτρας, η διαφάνεια των υαλοστασίων και η απαλότητα του ξύλου διαμορφώνουν μια ισορροπία ανάμεσα στο φυσικό και το τεχνητό. Η θέα του απέναντι νησιού εντάσσεται όχι ως φόντο αλλά ως συνθετικό στοιχείο, προσδίδοντας στον χώρο υπαρκτή ηρεμία.

Κάτοψη

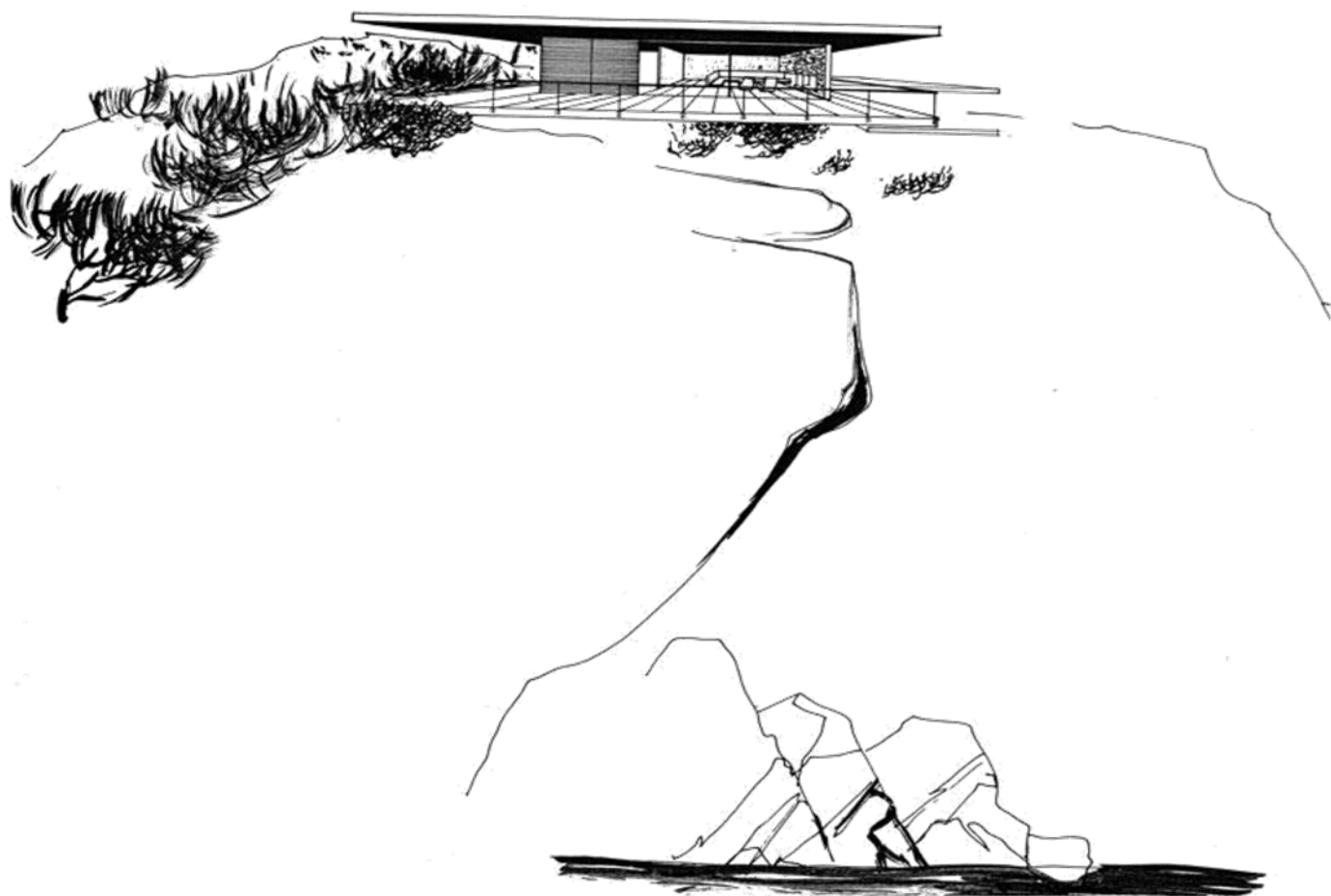

Εικ.30 Σκίτσο.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 31 Σκίτσο.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

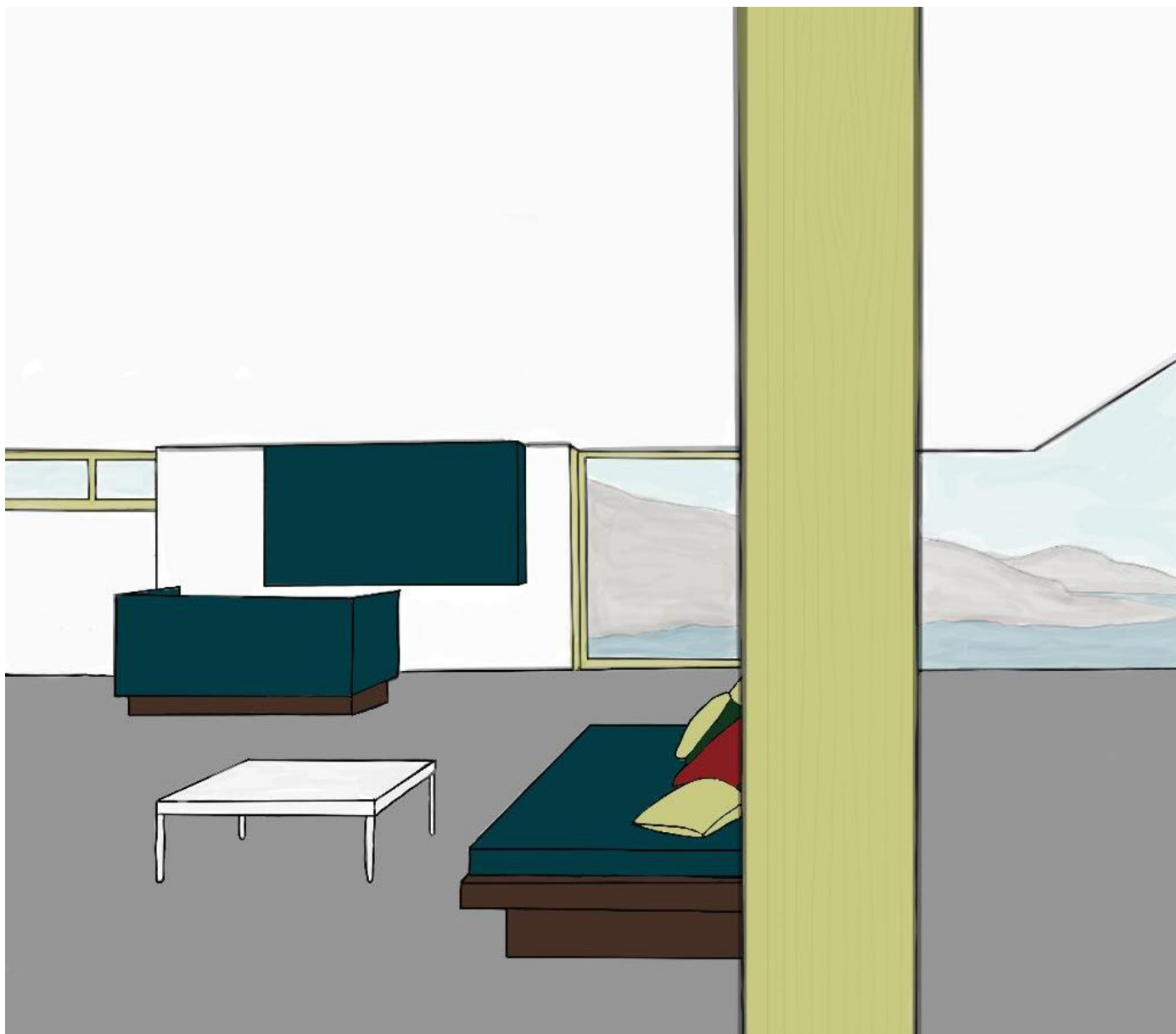
Εικ. 32 Η τραπεζαρία.

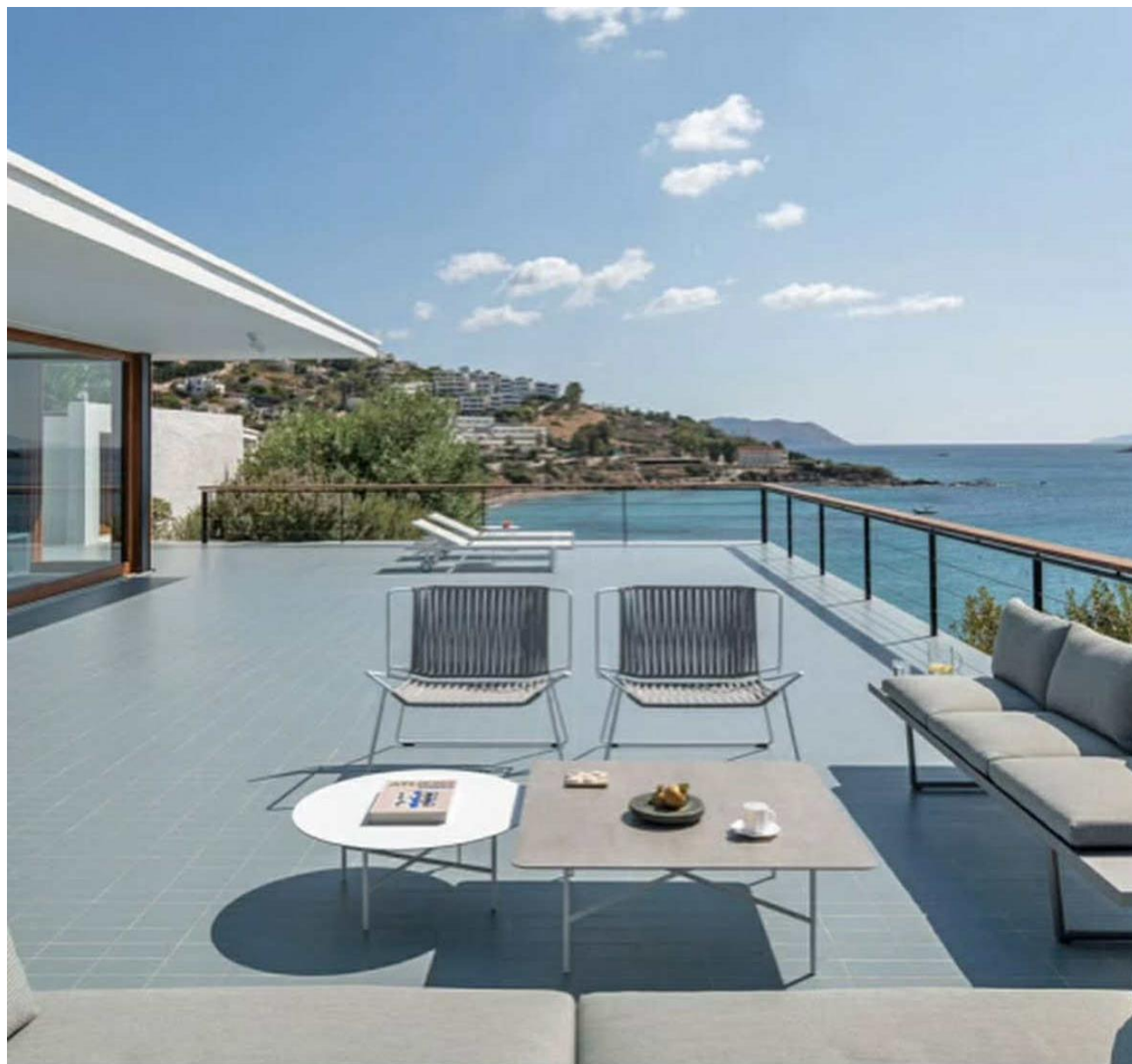
Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ.33 Το Καθημερινό.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ.34 Εικ. 35 Βεράντα με θέα.

3. Οικία Δημητρόπουλου.

Χρονολογία: 1963 (Μελέτη) | 1965 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Ρίο Πατρών.

Η κατοικία σχεδιάστηκε ως εξοχική κατοικία για τις θερινές διακοπές μιας τριμελούς οικογένειας. Τοποθετείται σε επίπεδο έδαφος, σε άμεση επαφή με την αμμουδιά, και απολαμβάνει ανεμπόδιστη θέα τόσο προς τη θάλασσα όσο και προς τους γύρω ορεινούς σχηματισμούς.

Η διάταξη των χώρων αξιοποιεί πλήρως το προνομιακό τοπίο: το καθιστικό έχει προσανατολιστεί ώστε να αγκαλιάζει τη διπλή θέα, με τη βασική βεράντα να βλέπει προς τη θάλασσα. Επιπλέον, στον πίσω χώρο του οικοπέδου έχει διαμορφωθεί μία δεύτερη αυλή, δημιουργώντας ένα πλαίσιο ανοιχτής, διαμπερούς και λειτουργικής κατοίκησης.

Υλικά: Εμφανές ή επιχρισμένο οπλισμένο σκυρόδεμα (μπετόν αρμέ), χονδρόκοκκο σοβά λευκού χρώματος, γκρίζες πλάκες Βόλου, ξύλο ορέγκον πάιν.

Αρχεία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής | Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων, σελ.70-71.
Αρχιτεκτονικά Θέματα, τ. 2, 1968.
Αρχιτεκτονικά θέματα | 1992 | τχ. 26 σελ.84-85 | Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης.

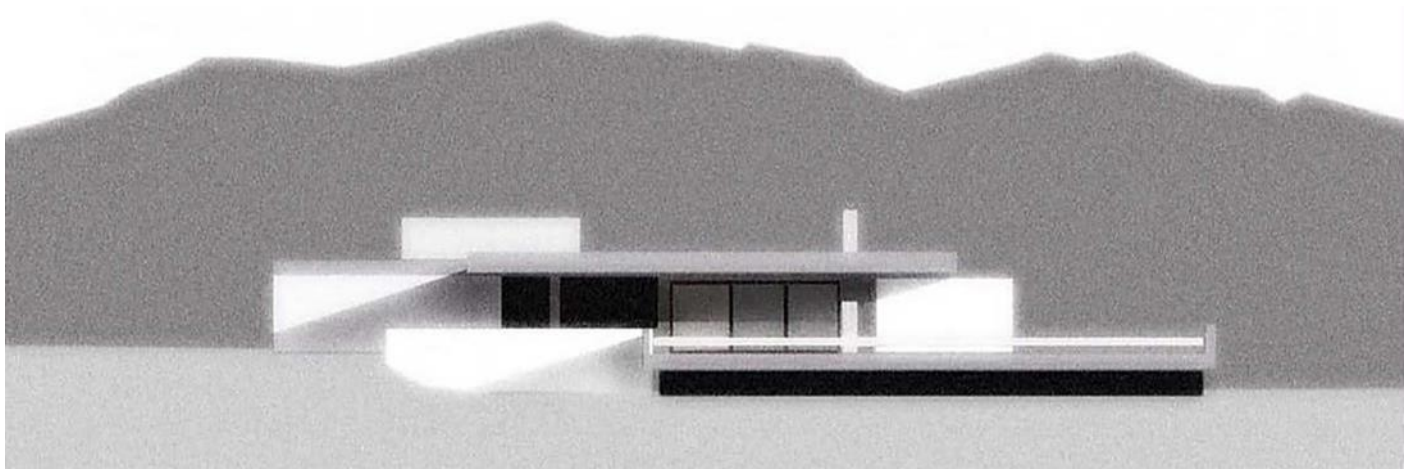
Εικ.38 | Εικ.39 Οικία Δημητρόπουλου, 1963.

Η χρήση φυσικών υλικών στο έργο του Ν. Βαλσαμάκη αποτελεί ουσιώδες στοιχείο του αρχιτεκτονικού του λεξιλογίου, καθώς συμβάλλει στην αισθητική και στη λειτουργική απόδοση μέσα στο κλίμα της περιοχής.

Ο φέρων οργανισμός, υποστυλώματα και πλάκες, από εμφανές οπλισμένο σκυρόδεμα (μπετόν αρμέ) παραμένει αδιαμόρφωτος και με αυστηρή γεωμετρία αναδεικνύοντας τη δομική του ειλικρίνεια. Τα σκαλοπάτια είναι επίσης από σκυρόδεμα, λιτά, χωρίς επένδυση.

Οι τοίχοι είναι εμφανώς σοβατισμένοι, με χονδρόκοκκο σοβά και ασβεστοχρωματισμένοι σε λευκό χρώμα – πολύ χαρακτηριστικό της ελληνικής αρχιτεκτονικής, εντάσσονται οργανικά στη μεσογειακή παράδοση. Παράλληλα, ο περιμετρικός τοίχος της αυλής εμφανίζει τραχιά υφή, πιθανόν με έντονο χέρι σοβά για να δίνει πλαστικότητα και φυσικότητα, τυπικό της εποχής και του ύφους του Βαλσαμάκη.

Η οροφή φαίνεται να είναι επίπεδη, πιθανότατα με ξύλινη επένδυση ή επεξεργασία που μιμείται την υφή ξύλου. Τα ξύλινα κουφώματα – μεγάλης διάστασης και συρόμενα – πιθανώς από όρεγκον πάλιν, ενισχύουν τη θερμική απόδοση, ενώ λειτουργούν ως ευέλικτοι μεσολαβητές μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού. Οι ξύλινες συρόμενες πόρτες, με την κινητικότητά τους, συμβάλλουν στη μεταβατική εμπειρία του χώρου, ανοίγοντας ολόκληρες επιφάνειες προς τη θέα και τον αέρα.

Εικ. 40 Εξωτερική λήψη.

Εικ. 41 Το πίσω μέρος του κτηρίου.

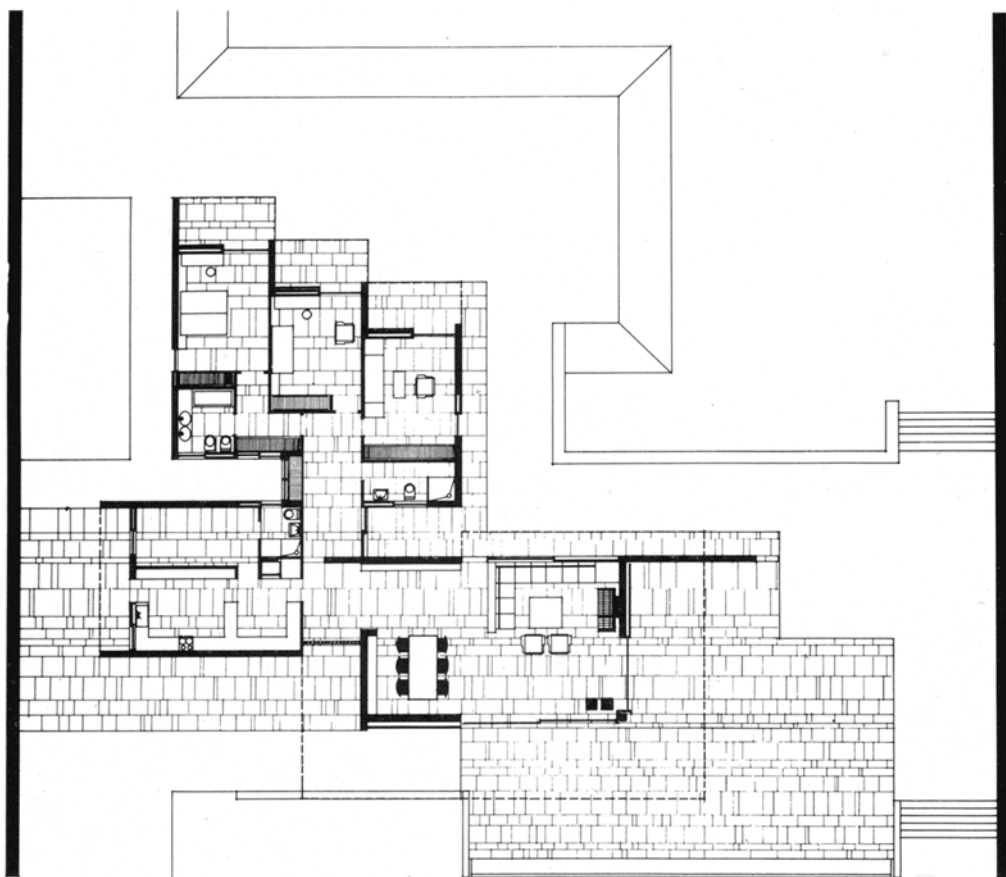
Στο δάπεδο κυριαρχούν πλάκες γκρίζου λίθου – πιθανότατα πλάκες Βόλου – σε εσωτερικούς και εξωτερικούς χώρους, επιτυγχάνοντας αίσθηση συνέχειας και ενοποίησης μεταξύ των δύο. Η λιθοδομή αυτή προσδίδει ανθεκτικότητα, υλικότητα και ψυχρότητα, κατάλληλη για τους θερινούς μήνες.

Ο εσωτερικός χώρος χαρακτηρίζεται από λιτότητα και λειτουργικότητα. Τα έπιπλα είναι ξύλινα απλής κατασκευής, με ύφασμα, τα καθίσματα με ψάθα και ενσωμάτωση φυτών, δημιουργούν ένα περιβάλλον διακριτικό, γήινο και πλήρως ενταγμένο στο τοπίο. Η αρχιτεκτονική εμπειρία της κατοικίας βασίζεται σε μια ισορροπία μεταξύ γεωμετρικής αυστηρότητας και φυσικής απλότητας, όπου τα υλικά δεν επιδεικνύονται αλλά συνυπάρχουν με τον χώρο και τη χρήση του.

Εικ. 42 Η τραπεζαρία.

Κάτοψη

Εικ. 43| εικ. 44 Λεπτομέρεια και το καθημερινό.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

4. Ξενοδοχείο Αμαλία.

Χρονολογία: 1963 (Μελέτη) | 1965 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Δελφοί.

Το Ξενοδοχείο Αμαλία στους Δελφούς αποτελεί την πρώτη μονάδα της ομώνυμης αλυσίδας ξενοδοχείων στους Δελφούς και μία από τις πλέον αντιπροσωπευτικές εφαρμογές του εξημερωμένου μπρουταλισμού στο ελληνικό τοπίο. Το ξενοδοχείο 'Αμαλία' στους Δελφούς είναι δυναμικότητας τετρακοσίων κλινών. Έχει εμβαδόν 9.000 τ.μ. και περιλαμβάνει 185 δωμάτια, σαλόνια, εστιατόρια, μπαρ, καφενείο, αίθουσα συνεδρίων και καταστήματα.

Σχεδιασμένο με αυστηρή προσαρμογή στο ευαίσθητο δελφικό τοπίο, σε επικλινές έδαφος και σε άμεσο διάλογο με το ιδιαίτερο φυσικό και ιστορικό περιβάλλον, συγκροτείται σε τέσσερις επιμέρους πτέρυγες: έναν τετραγωνισμένο κεντρικό πυρήνα κοινοχρήστων χρήσεων και τρεις ανεξάρτητες διώροφες πτέρυγες δωματίων, τοποθετημένες παράλληλα προς τις υψομετρικές καμπύλες με απρόσκοπτη θέα προς τον ελαιώνα της Άμφισσας. Ο όγκος των κοινοχρήστων βρίσκεται σε χαμηλότερο επίπεδο και η ταράτσα του χρησιμοποιείται ως roof-garden, αξιοποιώντας έτσι τη θέα.

Η αρχιτεκτονική σύνθεση ισορροπεί εσωτερικά και εξωτερικά, ενσωματώνοντας μοντέρνες αρχές και συνομιλώντας με την τοπική υλικότητα και την παράδοση, τόσο σε επίπεδο μορφής όσο και κατασκευής. Εδώ ο αρχιτέκτονας κατόρθωσε να δημιουργήσει μια ατμόσφαιρα ευχάριστη, σχεδόν σπιτική.

Υλικά: Λευκός «άγριος» σοβάς, εμφανές ανεπίχριστο σκυρόδεμα (μπετόν αρμέ), γκριζοπράσινες πλάκες Πηλίου, φυσική ξυλεία στα κουφώματα.

Ξενοδοχείο 'Αμαλία' Δελφοί, Αρχιτεκτονικά Θέματα, τχ. 1, 1967, σελ. 200-205.

Αρχεία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής| Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων, σελ.64-69.

Αρχιτεκτονικά θέματα | 1992 | τχ. 26 σελ.105-107| Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης.

Εικ. 47 Ξενοδοχείο Αμαλία, Δελφοί, 1963.

Το έργο του Ν. Βαλσαμάκη αποτελεί πρότυπο εφαρμογής φυσικών και γήινων υλικών σε μία σύνθεση που αποφεύγει κάθε επιτήδευση.

Ο φέροντας οργανισμός από εμφανές οπλισμένο σκυρόδεμα (μπετόν αρμέ) καθορίζει την αισθητική της δομικής αλήθειας και της λιτότητας. Το σκυρόδεμα διατηρείται εμφανές, χωρίς επενδύσεις ή επιφανειακή εξιδανίκευση, τονίζοντας τον μπρουταλιστικό χαρακτήρα του έργου.

Οι εξωτερικοί τοίχοι επενδύονται με λευκό «άγριο» σοβά με έντονη, σχεδόν ανάγλυφη υφή. Έτσι, ενισχύεται η ομαλή ένταξη με το φυσικό τοπίο, ανακλώντας το έντονο φως της περιοχής και αποδίδοντας έναν υλικό διάλογο με τα παραδοσιακά επιχρίσματα των γύρω οικισμών.

Στα δάπεδα, ο αρχιτέκτονας επιλέγει τη χρήση γκριζόμαυρων πλακών Πηλίου, χαρίζοντας έναν χαρακτήρα σχεδόν τοπιογραφικό. Οι λίθινες αυτές επιφάνειες φέρουν εγγενή υλικότητα, ενισχύοντας την εμπειρία της αφής, της όρασης και της θερμικής άνεσης. Η χρήση της πέτρας σε χώρους κυκλοφορίας και καθιστικά, εντείνει την αίσθηση συνέχειας και σταθερότητας, καθώς γεφυρώνει το έξω και το μέσα.

Τα κουφώματα και τα έπιπλα του κατασκευάζονται από φυσική ξυλεία, προσδίδοντας ένα θερμό, απτικό στοιχείο στον διάλογο με το ψυχρό σκυρόδεμα και την πέτρα. Το ξύλο, με την πατίνα του χρόνου και τη μεταβαλλόμενη συμπεριφορά του στο φως, λειτουργεί και ως φορέας ατμόσφαιρας και οικειότητας.

Επιπρόσθετα, χρησιμοποιείται Πεντελικό μάρμαρο για τη γλυπτική παρέμβαση στον κήπο (έργο του Γ. Σκλάβου) και υπάρχουν τα κεραμικά του Γιάννη Μόραλη στα υπνοδωμάτια συνδέουν την εμπειρία της φιλοξενίας με την υψηλή ελληνική τέχνη. Αυτή η ενσωμάτωση έργων τέχνης στον δομημένο χώρο δεν λειτουργεί διακοσμητικά, αλλά ενισχύει την υλικότητα. Η ύλη αποκτά αισθητική, νοηματική και βιωματική βαρύτητα· αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της αρχιτεκτονικής πρόθεσης να αναδειχθεί μια μοντέρνα, αλλά βαθιά τοπική, προσέγγιση του τουρισμού και της φιλοξενίας.

Εικ. 48 Όψη κτιρίου-υλικότητες.

Εικ. 49 Λεπτομέρεια скаμνιών του μπαρ.

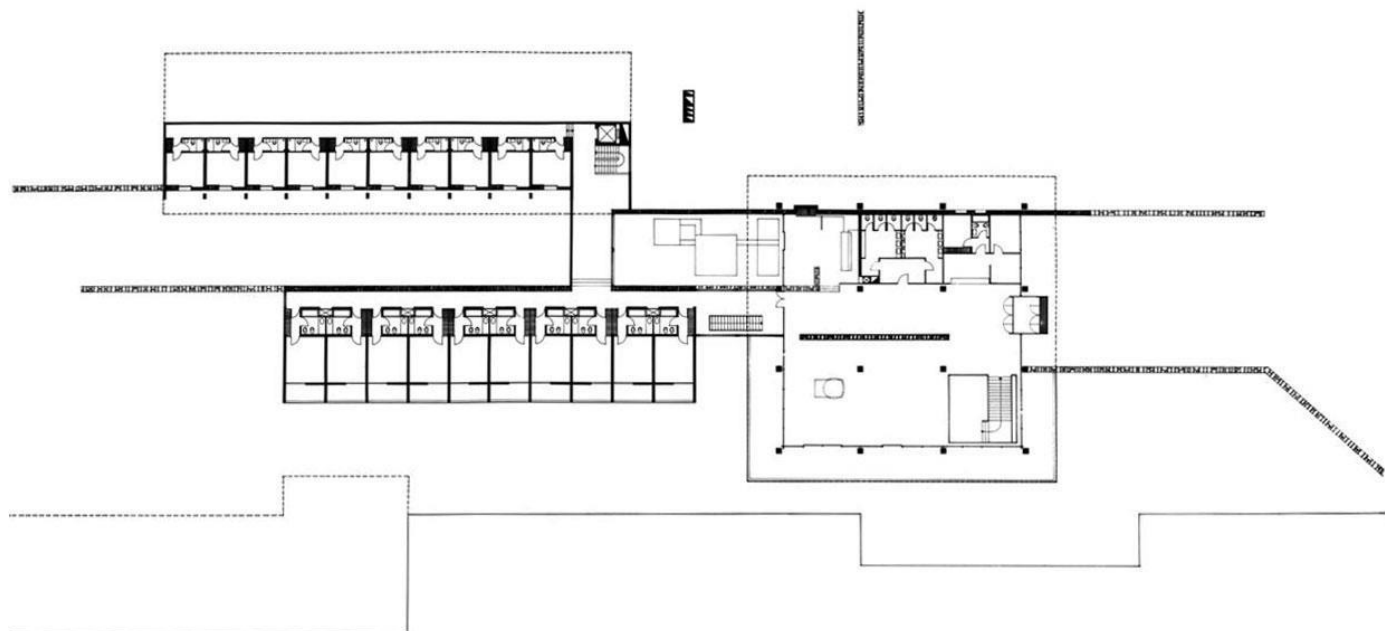

Εικ. 50 Μια πτέρυγα δωματίων.

Εικ. 51 Ο κόμβος μεταξύ του κεντρικού κτιρίου και μιας πτέρυγας.

Κάτοψη

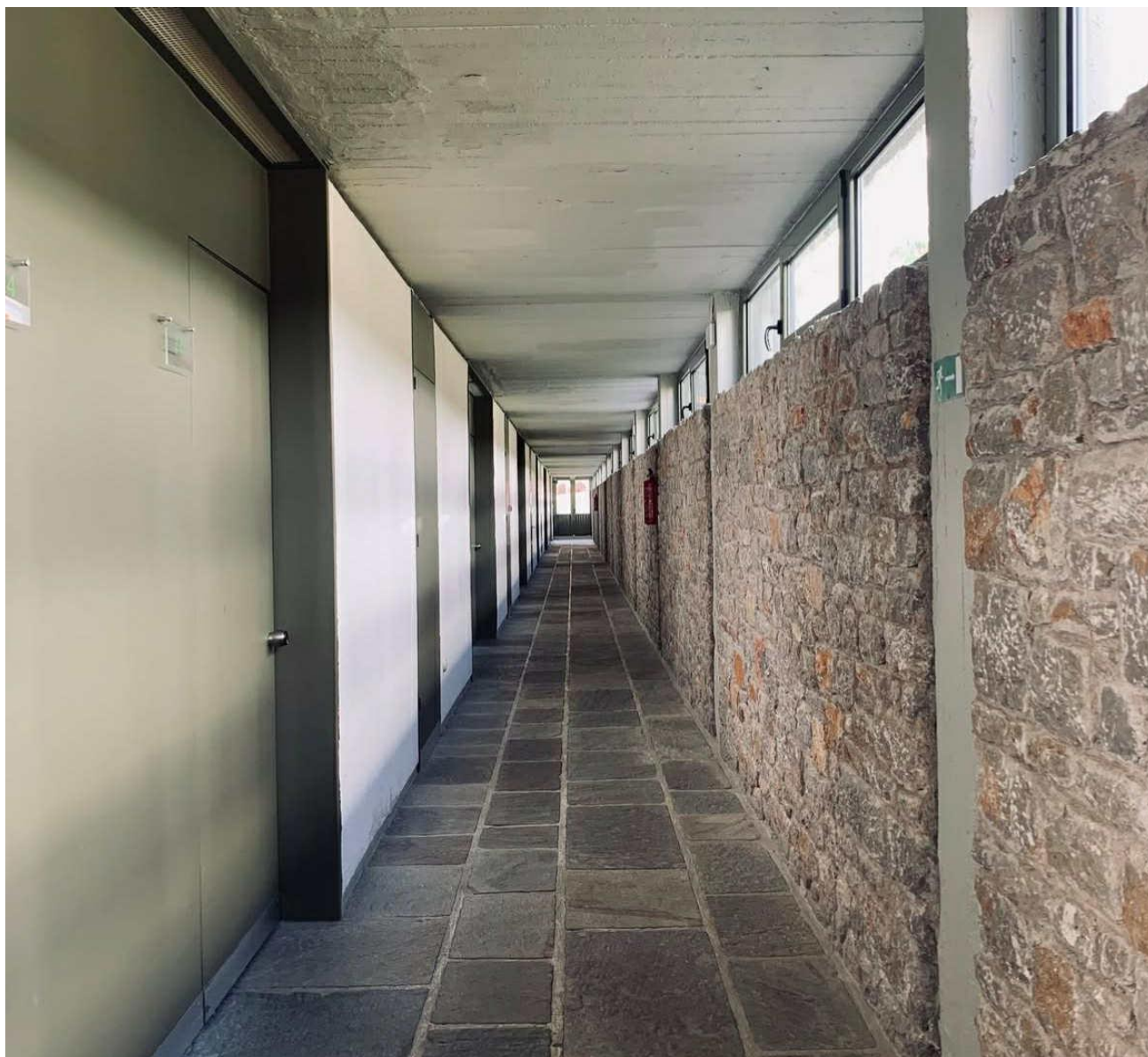
Εικ. 52 Εσωτερικός χώρος-καθιστικό.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 53 Υπνοδωμάτιο.

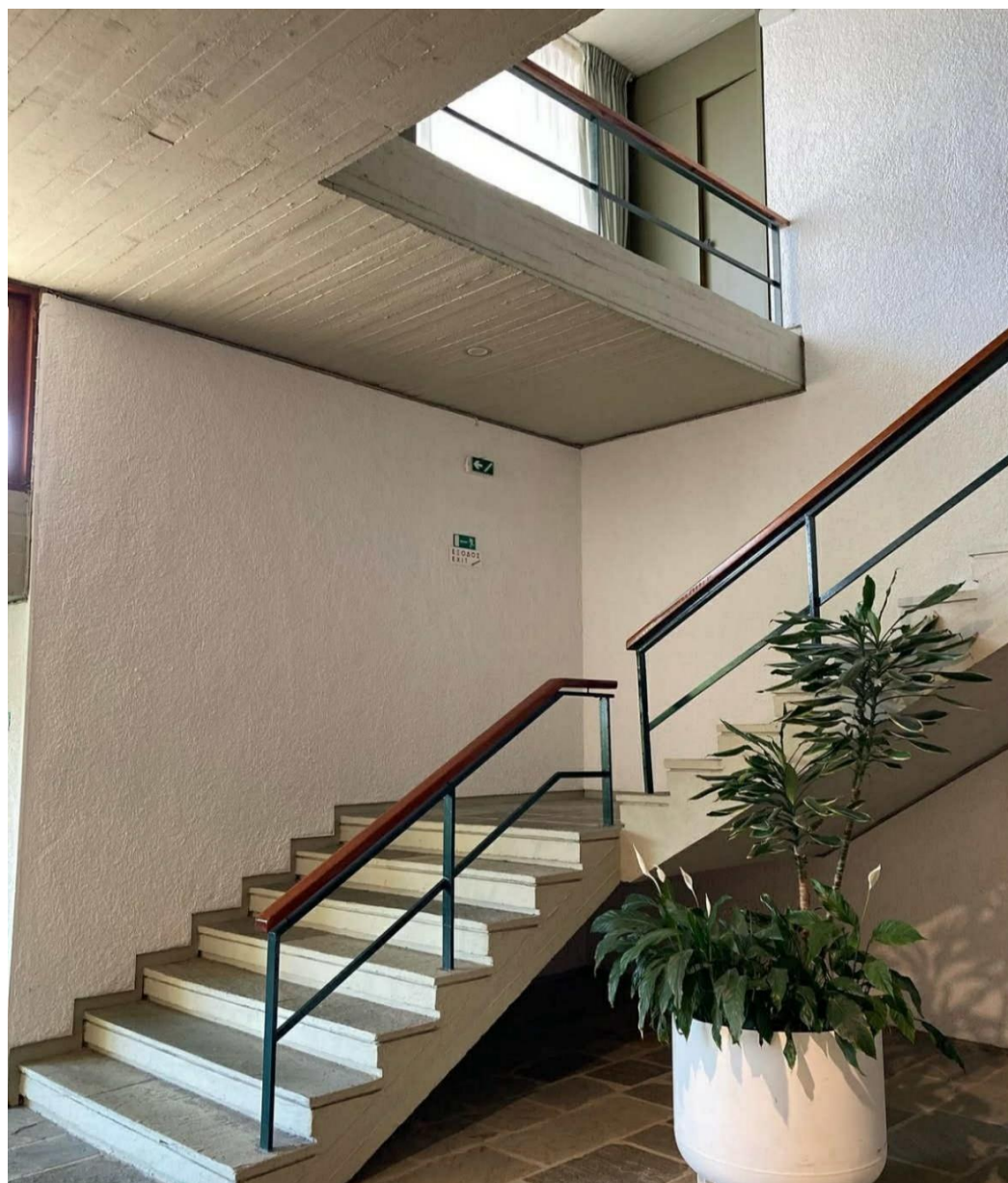
Εικ. 54 Διάδρομος.

Εικ. 55 Το καθιστικό.

Εικ. 56 Η σκάλα προς την τραπεζαρία.

Εικ. 57 Η σκάλα.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 58 | Εικ. 59 Εξωτερικός χώρος.

5. Οικία Λογοθέτη.

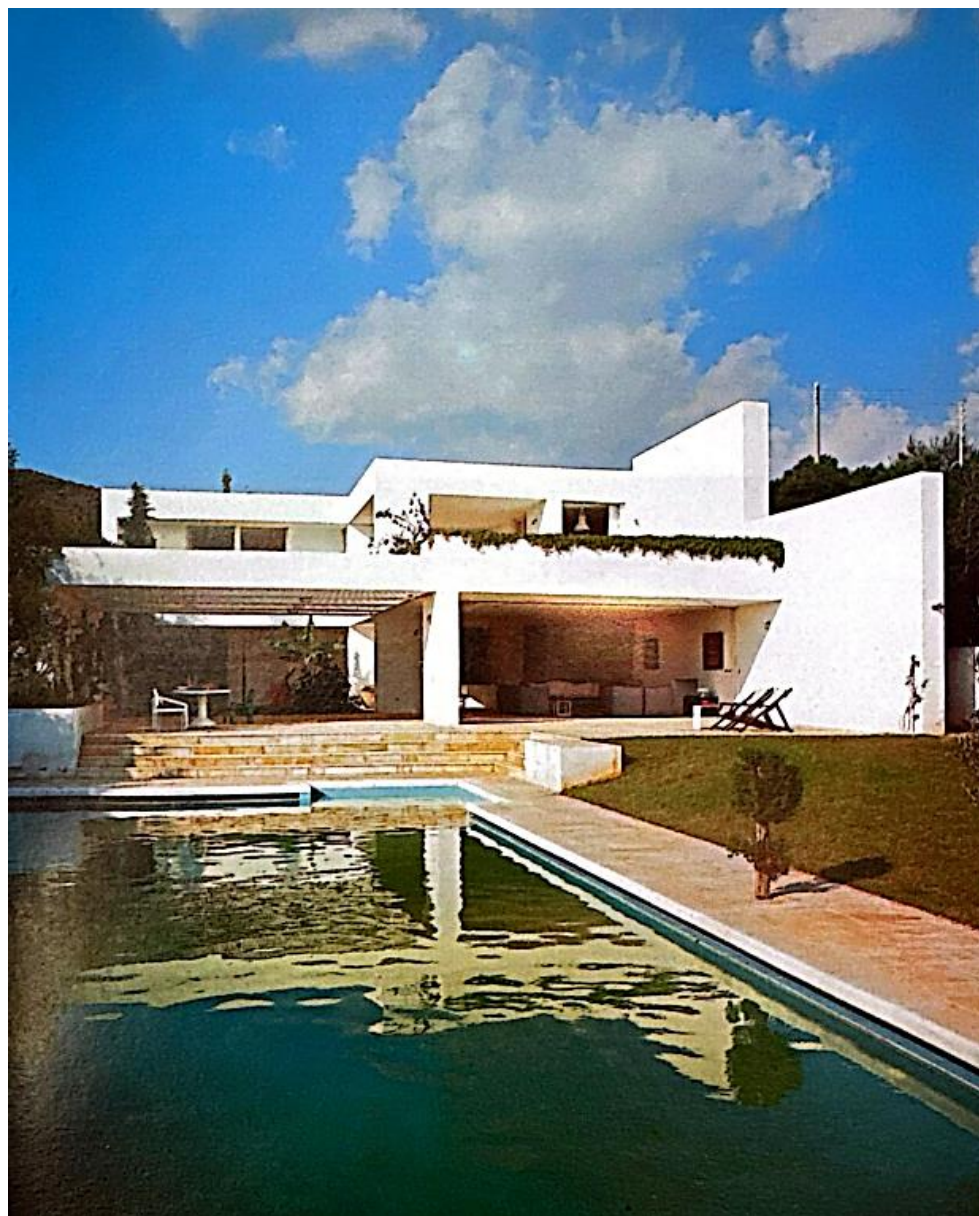
Χρονολογία: 1974 (Μελέτη) | 1976 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Σούνιο.

Η εξοχική αυτή κατοικία χτίστηκε για θερινή διαμονή και είναι σχεδόν αθέατη και εντελώς κλειστή προς τη μεριά του δρόμου. Στα πλάγια του οικοπέδου υπάρχουν επιχώσεις, οι οποίες εξασφαλίζουν δροσιά και ιδιωτικότητα στην οικία.

Η κάτοψη έχει οργανωθεί έτσι ώστε όλοι οι χώροι να έχουν θέα προς τη θάλασσα, να έχουν ανατολικό προσανατολισμό και να αποκρύβονται τελείως οι κατοικίες των πλαϊνών οικοπέδων. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη διαμόρφωση των υπαίθριων χώρων. Σε επαφή με το καθημερινό, έχει δημιουργηθεί μια κλειστή εσωτερική αυλή και ένας χώρος που σκεπάζεται από πέργκολα για προστασία από τον ήλιο. Το σπίτι είναι κλεισμένο με τοίχους προς το δρόμο και τα πλάγια όρια, με μόνα ανοίγματα την πόρτα της εισόδου και τα ανοίγματα προς τη θάλασσα. Χαρακτηριστικό της μελέτης είναι ότι τα παράθυρα και τα παντζούρια σύρονται και κρύβονται εντελώς και έτσι ο εσωτερικός χώρος ενοποιείται πλήρως με τον κήπο. Είναι εμφανές ότι στην κατοικία αυτή ο ημιυπαίθριος χώρος συναγωνίζεται σε σημασία με τον εσωτερικό.

Υλικά: Λευκός σοβάς, οπλισμένο σκυρόδεμα, ξύλο, φυσική πέτρα ή πλάκα σε ουδέτερη απόχρωση (γκρι – υπόλευκο).

Εικ. 62 Οικία Λογοθέτη, Σούνιο, 1974.

Κυρίαρχο υλικό τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό της κατοικίας είναι ο λευκός σοβάς. Η επιλογή του δεν περιορίζεται στη συμβολική του καθαρότητα, αλλά λειτουργεί ως βασικό μέσο ένταξης της αρχιτεκτονικής στο τοπίο. Ο αδρός, χωρίς τεχνητή γυαλάδα λευκός σοβάς, αντανακλά το έντονο αιγαιοπελαγίτικο φως, ενοποιώντας τις επιφάνειες των κυβικών όγκων σε ένα αρμονικό και σιωπηλό σύνολο που αντιστέκεται στη φθορά του χρόνου. Η υφή του υλικού φέρει έναν διάλογο με τη γη, τη θάλασσα και τον άνεμο: δεν επιδιώκει να επιβληθεί στο περιβάλλον, αλλά να γίνει προέκτασή του. Μέσα από τη μονοχρωμία και την υλικότητα του σοβά, η αρχιτεκτονική αποκτά το χαρακτήρα ενός «κελύφους» που προστατεύει και ενσωματώνει τη ζωή, ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει την εμπειρία του φωτός, της σκιάς και του τοπίου ως συστατικά του καθημερινού χώρου. Η εσωτερική επένδυση με τον ίδιο λευκό σοβά υπογραμμίζει την πρόθεση αφαίρεσης κάθε περιττού στοιχείου, ώστε το βλέμμα να καθοδηγείται αποκλειστικά προς τη θάλασσα και την εναλλαγή του φωτός. Η λιτότητα του λευκού κελύφους ενισχύει την ενοποίηση εσωτερικού-εξωτερικού και επιτρέπει στο φως, τον αέρα και το τοπίο να γίνονται ουσιαστικά «υλικά» του σπιτιού. Τα κουφώματα και τα παντζούρια σύρονται εντελώς μέσα στους τοίχους, εξαφανίζοντας τα όρια και επιτρέποντας τη ροή των χωρικών εμπειριών από τον πυρήνα της κατοικίας προς τη θάλασσα.

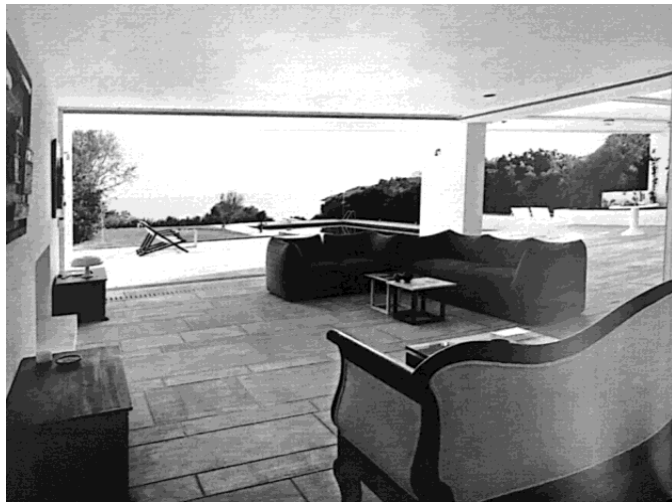

Εικ. 63 Η θέα από το εσωτερικό.

Στις κλίμακες, τις εξωτερικές διαμορφώσεις και το περίγραμμα της πισίνας, γίνεται χρήση φυσικής πέτρας ή πλάκας σε ουδέτερη απόχρωση (γκρι – υπόλευκο). Πρόκειται για υλικό με αδρή υφή, που είτε τοποθετείται σε μορφή επιστρώσεων είτε παραπέμπει σε χυτά τμήματα σκυροδέματος με εμφανή επιφάνεια. Το δάπεδο σε όλους τους χώρους φαίνεται να είναι επιστρωμένο με φυσική πέτρα ή μεγάλα κεραμικά πλακίδια -γραμμικής διάταξης. Η χρήση αυτή συμβάλει στη συνέχεια του εσωτερικού-εξωτερικού χώρου και υπογραμμίζει την πλαστικότητα του τοπίου, δημιουργεί αντιθέσεις με τον λευκό σοβά και εντάσσει αρμονικά το έργο στο ανάγλυφο περιβάλλον.

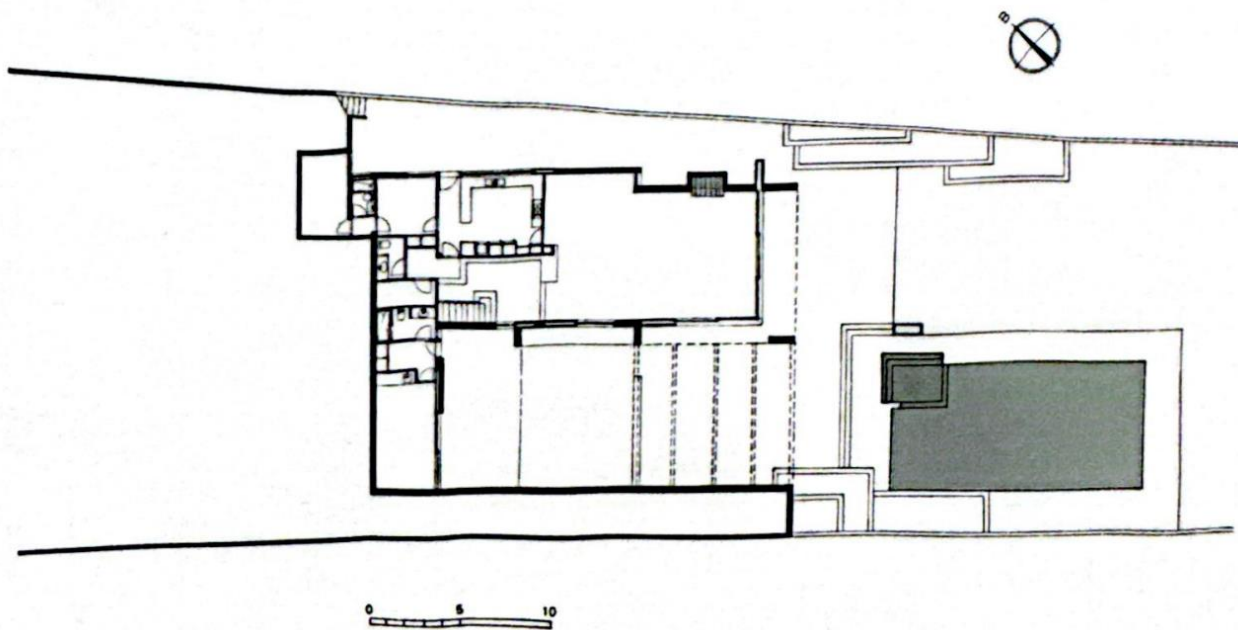
Η κατασκευή βασίζεται στη χρήση οπλισμένου σκυροδέματος, το οποίο, σε ορισμένα σημεία, είναι εμφανές ή διατηρείται με ελάχιστη επεξεργασία. Στα δάπεδα, τις βαθμίδες και τις υπαίθριες επιφάνειες, το μπετόν εμφανίζεται ως υλικό κατασκευαστικής αλήθειας, υποστηρίζοντας την ειλικρινή, μη διακοσμητική στάση της αρχιτεκτονικής.

Αν και το ξύλο δεν είναι κυρίαρχο στο εξωτερικό, χρησιμοποιείται διακριτικά σε: Εσωτερικά καθίσματα/επιπλώσεις, σε λεπτομέρειες κουφωμάτων, επένδυση κινούμενων στοιχείων, όπως τα παντζούρια ή σκιάδια. Πάντα όμως, με φυσική υφή και απόχρωση, χωρίς βαφή, ακολουθώντας την αρχή του “χρώματος χωρίς χρωματισμό”.

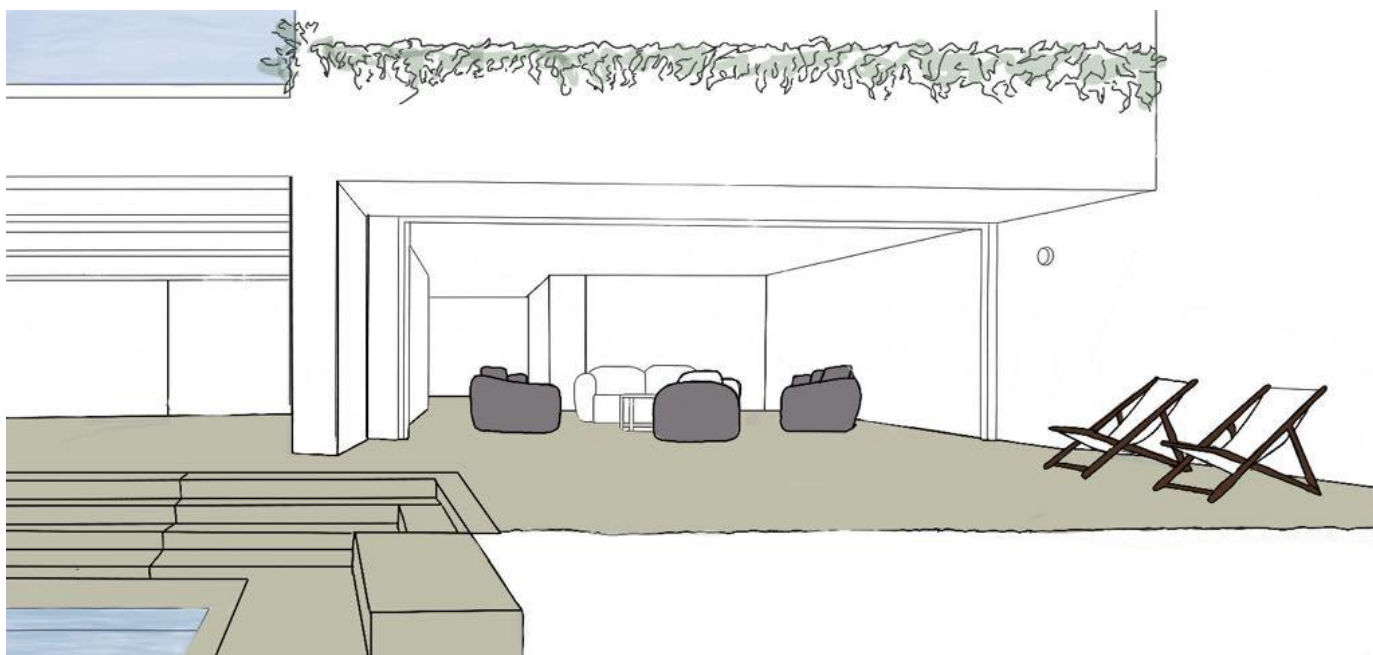
Εικ. 64 | Εικ. 65 Το καθημερινό.

Κάτοψη

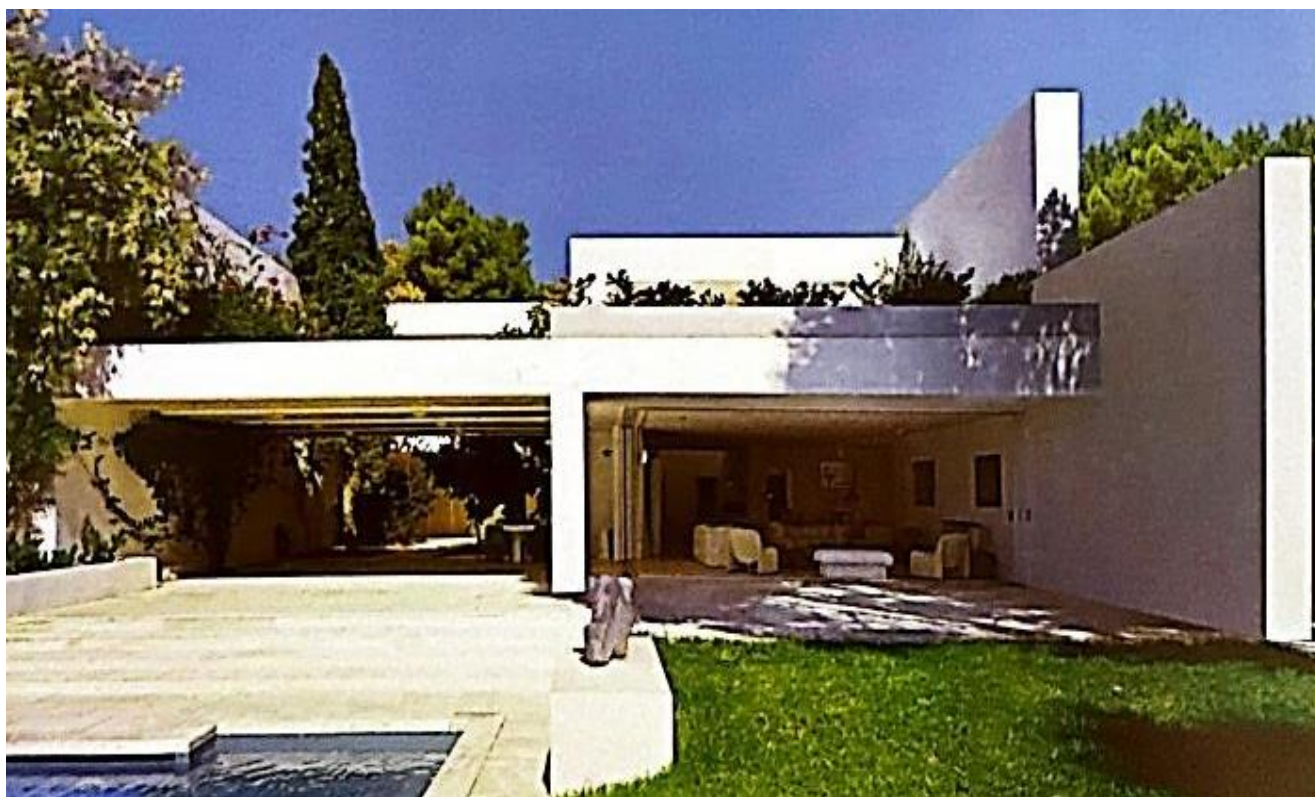

Εικ. 66 Εξωτερικός χώρος.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ.67 Όψη της οικίας.

Εικ. 68 Η πισίνα.

Lack of ornamentation is a sign of spiritual strength.

Adolf Loos.

Η έλλειψη διακόσμου είναι ένδειξη πνευματικής δύναμης.

Adolf Loos.

Κεφάλαιο 2^ο : Έργα σε αστικό περιβάλλον.

1. Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5.

Χρονολογία: 1951 (Μελέτη) | 1953 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Αθήνα.

Η Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5, μελετημένη το 1951 και ολοκληρωμένη το 1953 από τον Νίκο Βαλσαμάκη, αποτελεί ένα εμβληματικό έργο της μεταπολεμικής μοντέρνας αρχιτεκτονικής στην Αθήνα και συνιστά τυπολογική και μορφολογική ανανέωση της αθηναϊκής πολυκατοικίας. Η σύνθεση του κτηρίου αναπτύσσεται σε ισόγειο, τέσσερις τυπικούς ορόφους και όροφο σε εσοχή, φιλοξενώντας δύο διαμερίσματα ανά επίπεδο. Η διαβάθμιση των όγκων εκφράζεται μέσα από μια τριμερή οργάνωση της πρόσοψης, στην οποία υλικά διαφορετικής υφής και χρωματισμών ενισχύουν τη διαβάθμιση και αποδίδουν στο κτήριο πλαστικότητα και βάθος. Η αρχιτεκτονική γλώσσα βασίζεται στην καθαρότητα της κατασκευαστικής λογικής, με τον φέροντα οργανισμό να εκφράζεται διακριτά μέσω ελεύθερων κυκλικών υποστυλωμάτων, ενώ η κάτοψη διαρθρώνεται λειτουργικά σε ζώνες, ανταποκρινόμενη στις απαιτήσεις ενός σύγχρονου αστικού τρόπου ζωής.

Υλικά: Ανεπίχριστο οπλισμένο σκυρόδεμα, πέτρα Καπανδριτίου, ξύλο, μάρμαρο Ν.

Η πέτρα Καπανδριτίου: ζεστή, κίτρινη πέτρα, με χωνεμένο το χρώμα της άμμου και του κρόκου, ανακατεμένα σε ένα χαρμάνι που θυμίζει το δέρμα σπιτιών στη Λευκωσία ή την Ιερουσαλήμ. Ντύνει τη βάση της πολυκατοικίας, σε μία εποχή που οι πολυτελείς πολυκατοικίες του 1950-60 διάλεγαν το λευκό μάρμαρο Πεντέλης (στο κομψό στυλ του Καψαμπέλη) ή το πράσινο μάρμαρο της Τήνου.

Αρχαία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής | Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων, σελ.28-31.
Αρχιτεκτονικά θέματα | 1992 | τχ. 26, σελ. 70-71 | Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης.

Εικ. 69 Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5, 1951.

Ένα από τα κυρίαρχα φυσικά υλικά στην κατασκευή είναι η πέτρα Καπανδριτίου, η οποία χρησιμοποιείται για τη διαμόρφωση της βάσης-ισογείου του κτηρίου με τη μορφή αρμολογημένης λιθοδομής. Πρόκειται για μια σκληρή, τοπικής προέλευσης πέτρα, που χαρακτηρίζεται από τη θερμή, γήινη απόχρωσή της και την ακανόνιστη υφή της. Η χρήση της στο ισόγειο δημιουργεί έναν σαφή οπτικό και υλικό διαχωρισμό από τους άνω ορόφους, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει την αίσθηση της σταθερότητας και της γείωσης του κτηρίου στο έδαφος. Η πέτρα δεν αποτελεί μόνο αισθητική επιλογή, αλλά και αναφορά στη μεσογειακή δομική παράδοση, προσδίδοντας στο κτήριο έναν διάλογο με την τοπικότητα και το υλικό παρελθόν. Η έντονη υλικότητα της λιθοδομής, σε συνδυασμό με το βάθος των εξωστών, υπογραμμίζει την πλαστικότητα της αρχιτεκτονικής σύνθεσης, εντάσσοντας αρμονικά το κτήριο στο ιστορικό και γεωγραφικό του περιβάλλον.

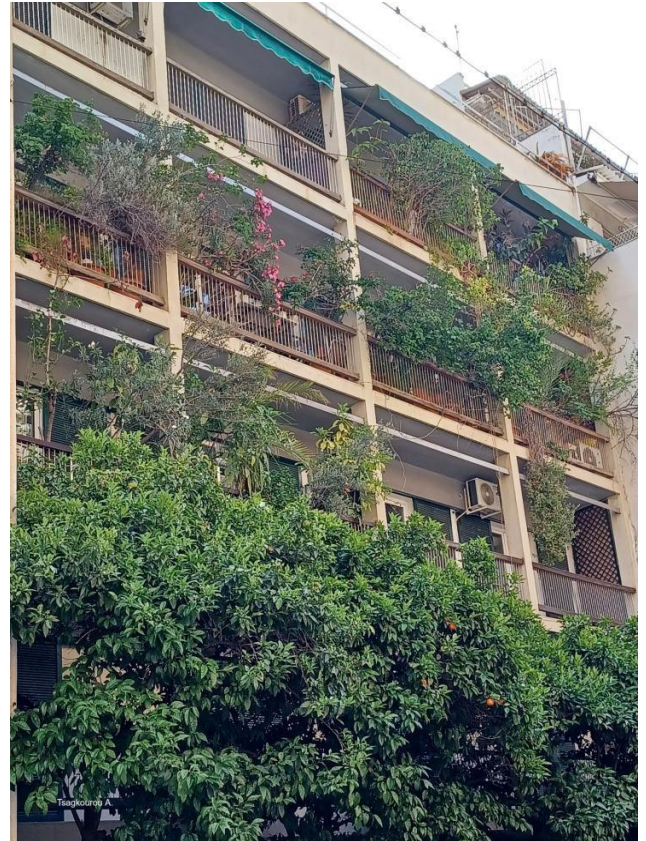
Εικ. 70 Είσοδος Πολυκατοικίας.

Ένα άλλο καθοριστικό φυσικό υλικό είναι το εμφανές σκυρόδεμα, το οποίο εκφράζεται με σαφήνεια στον φέροντα οργανισμό του κτηρίου. Τα ελεύθερα κυλινδρικά υποστυλώματα, κατασκευασμένα από ανεπίχριστο οπλισμένο σκυρόδεμα, οργανώνονται σε πλέγμα κατακόρυφων και οριζόντιων αξόνων και προσδίδουν στο κτήριο έναν ρυθμικό χαρακτήρα. Η επιλογή του εμφανώς δομικού αυτού υλικού συνδέεται με τις αρχές της μοντέρνας αρχιτεκτονικής για ειλικρίνεια και έκφραση της κατασκευής, αναδεικνύοντας τη δομή και την εσωτερική οργάνωση του κτηρίου στην εξωτερική του όψη. Το σκυρόδεμα, χωρίς επιχρίσματα, προσφέρει μια αίσθηση αυθεντικότητας και βαρύτητας, ενώ η λευκή απόχρωσή του δημιουργεί αντίστιξη με το σκούρο φόντο του εσοχικού όγκου των διαμερισμάτων. Μέσα από αυτήν τη στρατηγική, επιτυγχάνεται όχι μόνο λειτουργική σκίαση αλλά και μία αισθητική αντίστιξη, στην οποία το φως και η σκιά καθορίζουν τον αρχιτεκτονικό ρυθμό της πρόσοψης.

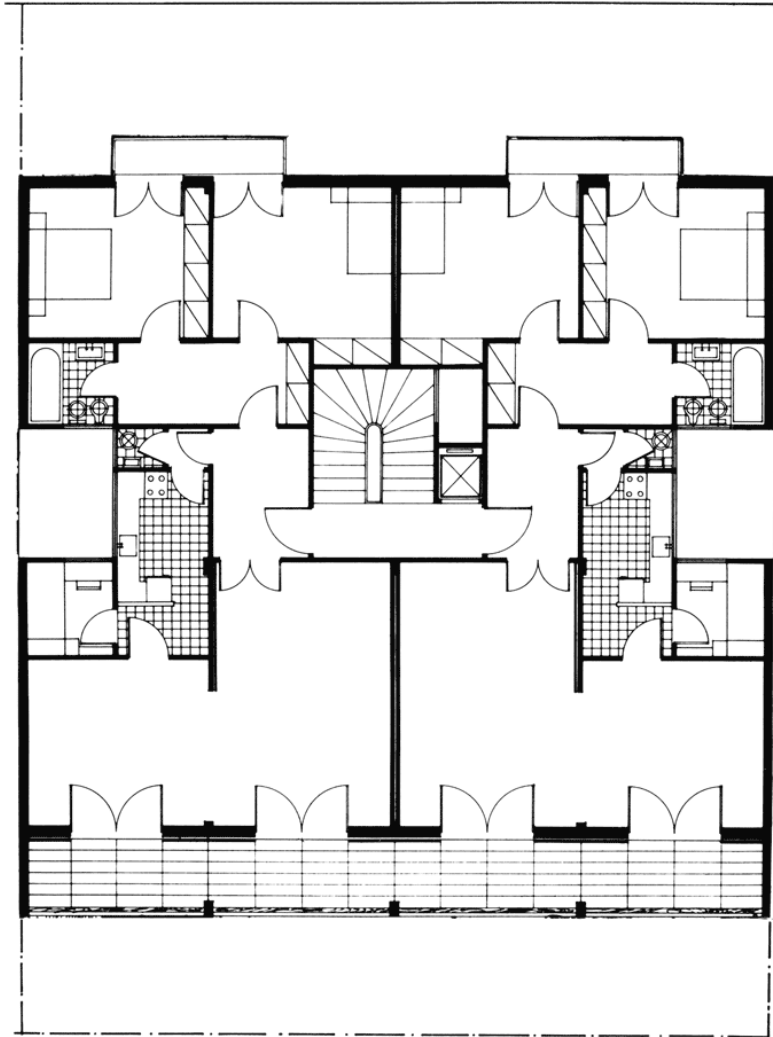
Το τρίτο κυρίαρχο φυσικό υλικό είναι το ξύλο, που χρησιμοποιείται κυρίως στα συρόμενα κουφώματα των εξωστών. Οι ξύλινες μπαλκονόπορτες –συχνά σε σκούρες αποχρώσεις– ενισχύουν την αίσθηση βάθους και ιδιωτικότητας, ενώ λειτουργούν και ως φίλτρο μεταξύ εσωτερικού και εξωτερικού χώρου. Η υλικότητα του ξύλου φέρει έντονα τον ανθρώπινο χαρακτήρα, προσδίδοντας θερμότητα και οικειότητα στο κτήριο, ενώ η επιλογή του υποδηλώνει έναν προβληματισμό ως προς τη σχέση φυσικού και τεχνητού στον σύγχρονο αστικό ιστό. Η παρουσία του ξύλου σε ένα κατά τα άλλα σκληρό και δομικά ειλικρινές υλικό περιβάλλον λειτουργεί εξισορροπητικά, συμβάλλοντας στην αισθητική αρμονία και την πολυαισθητηριακή εμπειρία του χώρου.

Εικ.71 | Εικ. 72 Πρόσοψη Πολυκατοικίας.

Κάτοψη

Εικ. 73 Είσοδος Πολυκατοικίας

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

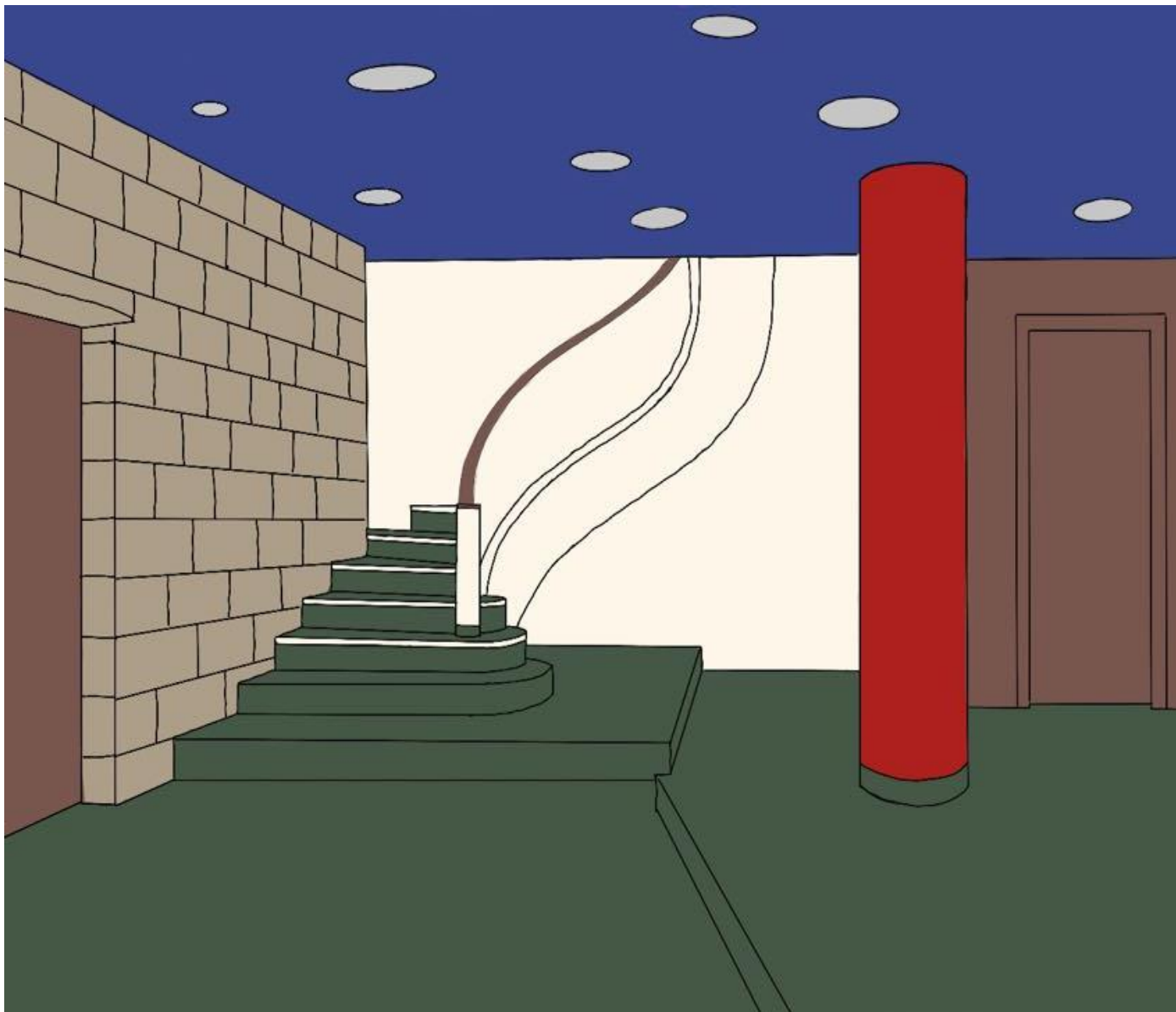
Εικ. 74 Η είσοδος της πολυκατοικίας.

Εικ. 75 Μπαλκόνι με θέα.

Εικ. 76 Η είσοδος της πολυκατοικίας.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

2. Οικία Βαλσαμάκη.

Χρονολογία: 1961 (Μελέτη) | 1963 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Φιλοθέη.

Η κατοικία στη Φιλοθέη, μελέτη του Νίκου Βαλσαμάκη και προσωπική του μόνιμη κατοικία, ολοκληρώθηκε το 1963 και εκτείνεται σε επιφάνεια 210 τ.μ. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα συμπυκνωμένο παράδειγμα του ύστερου ελληνικού μοντερνισμού, όπου η διεθνής αρχιτεκτονική γλώσσα του μοντέρνου κινήματος συναντάται αρμονικά με τις τοπικές χωρικές, κλιματικές και υλικές ιδιαιτερότητες. Το κτήριο αναπτύσσεται μέσα στα όρια ενός νοητού παραλληλεπιπέδου και χαρακτηρίζεται από εσωστρεφή διάταξη γύρω από έναν προστατευμένο κήπο.

Η σύνθεση στηρίζεται σε ελάχιστα δομικά στοιχεία—τρεις μόνο τοίχοι—οι οποίοι διαμορφώνουν τις λειτουργικές ζώνες, ενώ τα μεγάλοι υαλοστάσια με ξύλινα συρόμενα κουφώματα ενισχύουν τη σχέση του εσωτερικού με το υπαίθριο. Αποτελείται από έναν μεγάλο χώρο, που χρησιμεύει για καθημερινό και τραπεζαρία, δύο κρεβατοκάμαρες, λουτρό και κουζίνα στο ισόγειο και μερικούς βοηθητικούς χώρους στο υπόγειο.

Ο φέρων οργανισμός αποτελείται από έναν ανεξάρτητο μεταλλικό σκελετό, στοιχείο καινοτόμο για την εποχή στην Ελλάδα, ο οποίος επιτρέπει την ελεύθερη κάτοψη, την καθαρή διάκριση φέροντος και πληρωτικού οργανισμού, και τη μέγιστη αξιοποίηση φυσικού φωτισμού και αερισμού.

Πρόκειται για ένα ολοκληρωμένο αρχιτεκτονικό πείραμα «ολικού σχεδιασμού» (Gesamtkunstwerk), όπου κάθε στοιχείο—από τις δομικές λεπτομέρειες έως τα έπιπλα και τις μηχανολογικές εγκαταστάσεις—έχει ενταχθεί στον αρχικό αρχιτεκτονικό συλλογισμό.

Υλικά: Ανεπίχριστο κίτρινο τούβλο, ξύλο, φελλός, ετερνίτης, Oregon Pine, πλακίδια μαρμάρου Σαλαμίνας, οπλισμένο σκυρόδεμα, μέταλλο (βαμμένο πορτοκαλί).

Αρχεία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής | Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων, σελ. 56-63.

Κατοικία στη Φιλοθέη, Αρχιτεκτονικά Θέματα, τχ.1, 1967, σελ. 160-165.

Βιβλίο: με τίτλο "Τρεις Κατοικίες (1961-1963).

Βιβλίο: One hundred Houses for one hundred European Architects of the 20th century (επιμ. G. Postiglione, Taschen 2004).

Αρχιτεκτονικά θέματα | 1992 | τχ. 26 σελ 74-76 | Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης.

Εικ. 77 Οικία Βαλσαμάκη, Φιλοθέη, 1961.

Η υλικότητα της κατοικίας στη Φιλοθέη αποτελεί έναν από τους πλέον ουσιώδεις και εκφραστικούς πυλώνες του συνθετικού της χαρακτήρα. Ο Νίκος Βαλσαμάκης επιλέγει να χρησιμοποιήσει τα φυσικά υλικά στη γυμνή, ανεπεξέργαστη μορφή τους, προκειμένου να αναδείξει όχι μόνο την αλήθεια της κατασκευής, αλλά και την ποιητική διάσταση της ύλης στον χρόνο.

Το ανεπίχριστο κίτρινο τούβλο που χρησιμοποιείται στους τρεις βασικούς τοίχους του κτηρίου, λειτουργεί ως ένα θερμικό και οπτικό φίλτρο ανάμεσα στο εσωτερικό και το εξωτερικό, προσδίδοντας ταυτόχρονα μία γήινη χρωματική παλέτα και μια αίσθηση στατικής γαλήνης. Οι τοίχοι αυτοί —με σαφή λειτουργική τοποθέτηση: απομόνωση από το δρόμο, προσανατολισμός στο βορριά, και ενοποίηση με τις κινητές σκιάσεις— προσφέρουν προστασία, ιδιωτικότητα και καθαρό ορισμό του ορίου, σε ένα έργο που κατά τα άλλα είναι χωρικά διάφανο.

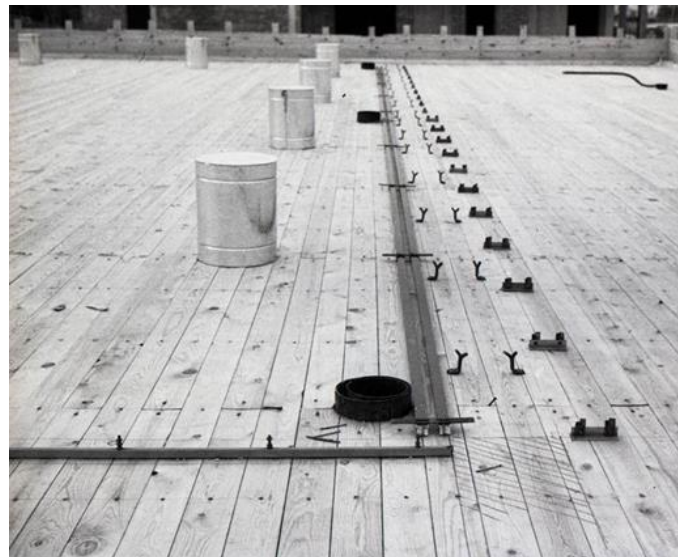
Τα ξύλινα εσωτερικά χωρίσματα, κατασκευασμένα ως σύνθετα πετάσματα τύπου «σάντουιτς» —αποτελούμενα από δύο στρώσεις νοβοπάν, φελλού και ετερνίτη—, επενδυμένα με καπλαμά από παλισάνδρι, λειτουργούν όχι μόνο ως διαχωριστικά στοιχεία, αλλά και ως ενσωματωμένα συστήματα υποδοχής των ηλεκτρομηχανολογικών εγκαταστάσεων. Ο συνδυασμός αυτών των στρωματώσεων προσφέρει θερμική και ηχητική μόνωση, ενώ η επιλογή του φελλού ως φυσικού, ελαστικού υλικού υποδηλώνει την πρόθεση για κατασκευαστική ευφυΐα με σεβασμό στο περιβάλλον και στον χρήστη. Η κατασκευή των χωρισμάτων είχε προβλεφθεί εξ αρχής: στερεώνονται σε αναμονές του μεταλλικού σκελετού με βίδες, αποδεικνύοντας τον απόλυτο βαθμό προσχεδιασμού και την εφαρμογή αρχών βιομηχανικής συναρμολόγησης.

Το δάπεδο της κατοικίας καλύπτεται από λωρίδες teak βιδωτές, υλικό εξαιρετικής αντοχής και αισθητικής θερμότητας, που προσαρμόζεται πλήρως στο μοντέρνο ιδίωμα, ενσωματώνοντας ταυτόχρονα την υλικότητα της φύσης στον καθημερινό βηματισμό του κατοίκου.

Στους χώρους υγιεινής και την κουζίνα, η χρήση πλακιδίων μαρμάρου Σαλαμίνας επιβεβαιώνει τη διαρκή συνομιλία του έργου με το τοπικό και το αειφόρο, υποδεικνύοντας μια υλική συνέχεια με την ελληνική γη. Τα κουφώματα από Oregon Pine, με τις θερμές αποχρώσεις και την ευγένεια της φυσικής τους υφής, συμπληρώνουν τη γενικότερη υλικότητα με τρόπο που ενισχύει την οπτική καθαρότητα και τη φυσική πατίνα που προσδίδει ο χρόνος στα γνήσια υλικά.

Εικ. 78 Η τραπεζαρία.

Εικ. 79 Λεπτομέρεια ξυλότυπου της οροφής με τις αναμονές για τα πάνω κουφώματα.

Εικ. 80 | Εικ. 81 Μέρος του καθημερινού με τη κουζίνα στο πλάι.

Η κατοικία στη Φιλοθέη αποτελεί υπόδειγμα αρχιτεκτονικής ειλικρίνειας, όπου κάθε υλικό μιλά με την αυθεντική του γλώσσα και κάθε δομικό στοιχείο αποκαλύπτεται χωρίς επικάλυψη. Η λεπτή οριζόντια πλάκα από οπλισμένο σκυρόδεμα, με πάχος μόλις 25–30 εκ., φέρει όλους τους λειτουργικούς φορείς και τις εγκαταστάσεις, αποτελώντας ταυτόχρονα στέγη και πλατφόρμα για τον σχεδιαστικό συλλογισμό. Στηρίζεται σε 12 μεταλλικούς στύλους διαμέτρου μόλις 16 εκ., βαμμένους με έντονο πορτοκαλί (primer), προσδίδοντας στο σύνολο ένα χαρακτηριστικό χρώμα-σήμα. Ο σκελετός αυτός λειτουργεί τόσο ως κατασκευαστικό όσο και ως συνθετικό εργαλείο, προσφέροντας ελευθερία στον σχεδιασμό των πληρωτικών επιφανειών.

Η επιλεκτική χρήση φυσικών υλικών, σε ακατέργαστη ή ελαφρώς επεξεργασμένη μορφή, εκφράζει μια αρχιτεκτονική στάση όπου η απλότητα είναι συνώνυμη με την ακρίβεια. Τα υλικά έχουν επιλεγεί όχι μόνο για τις μηχανικές ή αισθητικές τους ιδιότητες, αλλά κυρίως για τη δυνατότητά τους να ενταχθούν στην καθημερινότητα με ήθος και διάρκεια. Πρόκειται για μια αρχιτεκτονική όπου η φύση δεν μιμείται απλώς, αλλά ενσωματώνεται και συνδιαμορφώνει τον χώρο, προσδίδοντας στο έργο μια σπάνια πνευματικότητα και διαχρονικότητα.

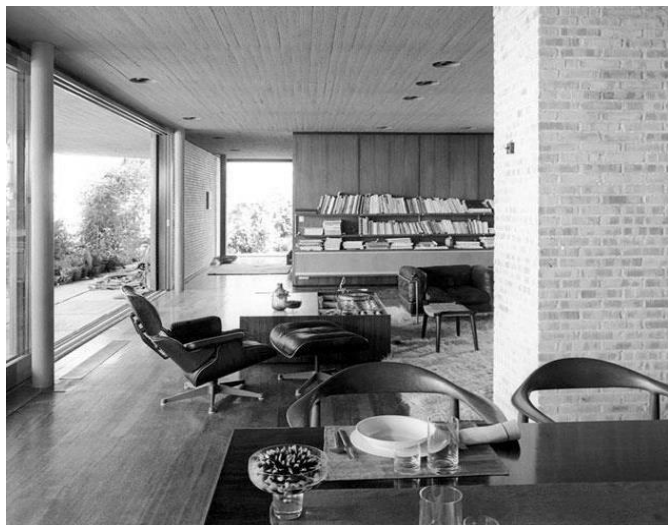
Εικ. 82 Η φέρουσα κατασκευή.

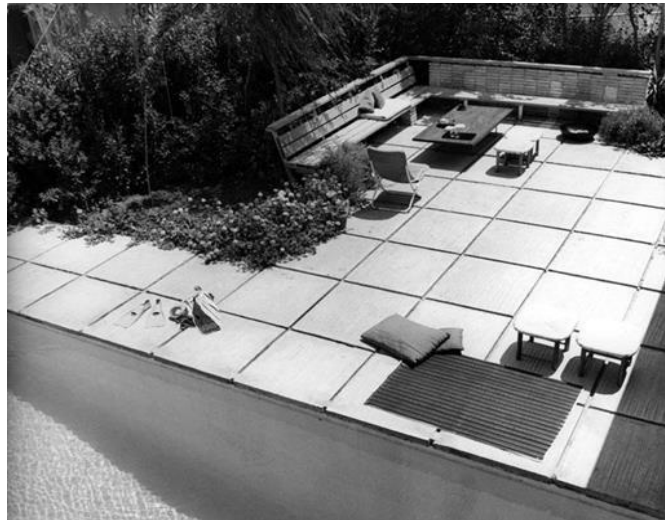
Εικ. 83 Το καθημερινό.

Εικ. 84 Η κουζίνα και αριστερά το καθημερινό.

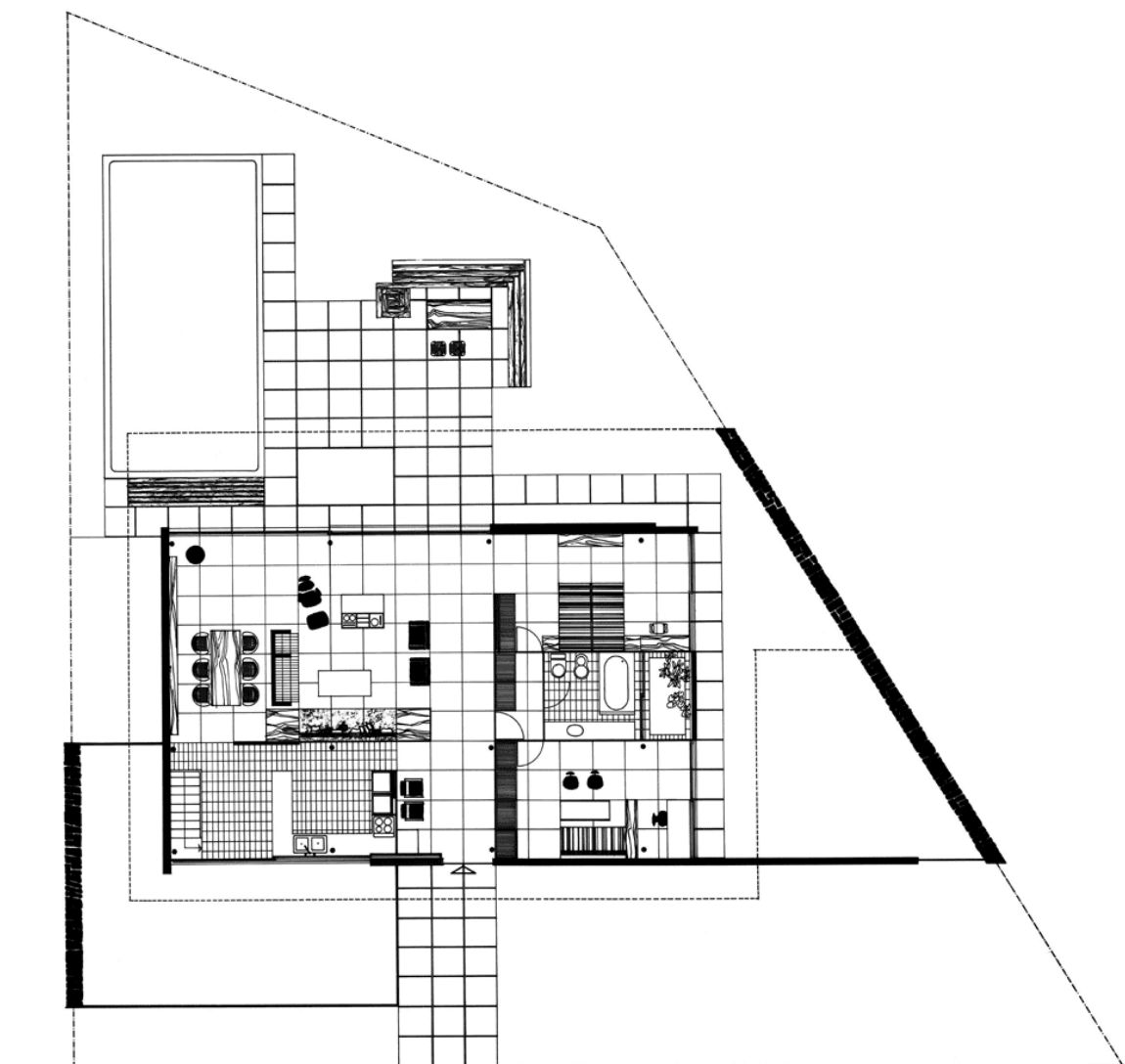

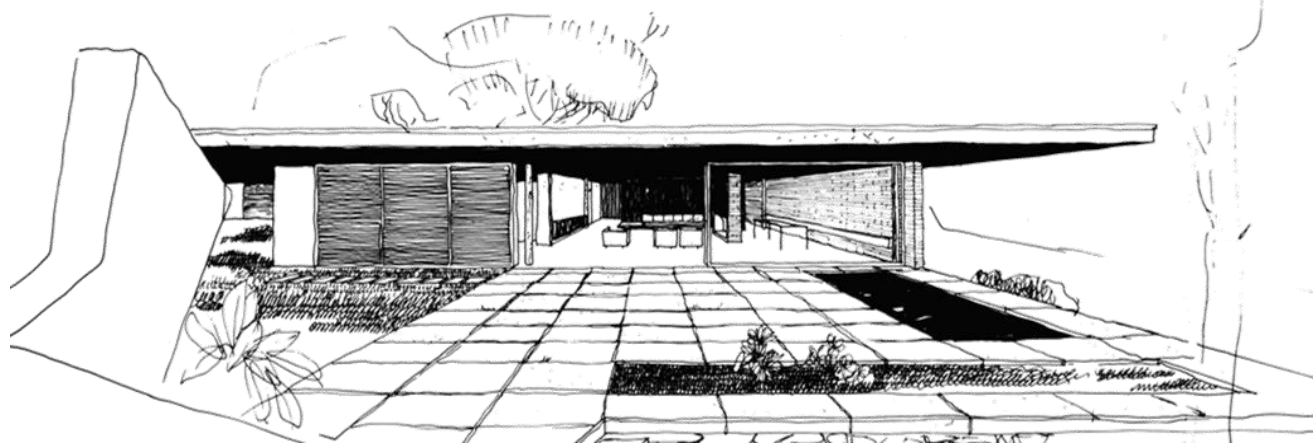
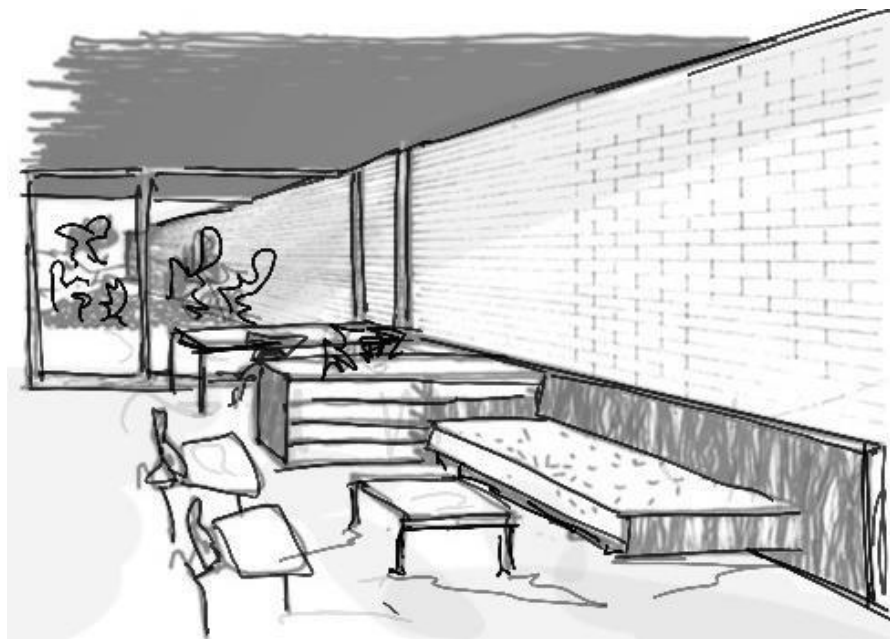
Εικ. 85 Το καθημερινό όπως φαίνεται από την τραπεζαρία.

Εικ. 86 Ο κήπος με τη πισίνα.

Κάτοψη

Εικ. 87 | Εικ. 88 Σκίτσα.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 89 Υπνοδωμάτιο,.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 90 Το καθημερινό.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 91 Χώρος υγιεινής.

Εικ. 92 Εξωτερικός χώρος.

3. Οικία Πρωτονοταρίου.

Χρονολογία: 1971 (Μελέτη) | 1973 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Φιλοθέη.

Η Οικία Πρωτονοταρίου στη Φιλοθέη (1971–1973), ένα από τα πιο ώριμα έργα του Νίκου Βαλσαμάκη, συνιστά υπόδειγμα μοντέρνας ελληνικής αρχιτεκτονικής, που συνδυάζει λιτότητα, γεωμετρική καθαρότητα και έντονη αίσθηση ιδιωτικότητας. Η κατοικία σχεδιάστηκε για μια τετραμελής οικογένεια, με σαφή προσανατολισμό στην προστασία της ιδιωτικής ζωής, την ενσωμάτωση στο τοπίο και τη λειτουργική διαβάθμιση των χώρων.

Η αρχιτεκτονική σύνθεση οργανώνεται με σαφήνεια: συμπαγείς όγκοι προς το δρόμο, ανοίγματα και ζωτικοί χώροι προς τον κήπο, διαβαθμισμένα επίπεδα που εκφράζουν τη φυσική κλίση του εδάφους και ένα δομικό σύστημα που υπηρετεί τη διαφάνεια και την ελαφρότητα.

Ο αρχιτεκτονικός λόγος του Βαλσαμάκη εδώ καθορίζεται κυρίως από την ουσιαστική, όχι επιφανειακή, χρήση των φυσικών υλικών, τα οποία ενσωματώνονται οργανικά τόσο στη μορφή όσο και στην ατμόσφαιρα του σπιτιού.

Υλικά: Εμφανές οπλισμένο σκυρόδεμα, Άγιος λευκός σοβάς, Αρμολογημένη λιθοδομή (πλάκες Καρύστου), κουφώματα από ξύλο «νιαγκόν».

Περιοδικό "Αρχιτέκτονες" του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, τεύχος 36, όπου παρουσιάζονται αναλυτικά το έργο και οι σχεδιαστικές λεπτομέρειες της κατοικίας.

Ερευνητική Εργασία | "Ο Νίκος Βαλσαμάκης ως βιοκλιματικός αρχιτέκτων", Γεωργία Γιασσία, στο περιοδικό "Greek Architects" προσφέρει μια εις βάθος ανάλυση της βιοκλιματικής προσέγγισης του Βαλσαμάκη, σελ.104-113.

Αρχαία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής| Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων,σελ.82-85.

Αρχιτεκτονικά θέματα | 1992 | τχ. 26 σελ.86-87 | Μονογραφίες, Ι: Νίκος Βαλσαμάκης.

Εικ. 93 | Εικ. 94 Οικία Πρωτονοταρίου, Φιλοθέη,
1971.

Η χρήση φυσικών υλικών στην Οικία Πρωτονατορίου δεν περιορίζεται σε μια αισθητική επιλογή αλλά αποτελεί θεμελιώδες μέσο συγκρότησης του αρχιτεκτονικού νοήματος. Ο λευκός άγριος σοβάς καλύπτει τις επιφάνειες των τοίχων, προσδίδοντας στο κτίριο μια αίσθηση καθαρότητας και αφαιρετικότητας, ενώ ταυτόχρονα υπογραμμίζει την ένταξη του έργου στη μεσογειακή παράδοση της λιτής αρχιτεκτονικής έκφρασης. Η υφή του σοβά δεν είναι λειασμένη· παραμένει αδρή, έτσι ώστε να συλλαμβάνει το φως και τη σκιά με διακριτές μεταπτώσεις, καθιστώντας τις επιφάνειες ζωντανές κατά τη διάρκεια της ημέρας.

Η αρμολογημένη λιθοδομή στους εξωτερικούς τοίχους λειτουργεί ως όριο αλλά και ως φίλτρο μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα έναν συμβολικό ρόλο: προβάλλει το κτίριο ως επέκταση της φυσικής γης. Η χρήση της πέτρας με εμφανή αρμολόγηση δεν επιδιώκει μια “γραφική” εντύπωση, αλλά καταδεικνύει τη βαρύτητα και τη σταθερότητα των περιμετρικών ορίων, ενισχύοντας την αίσθηση προστασίας. Η λιθοδομή συνδιαλέγεται υφολογικά με τις πλάκες Καρύστου στα δάπεδα, οι οποίες απλώνονται στον εξωτερικό και εσωτερικό χώρο με ενιαίο ρυθμό, εξαλείφοντας το όριο μεταξύ μέσα και έξω. Αυτή η συνέχεια ενισχύει την εμπειρία της κατοίκησης, όχι ως απομόνωσης, αλλά ως διάδρασης με τον χώρο και το φως.

Εικ. 95 Εσωτερικός χώρος.

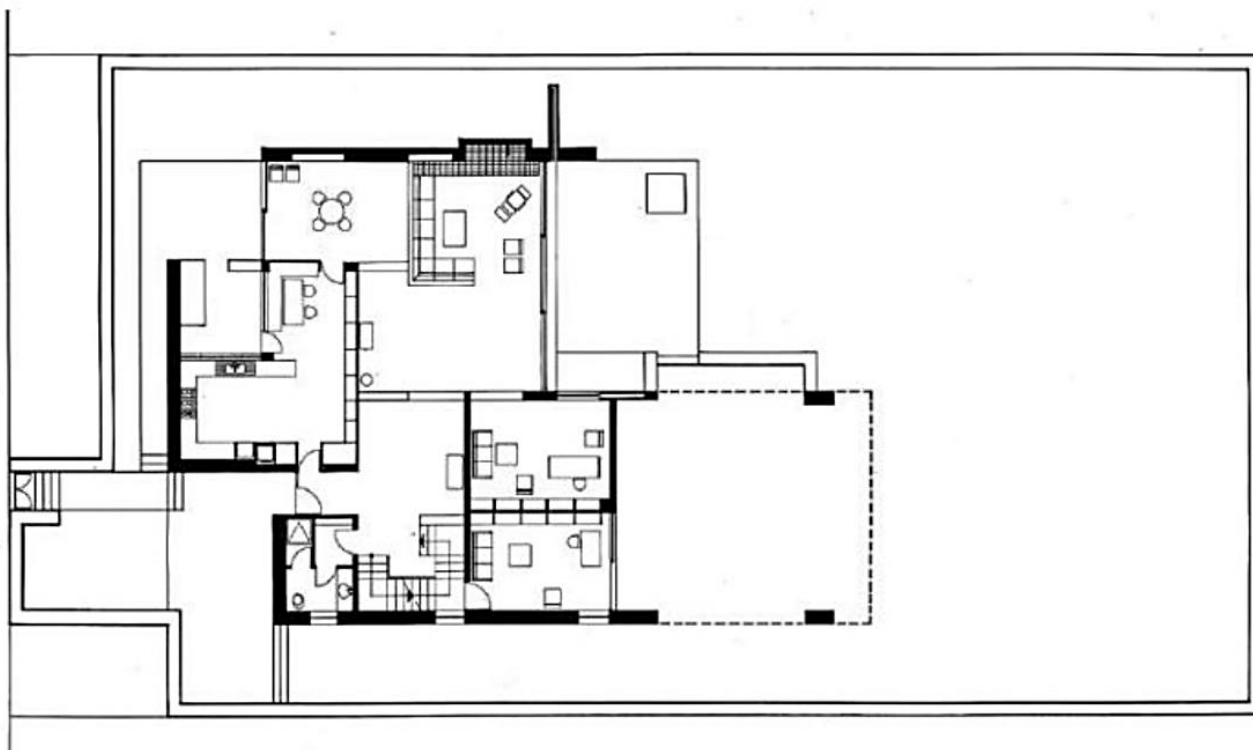
Εικ. 96 | εικ. 97 Καθιστικό.

Το εμφανές σκυρόδεμα (ιδίως στις οριζόντιες πλάκες) λειτουργεί αφενός ως φέρων οργανισμός και αφετέρου ως μορφολογικό και αισθητικό στοιχείο. Η επιλογή να παραμείνει ανεπίχριστο, αναδεικνύει την αλήθεια του υλικού και υπογραμμίζει τη μοντερνιστική καταβολή του σχεδιασμού. Το σκυρόδεμα εδώ δεν προσλαμβάνεται ως βαρύ και αδιαπέραστο· αντίθετα, μέσω των λεπτών πλακών και των διακριτικών μεταλλικών υποστυλωμάτων, αποκτά μια αίσθηση αιώρησης και ευθραυστότητας. Ο χρωματικός διάλογος ανάμεσα στο θερμό γκρι του σκυροδέματος, το λευκό των επιχρισμάτων και το καστανό του ξύλου συνθέτει μια αρχιτεκτονική γλώσσα που εξισορροπεί τη στατικότητα με την ελαφρότητα.

Ιδιαίτερη μνεία αξίζει στην επιλογή του ξύλου «νιαγκόν» για τα εξωτερικά κουφώματα και τις πόρτες. Το νιαγκόν, ένα εξωτικό και ανθεκτικό ξύλο με θερμό τόνο και βαθιά φλέβα, εισάγει στον σχεδιασμό ένα στοιχείο φυσικής ζεστασιάς, το οποίο αντισταθμίζει τη στιβαρότητα των λίθινων και των επιφανειών από σκυρόδεμα. Το ξύλο δεν χρησιμοποιείται μόνο για τις κατασκευαστικές του ιδιότητες, αλλά λειτουργεί και ψυχολογικά, συμβάλλοντας στη δημιουργία μιας αίσθησης οικειότητας. Στο εσωτερικό, οι ξύλινες επενδύσεις, σε μορφή λεπτών πάνελ, επιτρέπουν την εύπλαστη διαμόρφωση των χώρων, ενώ παράλληλα δίνουν έμφαση στην υλικότητα ως εργαλείο οργάνωσης της καθημερινής ζωής.

Κάτοψη

Εικ. 98 Καθιστικό.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη

4. Οικία Καββαδά.

Χρονολογία: 1972 (Μελέτη) | 1974 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Φιλοθέη.

Η Οικία Καββαδά στη Φιλοθέη, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της ώριμης αρχιτεκτονικής σκέψης του Νίκου Βαλσαμάκη, με έμφαση στην ενσωμάτωση του κτηρίου στο φυσικό τοπίο και στη χρήση γνήσιων υλικών. Είναι μία από τις μεγαλύτερες κατοικίες που έχει μελετήσει ο αρχιτέκτονας και βρίσκεται χτισμένη σε λόφο των βόρειων προαστίων της Αθήνας, διαθέτοντας απεριόριστη θέα. Το κτήριο αναπτύσσεται σε δύο ορόφους, οι οποίοι λειτουργούν ανεξάρτητα αλλά συνδέονται μεταξύ τους, ανταποκρινόμενοι στις ανάγκες μιας πολυμελούς οικογένειας. Η αρχιτεκτονική σύνθεση εκμεταλλεύεται τη φυσική κλίση του οικοπέδου, επιτρέποντας τη διαμόρφωση δύο ισογείων σε διαφορετικά επίπεδα, με την κύρια είσοδο να τοποθετείται δυτικά, προκειμένου να παραμείνει ανεμπόδιστη η θέα προς την ανατολή. Η οργάνωση των χώρων γίνεται με εσωτερική λογική, που αντανακλάται και στην εξωτερική μορφολογία, μέσα από έναν κυψελοειδή, σχεδόν γραμμικό χαρακτήρα. Η κατοικία επιτυγχάνει μία σύνθεση στην οποία η υλικότητα, η κατασκευαστική αλήθεια και η σχέση με το τοπίο συνυφαίνονται αρμονικά.

Υλικά: Εμφανές οπλισμένο σκυρόδεμα, ξύλο, πυκνός λευκός σοβάς, πέτρα εμφανής με αρμολογημένη συγκόλληση.

Εικ. 99 Οικία Καββαδά, Φιλοθέη, 1972.

Οι χτισμένοι όγκοι αναδεικνύονται μέσα από την επιλογή υλικών. Στους εξωτερικούς τοίχους κυριαρχεί η λιθοδομή από ντόπια πέτρα και οι πυκνοί σοβάδες λευκού χρώματος ενοποιούν τις επιφάνειες. Η εμφανής με αρμολογημένη λιθοδομή με συγκόλληση, φέρει το βάρος της κατασκευής και γεφυρώνει την κατοικία με την εδαφική μορφολογία. Στο ισόγειο βρίσκονται οι βοηθητικοί χώροι, η πισίνα και μερικά από τα υπνοδωμάτια, τα οποία εκμεταλλεύονται την κλίση του εδάφους. Αισθητικά, η συνύπαρξη άγριας πέτρας και λευκού σοβά δίνει μια μεσογειακή γοητεία: το υλικό της πέτρας αναδεικνύει την υφή του τοπίου και την ιστορία της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής, ενώ ο λευκός σοβάς εξισορροπεί τα φορτία και επιδιώκει «καθαρή στερεομετρία». Το κέλυφος από αρμολογημένη λιθοδομή, δεν δημιουργεί έντονες αντιθέσεις με τον περιβάλλοντα χώρο αλλά αφομοιώνεται... Η χρήση πέτρας, προερχόμενης πιθανότατα από την ευρύτερη περιοχή της Αττικής, συμβάλλει στην ενίσχυση της αντοχής και της θερμικής αδράνειας του κελύφους, αλλά και ριζώνει το κτήριο στο τοπίο του και συντελεί στη δημιουργία μιας ήπιας, φωτεινής αρχιτεκτονικής γλώσσας, η οποία ενσωματώνεται διακριτικά στο φως και τη γεωμετρία του αττικού περιβάλλοντος.

Το εμφανές οπλισμένο σκυρόδεμα κυριαρχεί στην κατασκευή του κάτω ορόφου, αντανakλώντας μια ριζικά μοντέρνα προσέγγιση στην αρχιτεκτονική έκφραση. Η επιλογή του υλικού ενισχύει την πλαστικότητα του αρχιτεκτονικού λεξιλογίου, καθώς οι μάζες διαμορφώνονται με γεωμετρική καθαρότητα, χωρίς επενδύσεις ή επιχρίσματα. Το εμφανές σκυρόδεμα δηλώνει τη φέρουσα δομή και διαφοροποιεί σαφώς τον ημιυπόγειο όγκο από την ελαφρότητα της ξύλινης στέγης του ανώτερου επιπέδου. Η χρήση του συνδέεται με τις αρχές του μπρουταλισμού, αλλά εκτελείται με λεπτότητα, επιδιώκοντας όχι την επιβολή αλλά τη σιωπηλή ισορροπία με το τοπίο. Η υφή του υλικού, αποτέλεσμα ξυλότυπων και σκίασης, προσφέρει ένα πλούσιο παιχνίδι φωτός και σκιάς, ενισχύοντας τη γλυπτικότητα της αρχιτεκτονικής μορφής.

Εικ. 100 Η θέα από τη πισίνα.

Το ξύλο, βασικό φυσικό υλικό στην κάλυψη του άνω ορόφου, εμφανίζεται κυρίως στη στέγη αλλά και σε επιλεγμένα εσωτερικά στοιχεία όπως τα κουφώματα και τα ντουλάπια, δημιουργώντας έναν διάλογο μεταξύ της στιβαρότητας της βάσης και της ελαφρότητας του επάνω επιπέδου. η ξύλινη στέγη, πιθανόν κεκλιμένη με κοντές κεραμοσκεπές, και το επενδυμένο ξύλινο ταβάνι του ορόφου φέρνουν μια «θερμή» υφή στο σχεδιασμό. Το ξύλο αποδίδει χρωματική ζεστασιά και απαλότητα, αντανakλώντας τις ελληνικές ξυλεπενδύσεις. Όπως σημειώνεται σε σχετικό παράδειγμα, «το ξύλο, ως θερμότερο υλικό, έρχεται να εξισορροπήσει την αδρότητα των βιομηχανικών υλικών και να εξασφαλίσει ...απαραίτητη αίσθηση οικειότητας και ζεστασιάς» στον χώρο. Αντικατοπτρίζοντας την τοπική παράδοση, τα ξύλινα στοιχεία (δοκοί στέγης, δάπεδα ή ντουλάπια) «τιμούν την παράδοση» των ελληνικών ξύλινων σπιτιών (παραδοσιακή ξυλεπένδυση στέγης, ξύλινα παντζούρια, κ.λπ.). Έτσι, το ξύλο δίνει στο εσωτερικό του ορόφου αίσθηση φιλικότητας και εξισορροπεί την ισχυρή, άκαμπτη εντύπωση του σκυροδέματος και της πέτρας.

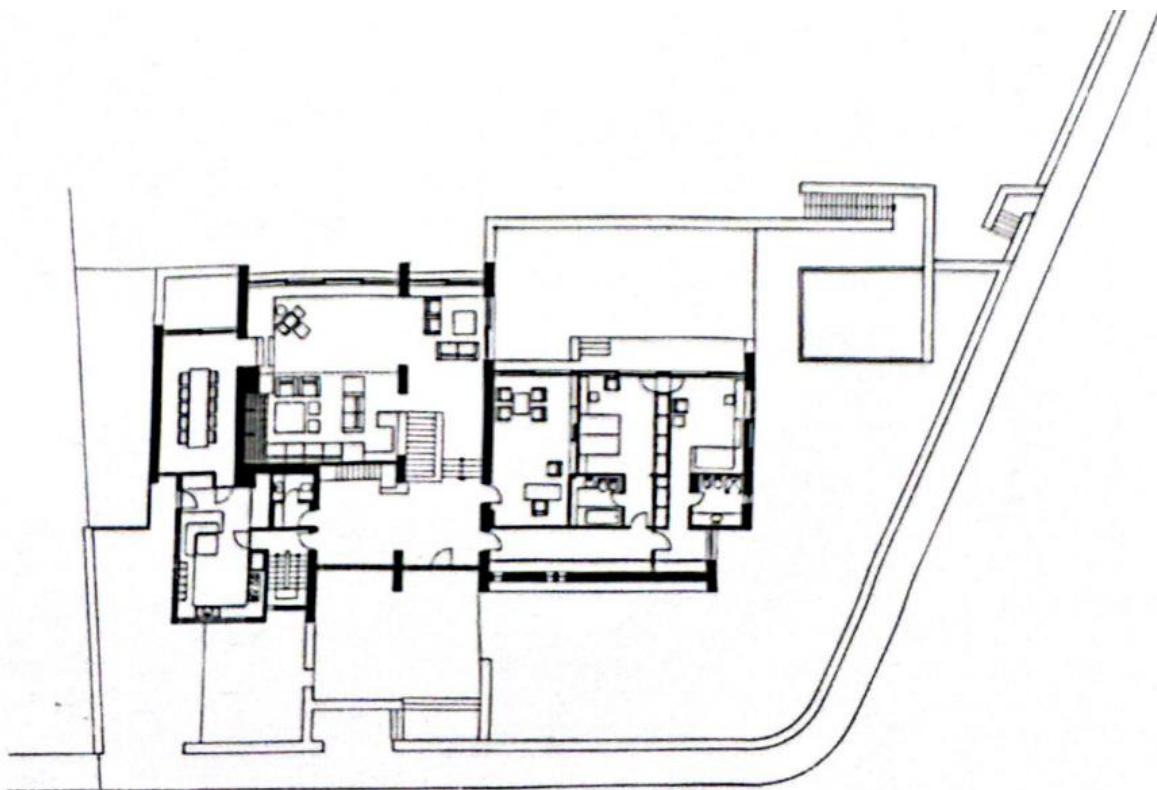

Εικ. 101 | Εικ. 102 Λεπτομέρειες στέγης.

Εικ. 103 Μέρος του καθημερινού.

Κάτοψη

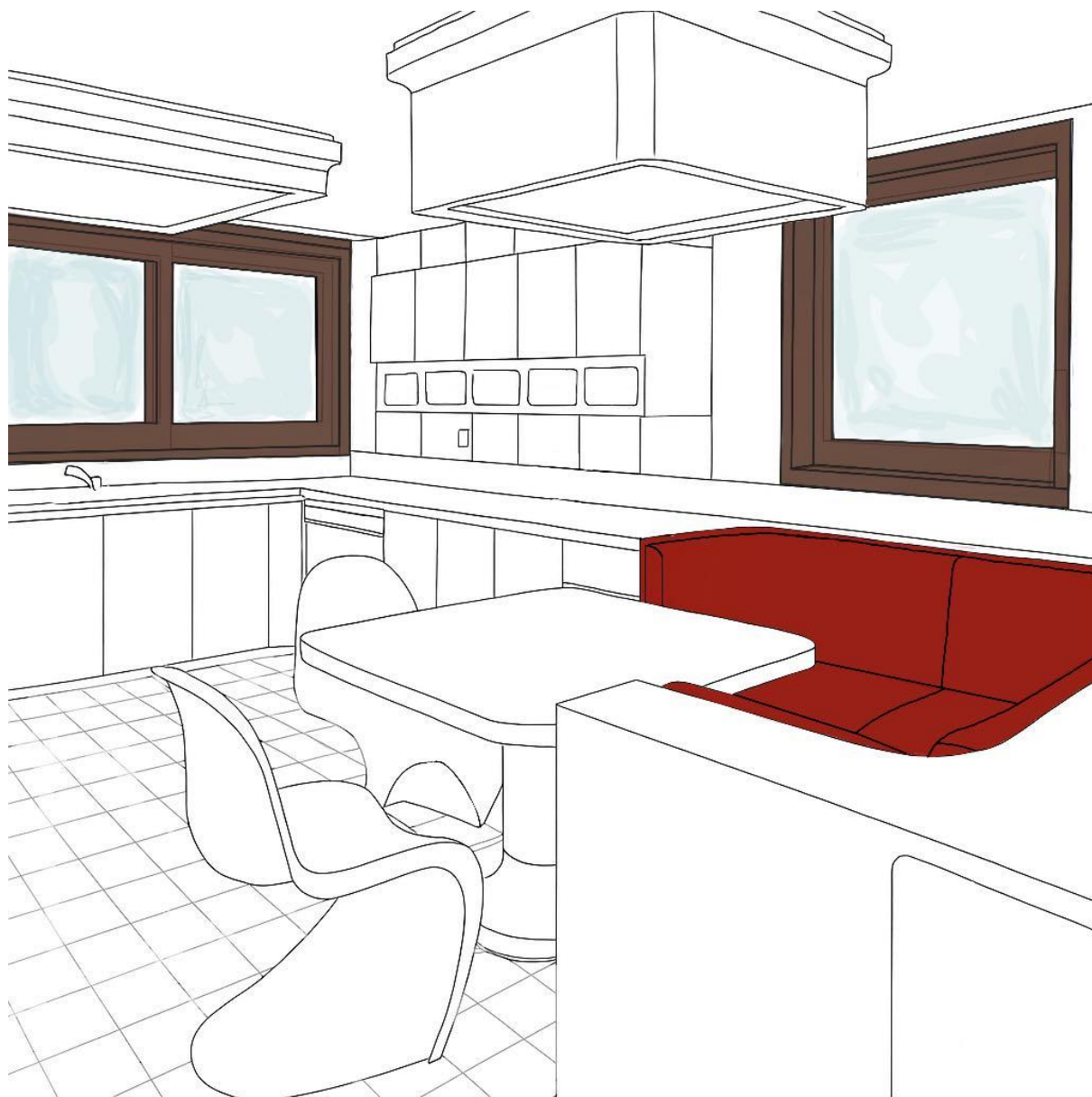
Εικ. 104 Το καθημερινό.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ. 105 Η κουζίνα.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

5. Οικία Λουκάκου.

Χρονολογία: 1972 (Μελέτη) | 1974 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Κηφισιά.

Η οικία είναι κτισμένη στη συμβολή δύο δρόμων στο Κεφαλάρι της Κηφισιάς, σε υπερυψωμένο οικόπεδο με θέα προς τη δύση και προοριζόταν για πολυμελή οικογένεια. Στη σύνθεση του σπιτιού σημαντικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι υπήρχε μια μεγάλη συλλογή πινάκων, οι οποίοι θα έπρεπε να αξιοποιηθούν, τοποθετούμενοι σε επιφάνειες κατάλληλα διαμορφωμένες και φωτισμένες. Η οικία αναπτύσσεται σε δύο επίπεδα. Στο ισόγειο οι χώροι υποδοχής και το γραφείο έχουν απομακρυνθεί από την είσοδο και ένας χώρος ανοικτός στον κήπο έχει παρεμβληθεί για την έκθεση πινάκων ζωγραφικής. Η συνεχής πέργκολα προστατεύει από τη δύση και πλαισιώνει τις διάφορες απόψεις του κήπου και της πισίνας όπου και αντανakλάται, παραπέμποντας σε ανάλογα αναγεννησιακά πρότυπα. Στο ισόγειο είναι η είσοδος, ο ξενώνας, το γραφείο, οι χώροι υποδοχής, η τραπεζαρία, η κουζίνα και το καθημερινό, ενώ στον όροφο βρίσκονται όλα τα υπνοδωμάτια.

Η εσωτερική διάταξη των χώρων οργανώνεται με τρόπο που εξυπηρετεί τόσο την ιδιωτικότητα όσο και την κοινωνική λειτουργία του σπιτιού, με μια ενδιάμεση «γκαλερί» που φέρνει το βλέμμα και το σώμα του κατοίκου σε συνεχή διάλογο με τον κήπο, το φως και την τέχνη. Η σύνθεση βασίζεται στην ογκοπλαστική επεξεργασία ασύμμετρων λευκών κυβικών όγκων, οι οποίοι ενοποιούνται μέσω της υλικότητας και του φωτός, δημιουργώντας ένα αρχιτεκτονικό σύνολο εξαιρετικής λιτότητας και εσωτερικής συνοχής.

Υλικά: Οπλισμένο σκυρόδεμα, αδρός λευκός σοβάς, ξύλο.

Εικ. 106 Οικία Λουκάκου, Κηφισιά, 1972.

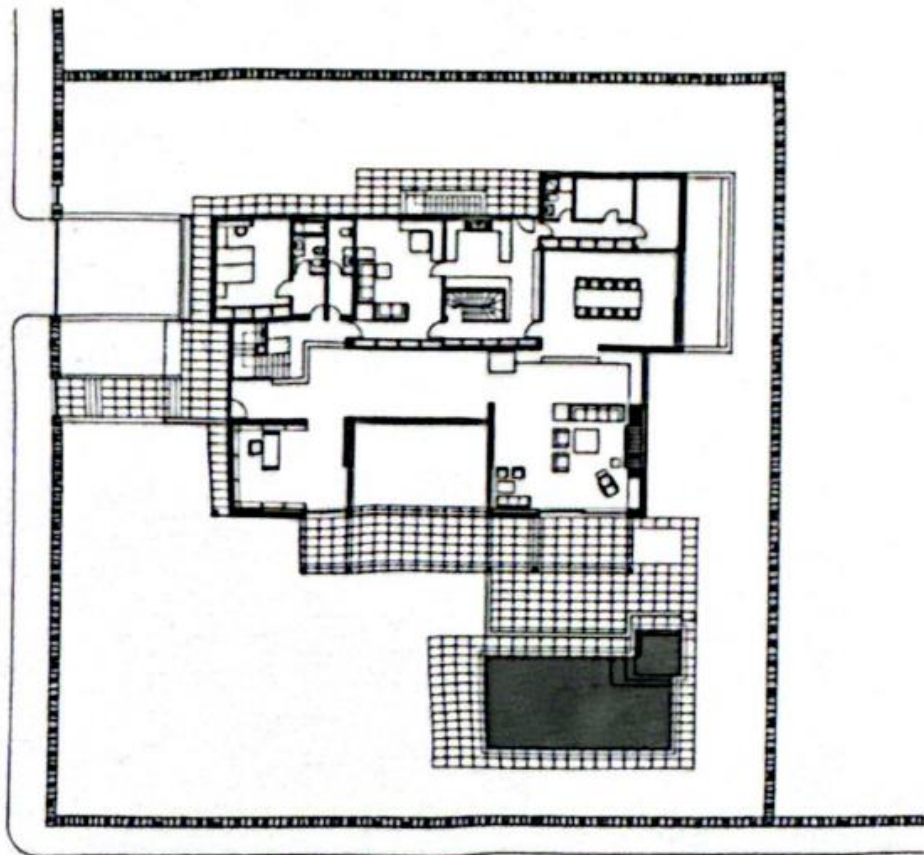
Η υλικότητα της κατοικίας στην Κηφισιά εξαντλείται σχεδόν αποκλειστικά στη χρήση δύο βασικών, φυσικών υλικών: του λευκού σοβά και του ξύλου. Ο λευκός σοβάς, αδρός και χωρίς πλαστικές υφές, εφαρμόζεται με συνέπεια τόσο στους εξωτερικούς τοίχους όσο και στις εσωτερικές επιφάνειες – τοίχους και οροφές. Η επιλογή αυτή δεν είναι απλώς αισθητική ή οικονομική· πρόκειται για συνειδητή αρχιτεκτονική επιλογή που επιδιώκει τη δημιουργία ενός ουδέτερου, φωτεινού περιβάλλοντος, ικανού να αναδείξει τα εικαστικά έργα και συγχρόνως να λειτουργήσει ως συνδετικός ιστός μεταξύ των ασύμμετρων όγκων της σύνθεσης. Η λευκότητα λειτουργεί ως μέσο ενοποίησης αλλά και ως φόντο που αντανακλά το φως – ένα στοιχείο που ο Βαλσαμάκης αξιοποιεί με ακρίβεια για να προσδώσει πνευματικότητα και καθαρότητα στον χώρο. Ο σοβάς δεν επιδιώκει να κρύψει τη δομή, αλλά να την αποκαλύψει μέσα από την αφαίρεση και τη σιωπηλή παρουσία του υλικού, το οποίο αποκτά σχεδόν εδαφική διάσταση, καθώς εντάσσεται αρμονικά στο μεσογειακό φως και το τοπικό κλίμα.

Σε αντιδιαστολή με την ομοιογενή λευκότητα των επιχρισμένων επιφανειών, το ξύλο χρησιμοποιείται επιλεκτικά, αλλά καθοριστικά, για να προσδώσει υλικότητα, μέτρο και ανθρώπινη κλίμακα στους χώρους της κατοικίας. Τα ξύλινα δάπεδα, τα κουφώματα και οι εσωτερικές θύρες κατασκευάζονται από φυσικό ξύλο, το οποίο διατηρεί τη ζεστή του υφή και αναδεικνύεται μέσω της αντίθεσης με το ψυχρό λευκό των τοίχων. Η χρήση του ξύλου δεν επιδιώκει την αισθητική υπερβολή, αλλά λειτουργεί ως ποιοτικό, απτικό όριο ανάμεσα στον κάτοικο και την αρχιτεκτονική επιφάνεια. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η παρουσία του ξύλου στους χώρους καθημερινής ζωής – την τραπεζαρία, την κουζίνα, το καθιστικό – όπου συμβάλλει στη δημιουργία ατμόσφαιρας οικειότητας και κατοικήσιμης απλότητας. Η υλικότητα του ξύλου ενδυναμώνει τη βιωματική διάσταση της αρχιτεκτονικής, καθώς η αφή, το βήμα και η όραση έρχονται σε άμεση επαφή με ένα φυσικό, «ζωντανό» υλικό, το οποίο αποκτά πατίνα με τον χρόνο, ενσωματώνοντας τη φθορά ως ποιότητα και όχι ως έλλειμμα. Στο σύνολο του, το ξύλο λειτουργεί ως θερμή αντίστιξη στον αφαιρετικό μινιμαλισμό του λευκού σοβά, προσφέροντας το αναγκαίο ισοζύγιο υλικότητας, φωτός και νοήματος.

Εικ. 107 Η Τραπεζαρία.

Κάτοψη

Εικ. 108 Η σκάλα.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

6. Ιδιωτική Γκαλερί και κατοικία.

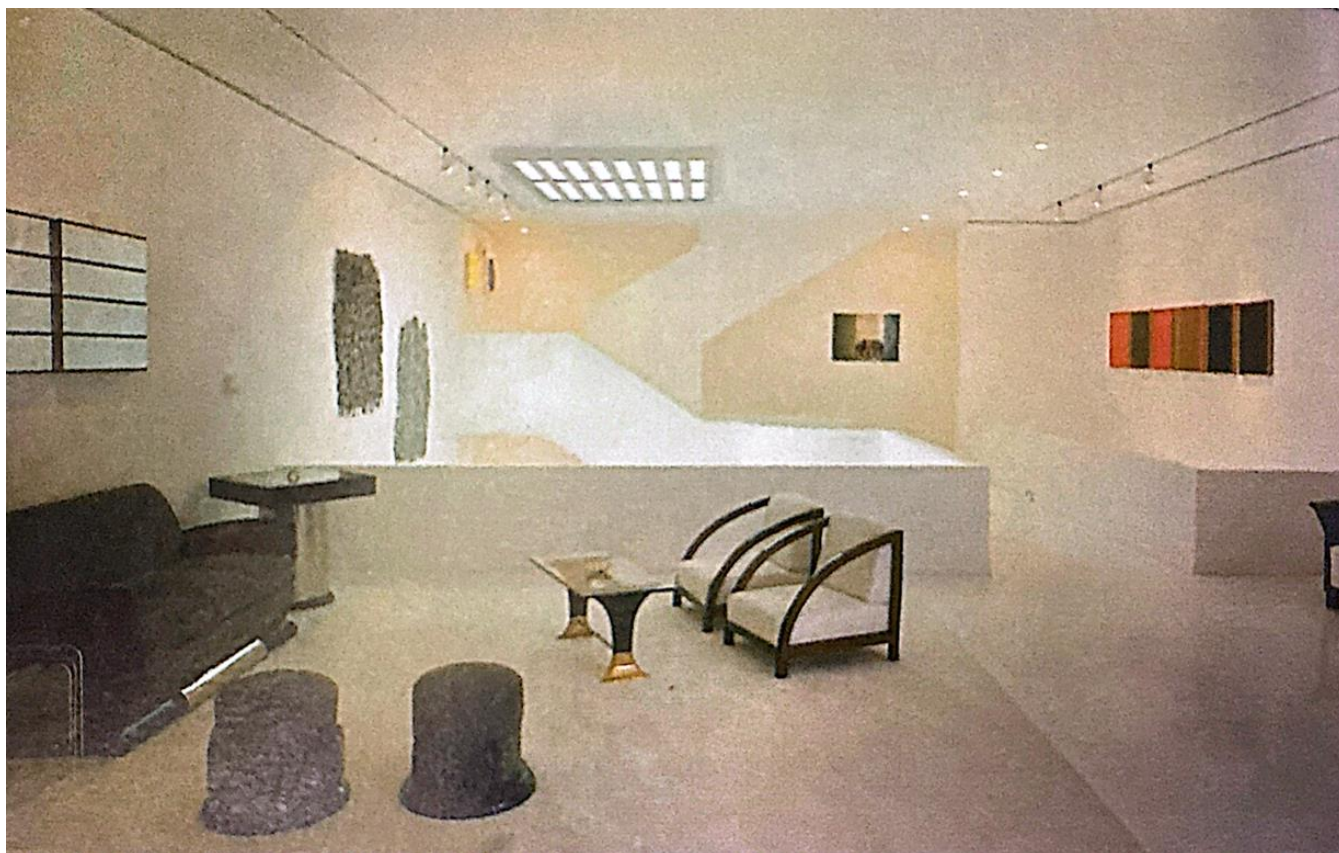
Χρονολογία: 1986 (Μελέτη) | 1990 (Κατασκευή).

Τοποθεσία: Παράδεισος Αμαρουσίου.

Το κτίριο βρίσκεται στον Παράδεισο Αμαρουσίου και αναπτύσσεται σε τέσσερα επίπεδα ίσου μεγέθους. Στα πρώτα τρία φιλοξενούν τις συλλογές έργων τέχνης και τους χώρους υποδοχής, ενώ το τελευταίο επίπεδο χρησιμοποιείται για διαμονή. Υπάρχει ένας κενός όροφος ύψους τριών ορόφων, ο οποίος έρχεται σε επαφή με το κλιμακοστάσιο και ενοποιεί τις τρεις αυτές στάθμες, χαρίζοντας στον επισκέπτη τη δυνατότητα για πλήρη εποπτεία του κτίσματος.

Η λιτότητα που χαρακτηρίζει ολόκληρη τη σύνθεση αποτυπώνεται εύγλωττα στην επιλογή των υλικών. Τα υλικά που κυριαρχούν είναι στις επιφάνειες ο λείος, τριφτός σοβάς, βαμμένος λευκός, ενώ τα λευκά αλουμινένια και ξύλινα κουφώματα και το μαρμάρινο δάπεδο σε λευκή απόχρωση ενισχύουν τη συνολική αίσθηση καθαρότητας και ενότητας.

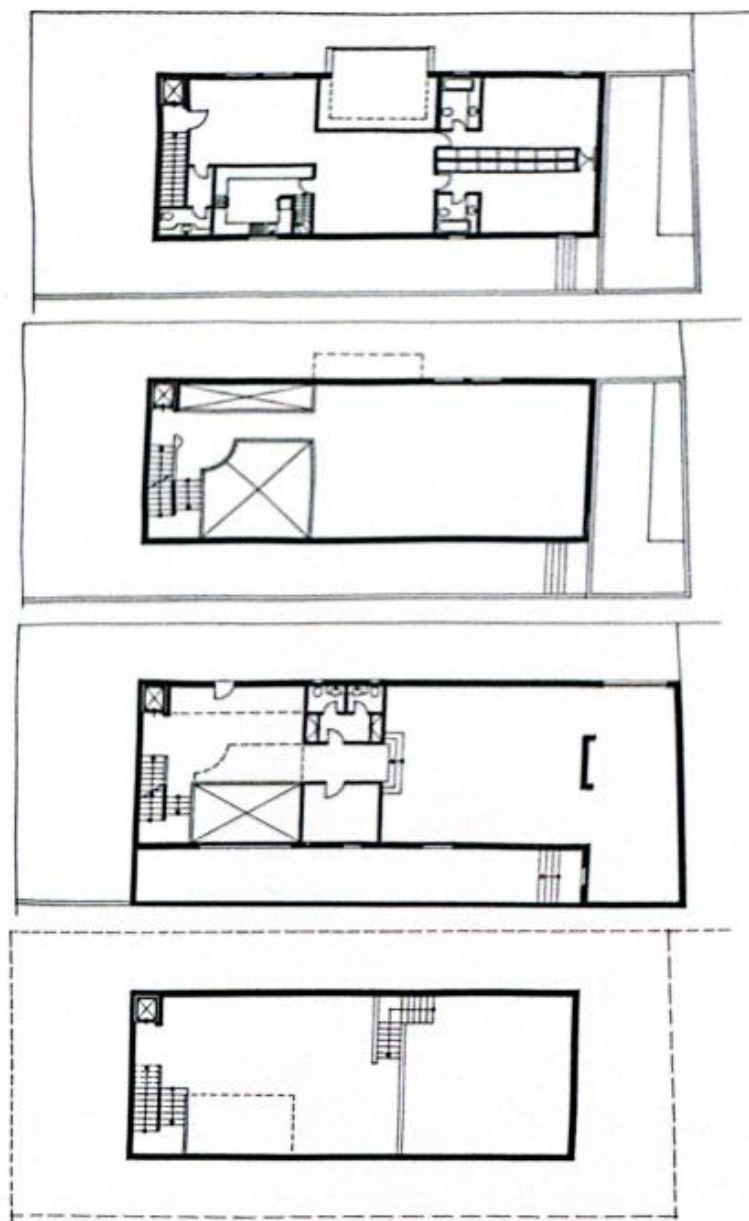
Υλικά: Λείος τριφτός σοβάς, Λευκό μάρμαρο, λευκά αλουμινένια και ξύλινα κουφώματα.

Εικ. 109 Εσωτερικός χώρος.

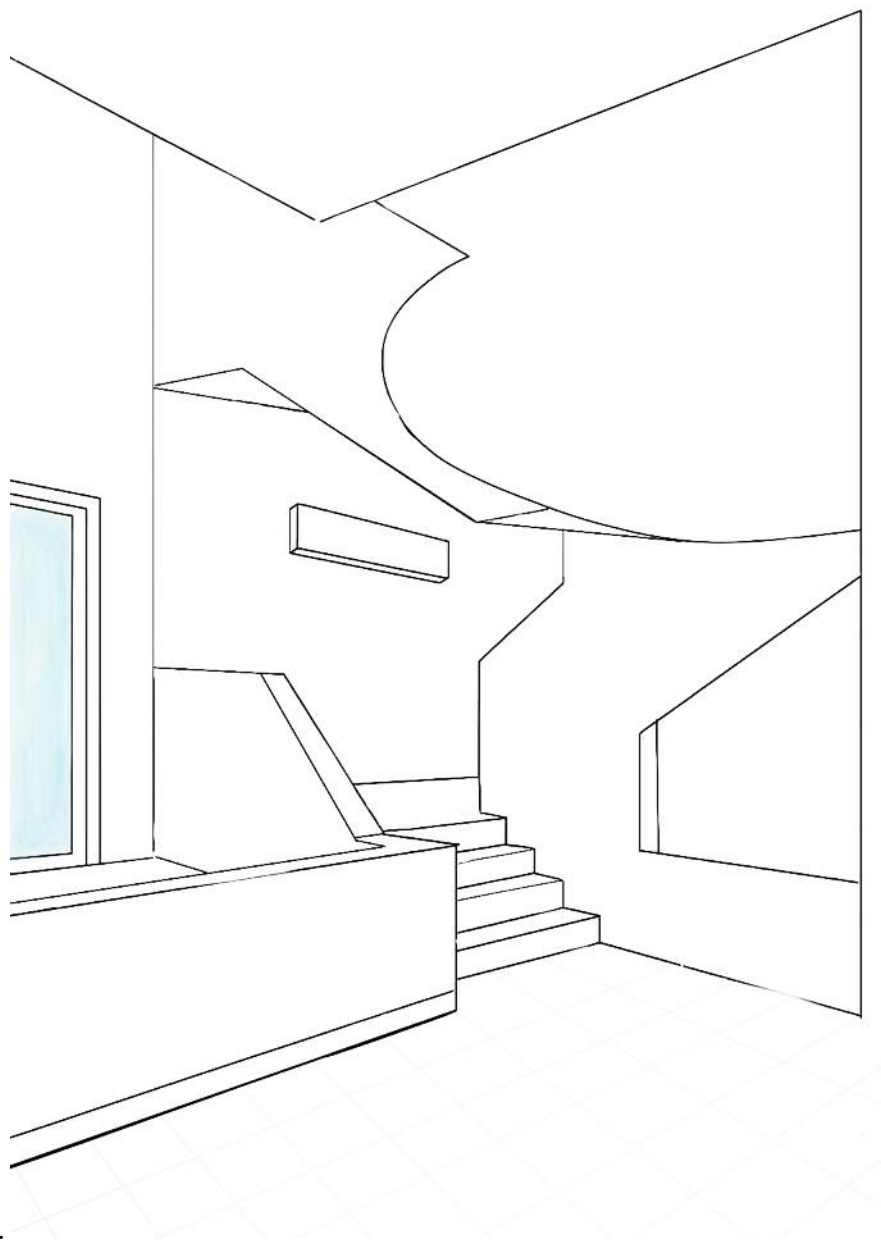
Εικ. 110 Η σκάλα.

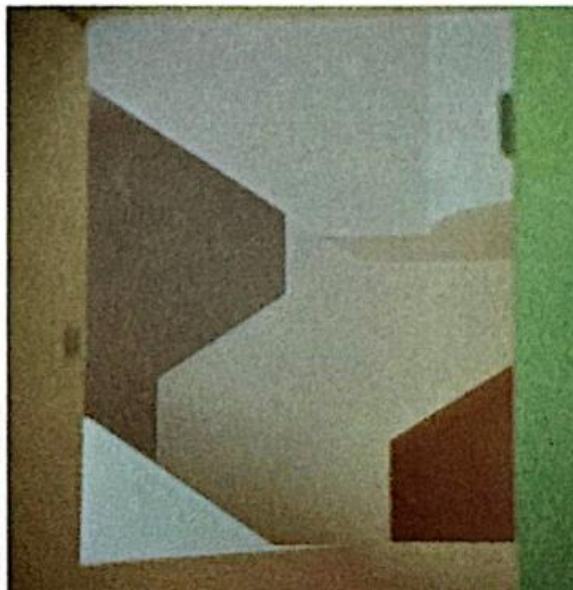
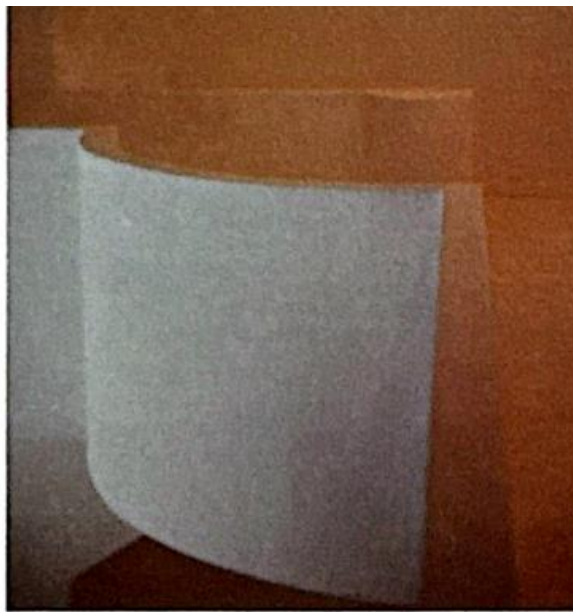
Εικ. 111 Κατόψεις.

Εικ. 112 Η σκάλα.

Ανάλυση χρωματικής σύνθεσης: Ειρήνη Δακανάλη.

Εικ.113 | Εικ. 114 | Εικ. 115 | Εικ. 116 Διαφορετικές λήψεις σκάλας.

You employ stone, wood and concrete, and with these materials you build houses and palaces. That is construction. Ingenuity is at work.

But suddenly you touch my heart, you do me good, I am happy, and I say: This is beautiful. That is Architecture. Art enters in.

Le Corbusier, (1931). «Προς μια Νέα Αρχιτεκτονική», σελ. 203, Courier Corporation.

Χρησιμοποιείτε πέτρα, ξύλο και σκυρόδεμα, και με αυτά τα υλικά χτίζετε σπίτια και παλάτια. Αυτή είναι η κατασκευή. Η ευρηματικότητα λειτουργεί.

Αλλά ξαφνικά αγγίζετε την καρδιά μου, μου κάνετε καλό, είμαι χαρούμενος και λέω: Αυτό είναι όμορφο. Αυτή είναι η Αρχιτεκτονική. Η τέχνη εισέρχεται.

Le Corbusier, (1931). «Προς μια Νέα Αρχιτεκτονική», σελ. 203, Courier Corporation.

03 Ερμηνεία - Συμπεράσματα

Η επιλογή του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη –μία εμβληματική φυσιογνωμία της ελληνικής μοντέρνας αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα– γίνεται λόγω της πρωτοπορίας του ως προς τη χρήση φυσικών υλικών στην αρχική του μορφή αντί του χρώματος και το έργο του έχει ενδιαφέρον ως προς αυτό. Από την αρχή της σταδιοδρομίας του έως και σήμερα –με ένα διάλλειμα από το 1985-2005 όπου αλλάζει κατεύθυνση και χρησιμοποιεί το χρώμα/βαφή– δεν έπαψε να τονίζει την σημασία της ειλικρίνειας της κατασκευής, πειραματίζεται με τα φυσικά υλικά και τολμά την πλήρη ένταξη τους στα έργα του, ενώ παράλληλα αποφεύγει συνειδητά την χρήση χρώματος με την έννοια του χρωματισμού, το διάστημα αυτό, άλλοτε μένοντας μόνο σε επίπεδο πρότασης και άλλοτε φτάνοντας μέχρι το σημείο υλοποίησής τους.

Μέσα από την ανάλυση επιλεγμένων έργων του —Οικία Λαναρά, Ανάβυσσος (1961-63) / Οικία Παράσχη, Ανάβυσσος (1961-63) / Οικία στο Ρίο Πατρών (1963-65) / Ξενοδοχείο Αμαλία στους Δελφούς (1963-65) / Οικία Λογοθέτη, Σούνιο (1974-76) / Οικία Βαλσαμάκη, Φιλοθέη (1961-63) / Πολυκατοικία Λούρου στην οδό Σεμιτέλου 5, Αθήνα (1961-63) / Οικία στο Πρωτονοταρίου, Φιλοθέη (1971-73) / Οικία Καββαδά, Φιλοθέη (1972-74) / Οικία Λουκάκου, Κεφαλάρι, Κηφισιά (1972-74) / Οικία Καρακώστα, Παλιαγιάννη, Κηφισιά (1977-78)— αναδεικνύεται μια συνεκτική, βαθιά στοχαστική αρχιτεκτονική στάση που αρνείται τον τεχνητό χρωματισμό υπέρ της δομικής χρωματικότητας. Σε όλο το έργο του η χρωματική σύνθεση του κτιρίου δεν αποτελεί επιφανειακή επέμβαση, αλλά δομική ποιότητα που απορρέει από τη φύση των υλικών και την αλληλεπίδρασή τους με το φως. Το χρώμα, ως πρόσθετη πίστρωση, απορρίπτεται όχι μόνο για αισθητικούς ή ιδεολογικούς λόγους, αλλά και επειδή θεωρείται φθαρτό, ευμετάβλητο και μη αναπαραγωγικό από τις μελλοντικές γενιές. Ο αρχιτέκτονας επιλέγει να αποδώσει τη χρωματικότητα μέσω της υλικότητας, δηλαδή μέσα από την υφή του φυσικού λευκού σοβά, από τη στιλπνότητα του ξύλου, από τη θερμότητα του φυσικού φωτός πάνω στην πέτρα και το εμφανώς χυτό σκυρόδεμα.

Με αυτόν τον τρόπο, συγκροτείται μια δομική, σταθερή και διαχρονική χρωματική ταυτότητα, η οποία οδηγεί στην στροφή προς την αισθητική του «ουδέτερου» και την «ειλικρίνεια της κατασκευής», αποφεύγοντας τον τεχνητό χρωματισμό που αλλοιώνεται με τη πατίνα του χρόνου.

Η αρχιτεκτονική του Νίκου Βαλσαμάκη εντάσσεται εννοιολογικά στη μοντέρνα παράδοση της «αποκαλυπτικής υλικότητας», όπως αυτή θεμελιώθηκε από τον Adolf Loos και επεκτάθηκε στον ύστερο ευρωπαϊκό μοντερνισμό. Η χρήση φυσικών υλικών χωρίς προσθετικά διακοσμητικά ή χρωματικά μέσα δεν είναι απλώς αισθητική επιλογή αλλά εξυπηρετεί τη μορφή, τη λειτουργία και την κατασκευαστική ειλικρίνεια.

Η υλικότητα αποτελεί θεμελιώδες μέσο χρωματικής έκφρασης. Ο λευκός σοβάς, το εμφανές σκυρόδεμα, το φυσικό ξύλο και η τοπική πέτρα δεν διακοσμούν, αλλά φέρουν τη δική τους ενδογενή χρωματικότητα, η οποία απορρέει από τη δομή, την υφή και την αλληλεπίδρασή τους με το φως: τη θαμπάδα του σοβά, τη στιλπνότητα του ξύλου, τη στιβαρότητα της πέτρας, τη χειρονομία του ξυλότυπου στο σκυρόδεμα. Αυτά τα υλικά δεν μιμούνται (π.χ. όχι ψεύτικο ξύλο, ή χρώμα που μιμείται μάρμαρο), αλλά αποκαλύπτουν· δεν χρωματίζονται, αλλά φέρουν το χρώμα μέσα από τη δομή και την υφή τους. Η φθορά που δημιουργείται από την πατίνα του χρόνου δεν είναι απώλεια, αλλά επιβεβαίωση του χρόνου, και άρα στοιχείο αυθεντικότητας.

Η «ειλικρίνεια της κατασκευής», δεν αφορά μόνο την αποφυγή της διακόσμησης και του τεχνητού χρωματισμού, αλλά την αλήθεια της υλικότητας. Συνιστά θεμελιώδη αρχή της μοντέρνας αρχιτεκτονικής σκέψης που σχετίζεται με τον τρόπο με τον οποίο η μορφή, η δομή και η ύλη συναντώνται χωρίς ψευδαισθήσεις και η δομή δεν “ντύνεται” για να υποκριθεί κάτι που δεν είναι.

Στο επίκεντρο αυτής της αντίληψης βρίσκονται τα φυσικά υλικά, τα οποία αποτελούν τους κύριους φορείς αυτής της «ειλικρινούς» αρχιτεκτονικής έκφρασης. Υλικά όπως ο σοβάς, η φυσική πέτρα, το ξύλο, ο οπτόπλινθος και το εμφανές σκυρόδεμα που δεν είναι απλώς φορείς μορφής, αλλά μέσα μετάδοσης μνήμης, φωτός και αλήθειας. Δεν είναι απλώς ύλες, αλλά αποτυπώματα πράξης.

1. Τρόποι με τους οποίους τα φυσικά υλικά λειτουργούν ως υποκατάστατο του χρώματος στις αρχιτεκτονικές συνθέσεις του Νίκου Βαλσαμάκη.

Μια από τις πιο διακριτές πτυχές του έργου του Νίκου Βαλσαμάκη είναι η συνειδητή απουσία χρωματικής παρέμβασης στις αρχιτεκτονικές του συνθέσεις και η ανάδειξη των ίδιων των φυσικών υλικών ως φορέων αισθητικής έκφρασης. Στην προσέγγιση του, η ύλη δεν είναι απλώς οικοδομικό μέσο αλλά το βασικό «χρωματικό εργαλείο» του. Αντί να αντιμετωπίζει το χρώμα ως προσθετικό ή διακοσμητικό στοιχείο, ο Βαλσαμάκης αντλεί τη χρωματική έκφραση απευθείας από την ύλη, τη φυσική της απόχρωση, την υφή και τη συμπεριφορά της στο φως. Οι τρόποι με τους οποίους τα φυσικά υλικά λειτουργούν ως υποκατάστατα του χρώματος στο έργο του είναι οι εξής:

➤ Η υλικότητα ως χρωματικός φορέας.

Ο Βαλσαμάκης χρησιμοποιεί υλικά όπως ο λευκός σοβάς, το εμφανές σκυρόδεμα, η φυσική πέτρα, το ξύλο και το γυαλί, όχι μόνο για τη δομική ή θερμομονωτική τους ιδιότητα, αλλά για την ενσωματωμένη τους χρωματικότητα. Ο λευκός σοβάς δεν είναι βαμμένος, αλλά φέρει το λευκό της ύλης, αντανακλώντας το φως και προσαρμοζόμενος στις μεταβολές της ημέρας. Αντίστοιχα, το ξύλο διατηρεί τη φυσική του απόχρωση και πατίνα, αποφεύγοντας κάθε μορφή επιχρωματισμού. Όπως για παράδειγμα στην Οικία Βαλσαμάκη στη Φιλοθέη (1961–63), η λιτή χρήση εμφανών υλικών — ξύλο, σκυρόδεμα και λευκός σοβάς — δημιουργεί ένα οπτικό σύνολο με πλούσια τονική κλίμακα, χωρίς την παρουσία επιφανειακού χρώματος.

➤ Το φως ως δημιουργός “χρώματος”.

Οι φυσικές υφές ανταποκρίνονται στις μεταβολές του φωτός κατά τη διάρκεια της ημέρας, δημιουργώντας εναλλασσόμενες χρωματικές ποιότητες μέσω σκιάσεων και ανατακλάσεων και προσδίδοντας βάθος χωρίς ανάγκη πρόσθετων χρωμάτων. Για παράδειγμα στην Οικία Λογοθέτη στο Σούνιο (1974) όπου το παιχνίδι του φυσικού φωτός με τις πέτρινες γκρι επιφάνειες της αυλής και τους λευκούς τοίχους του εσωτερικού αναδεικνύει σκιές, λάμψεις και χρωματικές μεταπτώσεις χωρίς καμία πρόσθετη παρέμβαση. Το φως δρα ζωγραφικά πάνω στην ύλη, δημιουργώντας δυναμικές «χρωματικές» ποιότητες μέσα από τη σκιά και την αντανάκλαση.

➤ Τοπικότητα ως χρωματική ένταξη.

Ο Βαλσαμάκης συχνά επιλέγει υλικά που προέρχονται από ή παραπέμπουν στο τοπίο όπου εντάσσεται το εκάστοτε έργο. Για παράδειγμα, η χρήση ξύλου Oregon Pine στην Οικία Βαλσαμάκη στη Φιλοθέη (1961–63) και η χρήση τοπική πέτρας στην Οικία Λαναρά της Ανάβυσσου (1961-63), που επαναφέρουν την έννοια της γεωγραφικής και πολιτισμικής ταυτότητας. Η πέτρα αποδίδει γήινες αποχρώσεις και συνδέει το έργο με τη γη, ενώ η ξυλεία προσαρμόζεται στο μικροκλίμα και φέρει μια ενσωματωμένη, ήπια χρωματικότητα που θυμίζει την παράδοση.

I sense Light as the giver of all presences, and material as spent Light. What is made by Light casts a shadow, and the shadow belongs to Light.

Louis Kahn, Πανεπιστήμιο Ντιουκ. Μουσείο Τέχνης (1989). «Τα Μουσεία Τέχνης του Louis I. Kahn», σελ. 263, Duke University Press.

Νιώθω το Φως ως τον δότη όλων των παρουσιών, και την ύλη ως το εξαντλημένο Φως. Ό,τι είναι φτιαγμένο από το Φως ρίχνει μια σκιά, και η σκιά ανήκει στο Φως.

Louis Kahn.

➤ Η έννοια του χρώματος χωρίς τεχνητό χρωματισμό.

Για τον Βαλσαμάκη, ο όρος “χρώμα χωρίς χρωματισμό” δεν είναι αφαίρεση, αλλά ένταση — μία συγκρατημένη χρωματικότητα που αναδύεται από τη φυσική υλικότητα και από τον φωτισμό, τον προσανατολισμό, τις σκιές και όχι από οποιαδήποτε πρόσθετη χρωματική επεξεργασία όπως βαφή, επίστρωση ή τεχνητή χρωστική. Παρότι ο ίδιος αποφεύγει τις θεωρητικές αναφορές, σχετίζεται με την ειλικρίνεια της αρχιτεκτονικής, την υλικότητα, και την ανθεκτικότητα στο χρόνο της αρχιτεκτονικής μορφής. Έτσι, το αρχιτεκτόνημα δεν στολίζεται, αλλά εκφράζεται· δεν χρωματίζεται, αλλά γεννιέται μέσα από τη φυσική του ύλη και την αλήθεια του φωτός — γίνεται χρωματικά εύγλωττο χωρίς καμία προσθήκη, ακριβώς επειδή δεν επιδιώκει να “φαίνεται” όμορφο, αλλά να είναι. Η επιφάνεια δεν επιδιώκει να «φαίνεται» όμορφη, αλλά να είναι: αυθεντική, καθαρή, ακριβής στην υλική της πρόθεση. Η υλικότητα δεν υποδύεται κάτι άλλο – δεν μιμείται, δεν μεταμφιέζεται, δεν αποπλανά. Η απόρριψη της βαφής, όχι μόνο για λόγους αισθητικής ή κατασκευαστικής ειλικρίνειας αλλά και για λόγους χρονικής ανθεκτικότητας και αναπαραγωγιμότητας, αποτελεί πυρήνα της αρχιτεκτονικής του.

Η έννοια εντάσσεται στο πλαίσιο της μοντέρνας αρχιτεκτονικής ηθικής, που γεννήθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα από θεωρητικούς και αρχιτέκτονες όπως ο Adolf Loos, ο Le Corbusier και αργότερα ο Louis Kahn. Για αυτούς, όπως και για τον Ν. Βαλσαμάκη το χρώμα που προστίθεται τεχνητά (π.χ. με βαφή) θεωρείται επιφανειακό, εφήμερο και συχνά ψευδές ως προς τη δομή και το περιεχόμενο του αρχιτεκτονήματος. Γι’ αυτό το λόγο ο Βαλσαμάκης επιλέγει τα φυσικά υλικά —όπως το ξύλο, η πέτρα, ο σοβάς, το μπετόν, η τερακότα— διαθέτουν φυσική χρωματική υπόσταση, η οποία απορρέει από: την υφή τους, τις μεταβολές στο φως και στη σκιά, την πατίνα του χρόνου και τη διαστρωμάτωση ή σύνθεση του υλικού.

Επομένως, η αρχιτεκτονική δεν “βάφεται” για να αποκτήσει χρώμα, αλλά εκφράζει χρώμα ως εγγενή ποιότητα της ύλης, δηλαδή αφήνει τα ίδια του τα υλικά να “μιλήσουν”. Για παράδειγμα: ο λευκός σοβάς αντανakλά το φως και προσαρμόζεται στον τόνο του ουρανού, το ξύλο φέρει θερμές, φυσικές αποχρώσεις που ποικίλλουν ανάλογα με την κοπή και την έκθεση στο φως, η πέτρα αποτυπώνει την τοπικότητα, τη γεωλογική ταυτότητα και την υγρασία του περιβάλλοντος, το σκυρόδεμα φέρει το γκρίζο της βιομηχανικής του σύστασης αλλά και τη χειρονομία του ξυλότυπου. Το χρώμα, σε αυτή την αντίληψη, δεν καλύπτει, αλλά αποκαλύπτει.

Η αρχιτεκτονική του Βαλσαμάκη είναι ένα από τα καθαρότερα παραδείγματα αυτής της αρχής στην ελληνική μεταπολεμική αρχιτεκτονική:

- Στην Οικία Καββαδά, η λευκότητα είναι αποτέλεσμα του σοβά, και οι εσωτερικές επιφάνειες αποδίδουν θερμές τονικότητες μέσω του φυσικού ξύλου.
- Στην Οικία Πρωτονατορίου, η υλικότητα είναι το μόνο χρωματικό εργαλείο.
- Στην πολυκατοικία Σεμιτέλου, η ομοιογενής χρωματική ενότητα επιτυγχάνεται μέσω της ενιαίας υφής και του φυσικού φωτός που σμιλεύει τις επιφάνειες.

Σε όλα τα παραπάνω, ο χρωματικός χαρακτήρας του αρχιτεκτονήματος δεν είναι αισθητική επίστρωση, αλλά δομικό γεγονός.

Ο όρος «χρώμα χωρίς χρωματισμό» περιγράφει μία κριτική στάση απέναντι στη χρήση του χρώματος ως διακόσμησης και υπερασπίζεται την αποκαλυπτική δύναμη της ύλης. Είναι μια επιλογή με θεωρητική συνέπεια, χρονική διάρκεια και υλική ευγένεια, που βρίσκει πλήρη εφαρμογή στην αρχιτεκτονική του Νίκου Βαλσαμάκη και στην ευρύτερη ηθική του μοντερνισμού.

Το χρώμα δεν καλύπτει, αλλά αποκαλύπτει...

➤ Το λευκό ως χρωματικό εργαλείο.

Ο λευκός σοβάς λειτουργεί ως ουδέτερο υπόβαθρο, χαρίζει καθαρότητα στις φόρμες και μεταβάλλεται με το φως. Δεν είναι διακόσμηση αλλά καθαρή επιφάνεια που εξυπηρετεί τη σύνθεση. Για παράδειγμα, στην Οικία Λουκάκου (1972-74), στην Οικία Λαναρά (1961-63) και στην Οικία Λογοθέτη (1974-76), όπου συγκροτείται μια λευκή αρχιτεκτονική που δεν «βάφεται» λευκή, αλλά είναι λευκή εξ αρχής.

Η χρήση του λευκού στα έργα του Νίκου Βαλσαμάκη δεν αποτελεί απλώς μία αισθητική επιλογή καθαρότητας ή μιμητισμού, αλλά συνιστά απόρροια μιας βαθύτερης αρχιτεκτονικής ηθικής που αφορά τη διαχρονικότητα και την αυθεντικότητα του έργου. Ο ίδιος ο αρχιτέκτονας, σε δημόσια ομιλία του στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, όταν ερωτήθηκε από φοιτήτρια γιατί επιλέγει να κατασκευάζει τα κτίριά του λευκά, απάντησε χαρακτηριστικά: «η χρήση χρώματος στα κτίρια εγκυμονεί τον κίνδυνο να χαθεί ο χαρακτήρας του έργου στο μέλλον, επειδή δεν μπορεί να εγγυηθεί κανείς ότι θα βρεθεί ακριβώς το ίδιο χρώμα για να αναπαραχθεί η αρχική εικόνα».

Η απάντηση αυτή, όπως καταγράφεται μέσω της μαρτυρίας της αρχιτέκτονα κ. Αμαλία Κωτσάκη, υποδηλώνει μια συνειδητή αποστασιοποίηση από τον επιφανειακό χρωματισμό, ο οποίος θεωρείται από τον Βαλσαμάκη ευμετάβλητος, μη αναπαραγώγιμος και άρα επικίνδυνος για την πιστότητα του έργου στον χρόνο.

Στο πλαίσιο αυτό, ο λευκός σοβάς λειτουργεί ως σταθερό υλικό-φορέας της μορφής και όχι ως χρωστικό μέσο. Η επιλογή του δεν έχει να κάνει με μια αισθητική «ουδετερότητα», αλλά με την αναζήτηση μιας χρωματικής ταυτότητας που να μην αλλοιώνεται, να είναι επαναλήψιμη και να φέρει την ουσία της αρχιτεκτονικής σκέψης χωρίς αισθητικό συμβιβασμό. Έτσι, το χρώμα στους λευκούς τοίχους του Βαλσαμάκη δεν προστίθεται — γεννιέται από την ίδια την ύλη και την πρόθεσή της να διαρκέσει.

Το λευκό, ως χρωματική και ταυτοχρόνως άχρωμη παρουσία, κατέχει μια ξεχωριστή θέση στην ιστορία της αρχιτεκτονικής, όχι μόνο ως αισθητική επιλογή, αλλά ως εργαλείο σύνθεσης, καθαρότητας και κατασκευαστικής αφαιρετικότητας. Στην αρχιτεκτονική του 20ού αιώνα και ειδικά στη μοντέρνα παράδοση, το λευκό χρησιμοποιείται ως μέσο ουδετεροποίησης κάθε μη δομικής πληροφορίας και ταυτόχρονα ως ενεργή επιφάνεια που αναδεικνύει την ένταση της μορφής, των φωτοσκιάσεων και της υλικότητας.

Σε αντίθεση με το λευκό ως βαφή, ο σοβάς (ή κονίαμα) είναι ένα δομικό και ταυτοχρόνως αισθητικό υλικό, το οποίο φέρει το λευκό χωρίς να το επιβάλλει. Ο σοβάς δεν είναι επικάλυψη με τη διακοσμητική έννοια, αλλά φυσική συνέχεια του υλικού πλήρωσης, είτε πρόκειται για λιθοδομή, είτε για τοιχοποιία με πλίνθους ή μπετόν. Επομένως, η χρήση του ατόφιου σοβά φέρει τις εξής αρχιτεκτονικές ιδιότητες:

- Ενιαία επιφάνεια: Εξαλείφει τις αρθρώσεις και τα περιγράμματα, δίνοντας έμφαση στον όγκο και στη γεωμετρική καθαρότητα.
- Υφή: Η τελική του υφή διαμορφώνεται από την εφαρμογή — μπορεί να είναι λεία, κοκκώδης, αδρή, γεγονός που προσδίδει χρωματική ποικιλία μέσω της φωτοσκίασης, χωρίς ανάγκη για προσθετικό χρώμα.
- Μεταβλητότητα με το φως: Ο σοβάς αντανakλά και διαχέει το φως με τρόπο μοναδικό, κάνοντάς τον έναν “ζωντανό” χρωματικό φορέα.

Στο έργο του Νίκου Βαλσαμάκη, ο σοβάς δεν είναι απλώς υλικό επικάλυψης αλλά μέσο χρωματικής και μορφικής απογύμνωσης. Η χρήση του λευκού σοβά είναι δομική επιλογή και όχι αισθητική απόφαση. Ο σοβάς εφαρμόζεται σε τοιχοποιία και εμφανίζεται χωρίς καμία απομίμηση υλικού (όπως πέτρα ή ξύλο), εκφράζοντας την επιφάνεια ως αυτό που είναι, ούτε περισσότερη, ούτε λιγότερη.

Ο Βαλσαμάκης στα έργα του απορρίπτει τον χρωματισμό γιατί δεν είναι διαχρονικός· θεωρεί ότι τα επόμενα χρόνια θα είναι αδύνατο να αναπαραχθεί το ίδιο χρώμα με ακρίβεια — προτιμά τη λευκότητα του σοβά γιατί αντανakλά με ουδέτερο τρόπο το ελληνικό φως και τις εναλλαγές του, επιτρέποντας στη μορφή να αναδειχθεί — χρησιμοποιεί τον σοβά σε οικίες όπως το σπίτι του, η Καββαδά, η Πρωτονατορίου και η Λαναρά κ.α. ώστε να υπογραμμίσει τον λιτό, καθαρό, γεωμετρικό χαρακτήρα της αρχιτεκτονικής του.

Η αρχιτεκτονική δεν «βάφεται λευκή»· είναι λευκή εκ φύσεως, μέσω της ειλικρινούς χρήσης του υλικού που φέρει μια αρχιτεκτονική “σιωπής” και φωτός. Ο σοβάς, στον Βαλσαμάκη, είναι η απόλυτη έκφραση αυτής της λευκότητας — μιας λευκότητας που δεν προστίθεται, αλλά προϋπάρχει, κατοικεί στην κατασκευή και παραμένει στο χρόνο.

2. Το βαθύτερο κίνητρο της επιλογής των φυσικών υλικών έναντι του χρώματος.

Πέρα από την έννοια της «ειλικρίνειας της κατασκευής» και της «καθαρότητας της μορφής», η «χρονικής σταθερότητας» αποτελεί το βαθύτερο κίνητρο πίσω από την επιλογή του Νίκου Βαλσαμάκη να χρησιμοποιεί φυσικά υλικά ως υποκατάστατα του χρώματος.

Η έννοια της σταθερότητας, αφορά τόσο τη χρονική διάρκεια όσο και τη νοηματική ακεραιότητα της αρχιτεκτονικής σύνθεσης. Η επιλογή χρήσης ατόφιων φυσικών υλικών γίνεται επειδή τα υλικά αυτά παραμένουν αληθινά— δεν φθείρονται με τον ίδιο τρόπο που φθείρεται μια βαφή, δεν ξεθωριάζουν, δεν απαιτούν επαναληπτικές επεμβάσεις για να διατηρήσουν την αισθητική τους αξία. Η σταθερότητα, δηλαδή, είναι υλική, αισθητική και εννοιολογική. Σε δημόσια αναφορά του, εξηγεί πως ένα κτίριο που βάφεται, αργά ή γρήγορα, χάνει την αρχική του εικόνα, γιατί κανείς δεν μπορεί να αναπαράγει επακριβώς την απόχρωση, την ποιότητα ή την υφή ενός χρώματος δεκαετίες αργότερα. Γι' αυτό το λόγο χρησιμοποιεί το λευκό σοβά, το εμφανές σκυρόδεμα, το ξύλο, την τοπική πέτρα, τα οποία φθείρονται με αξιοπρέπεια αξιοπρέπεια— η πατίνα του χρόνου δεν καταστρέφει την ταυτότητά τους, αλλά την εμπλουτίζει, μετατρέποντας το ίδιο το πέρασμα του χρόνου σε στοιχείο του έργου.

Επιπροσθέτως, η επιλογή των φυσικών υλικών ως φορέων χρώματος δηλώνει σταθερότητα αρχών. Ο Βαλσαμάκης υιοθετεί τη θέση ότι η αρχιτεκτονική πρέπει να μιλάει «ειλικρινά» – και αυτή η ειλικρίνεια αποτυπώνεται στη σταθερότητα του υλικού κόσμου του κτιρίου. Το χρώμα, όπως το αντιλαμβάνεται, δεν είναι διακόσμηση, αλλά αποτέλεσμα αλήθειας· και η αλήθεια είναι από τη φύση της, σταθερή.

3. Η συνεισφορά του χρώματος της ύλης στη διαδικασία επιλογής του στην αρχιτεκτονική σύνθεση.

Η χρωματική ιδιότητα του υλικού αποτελεί καθοριστικό παράγοντα στη διαδικασία της αρχιτεκτονικής σύνθεσης ως αισθητικό εργαλείο, συνδέεται άμεσα με τη φυσική υπόσταση, την υφή, την πατίνα του χρόνου, τη σχέση με το φως και τελικά με την εμπειρία του χώρου. Ο Νίκος Βαλσαμάκης χρησιμοποιεί το φυσικό χρώμα της ύλης ως μέσο ενοποίησης και ανάδειξης της αρχιτεκτονικής πρόθεσης, αποφεύγοντας τις προσθετικές χρωματικές επεμβάσεις. Το λευκό του σοβά, η θερμότητα του ξύλου, η στιβαρότητα της φυσικής πέτρας ή το ψυχρό γκρι του σκυροδέματος επιλέγονται όχι μόνο για την υφή και την ανθεκτικότητά τους, αλλά και για τον τρόπο με τον οποίο ανταποκρίνονται στο φυσικό φως, στις σκιές, και στις μεταβολές της ημέρας και των εποχών, δημιουργώντας από μόνα τους φυσικό χρωματισμό στο κτήριο.

Ο φυσικός αυτός χρωματισμός, διασφαλίζει μια χρονική σταθερότητα, δεν αλλοιώνεται εύκολα, δεν χρειάζεται συντήρηση μέσω βαφής και είναι εύκολο να αναπαραχθεί από τις μελλοντικές γενιές. Με αυτόν τον τρόπο προσφέρεται στην κατασκευή μια βαθιά εγγενής χρωματική ταυτότητα και διαχρονικότητα.

«Το σκυρόδεμα πρέπει να εκτεθεί, όχι να καλυφθεί -το ξύλο να φανεί, όχι να βάφεται».

Le Corbusier, Louis Kahn.

4. Η διαφοροποίηση ως προς τη χρήση των υλικών που αποδίδουν το χρώμα ανάμεσα στα έργα του αρχιτέκτονα στη πόλη και στην εξοχή.

Εμφανής είναι διαφοροποίηση στη χρήση των φυσικών υλικών –και κατά συνέπεια του χρώματος της ύλης– μεταξύ των έργων του Νίκου Βαλσαμάκη στην πόλη και στην εξοχή. Δεν είναι απλώς λειτουργική ή τεχνική, αλλά συνδέεται βαθιά με το πνεύμα του τόπου και τη σχέση του κτιρίου με το περιβάλλον του.

Στην πρώτη κατηγορία όπου καταγράφονται τα εξοχικά έργα όπως:

Ο ρόλος των φυσικών υλικών έντονος και γεωγραφικού χαρακτήρα. Η πέτρα, το ξύλο, το ανεπίχριστο σκυρόδεμα και ο λευκός σοβάς ακολουθούν τη μορφολογία και το ύφος του τοπίου με μεγαλύτερη ελευθερία και ειλικρίνεια. Το χρώμα ανταποκρίνεται στο φυσικό φωτισμό και στην ατμόσφαιρα του φυσικού περιβάλλοντος, ενοποιώντας τα και δημιουργώντας ένα διακριτικό διάλογο μεταξύ τους

Στην δεύτερη κατηγορία αναλύονται τα αστικά έργα, που είναι τα εξής:

Εδώ ο Βαλσαμάκης επιλέγει υλικά με αυξημένη αντοχή και που προσδίδουν μεγαλύτερη καθαρότητα στην όψη, προτάσσοντας το λευκό ως κυρίαρχη χρωματική επιλογή, μέσω λευκών σοβάδων και εμφανών κατασκευαστικών κάρναβων από μπετόν. Ο συνδυασμός των υλικών (π.χ. λίθος Καπανδριτίου στη βάση της Πολυκατοικία Λούρου) και ο χρωματικός τόνος επιλέγονται με επιμέλεια, υπηρετούν την αφαίρεση, τη γεωμετρία και τη λιτότητα, με αποτέλεσμα την καθαρότητα της σύνθεσης μέσα στο χαοτικό αστικό περιβάλλον.

Επομένως, η διαφοροποίηση στη χρήση των φυσικών υλικών —και κατ’ επέκταση στη χρωματική έκφραση μέσω της ύλης— μεταξύ των έργων του Νίκου Βαλσαμάκη στην πόλη και στην εξοχή αποκαλύπτει μια αρχιτεκτονική στάση βαθιά συνδεδεμένη με το περιβάλλον και τη λειτουργία του εκάστοτε έργου.

5. Ο ρόλος του αστικού και φυσικού τοπίου, όταν περιβάλλει το κτίσμα ή εντάσσεται στο εσωτερικό του ως θέα, στην επιλογή των υλικών εμμέσως χρωμάτων.

Ο ρόλος του τοπίου —φυσικού ή αστικού— αποδεικνύεται καθοριστικός θεμελιώδης στη διαδικασία επιλογής των υλικών και εμμέσως των χρωμάτων, στα έργα του Νίκου Βαλσαμάκη. Η επιλογή των υλικών διαμορφώνεται μέσω του περιβάλλοντος, δημιουργώντας μία οργανική σχέση διαλόγου μεταξύ κτίσματος και τοπίου και θέας. Στην εξοχή —όπως στην Ανάβυσσο, στο Σούνιο ή στο Ρίο— τα φυσικά υλικά επιλέγονται από τον αρχιτέκτονα με τρόπο που να προσλαμβάνουν και αντανakλούν το φως του ελληνικού ουρανού με ιδιαίτερη ένταση και ποικιλία. Η χρήση του λευκού σοβά, της τοπικής λιθοδομής, του ξύλου και του ανεπίχριστου σκυροδέματος ενισχύει την αίσθηση ενότητας με το τοπίο. Το φως αντανakλάται πάνω σε αδρές ή λείες επιφάνειες, δημιουργώντας σκιές που κινητοποιούν χρωματικές μεταπτώσεις, και το υλικό «συνομιλεί» με τη φύση όχι ως αντίθεση, αλλά ως προέκτασή της. Το τοπίο σε αυτές τις περιπτώσεις λειτουργεί ως ουσιώδες σκηνογραφικό υπόβαθρο, εντάσσοντας το αρχιτεκτόνημα στο τοπίο όχι μόνο μορφολογικά, αλλά και χρωματικά, μέσω της υλικότητάς του, ενισχύοντας την έννοια του «χρώματος χωρίς χρωματισμό».

Από την άλλη, στα αστικά τοπία, όπου ο χώρος είναι περισσότερος δομημένος και πολύπλοκος, η επιλογής των υλικών γίνεται μέσω συνθετικής καθαρότητας και μορφολογικής πειθαρχίας. Ο λευκός σοβάς κυριαρχεί και σε συνδυασμό με το εμφανές σκυρόδεμα, τα μεταλλικά στοιχεία και επιλεγμένα φυσικά χρώματα σε ξύλινες επιφάνειες ή λιθοδομές, χαρίζουν στο αστικό έργο εσωστρέφεια, στιβαρότητα και νοηματική καθαρότητα. Επιπλέον, η θέα αξιοποιείται κυρίως ως εσωτερική εμπειρία. Κατά τον Βαλσαμάκη η χρωματική επιλογή δεν είναι ποτέ προσθετική. Το χρώμα αναδύεται από την υλικότητα και από τη σχέση του έργου με τον περιβάλλοντα χώρο. Το τοπίο δεν λειτουργεί απλώς ως πλαίσιο ή φόντο, αλλά ως θεμελιώδες κριτήριο επιλογής ύλης και, κατ' επέκταση, χρωματικής υπόστασης.

Συνεπώς, το τοπίο, είτε φυσικό είτε αστικό, συνδιαμορφώνει αρχιτεκτονική και χρωματική εμπειρία, δημιουργεί μια σχέση διαλόγου και συναισθητικής ισορροπίας μεταξύ τους.

6. Οι επιρροές από το ελληνικό τοπίο και την παραδοσιακή αρχιτεκτονική.

(Σύνδεση χρήσης πέτρας, σκυροδέματος και ξύλου με την ελληνική τοπιογραφία).

Βαθιές και ουσιώδεις είναι οι επιρροές του ελληνικού τοπίου και της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής στο έργο του Νίκου Βαλσαμάκη, ιδίως σε ό,τι αφορά την επιλογή και τη χρήση των υλικών. Τα φυσικά υλικά λειτουργούν ως φορείς πολιτισμικής συνέχειας και μορφολογικής ενσωμάτωσης στο περιβάλλον.

Η τοπική πέτρα εμφανίζεται στα έργα του Βαλσαμάκη χωρίς να μιμείται τη λαϊκή αρχιτεκτονική, αλλά αναδεικνύοντας τη γεωλογικής ταυτότητας του τόπου. Η αρμολογημένη λιθοδομή, συχνά ασβεστωμένη ή επικαλυμμένη με λεπτό στρώμα σοβά, παραπέμπει στις τοπικές αγροτικές κατασκευές και στις ξερολιθιές του ελληνικού τοπίου. Το αρχιτεκτόνημα συνδέεται με το ανάγλυφο της γης και την ιστορικότητα της ύλης. Η χρήση της πέτρα, κατά τον Βαλσαμάκη, λειτουργεί οργανικά και όχι διακοσμητικά.

Το εμφανές σκυρόδεμα, δεν ανταγωνίζεται το φυσικό περιβάλλον, αλλά το συμπληρώνει με μία λιτή, αυστηρή γλώσσα, που εντάσσει το κτίσμα στο τοπίο με διακριτικότητα και στατική ευγένεια, καθώς μεταφράζεται ως το σύγχρονο ανάλογο του λιθόκτιστου τοίχου.

Το ξύλο χρησιμοποιείται σε ανεπεξέργαστη μορφή, σε σκούρες, φυσικές αποχρώσεις και λεπτές διατομές που εξυπηρετούν τόσο την εργονομία όσο και τη χρωματική ένταξη στο φως και τον τόπο. Με αυτό το τρόπο χαρίζει στο κτίσμα ένα πιο θερμό κλίμα και έρχεται σε ισορροπία με τη μνημειακότητα του σκυροδέματος και την αδρότητα της πέτρας.

Συμπερασματικά, η υλικότητα στην αρχιτεκτονική του Βαλσαμάκη αντανakλά μια ώριμη κατανόηση του ελληνικού τοπίου ως πηγή μορφικής, χρωματικής και κατασκευαστικής αλήθειας.

Η εργασία αναδεικνύει τη θεμελιώδη αρχιτεκτονική στάση του Νίκου Βαλσαμάκη, σύμφωνα με την οποία τα φυσικά υλικά —όπως το εμφανές σκυρόδεμα, η τοπική πέτρα, το ξύλο και ο λευκός σοβάς— συνιστούν όχι μόνο δομικά μέσα αλλά και πρωταρχικούς φορείς αρχιτεκτονικής ειλικρίνειας, διαχρονικότητας και σταθερότητας. Η αποφυγή της προσθήκης χρώματος μέσω βαφής δεν αποτελεί αισθητική επιλογή, αλλά στάση που ανάγει την ίδια την υλικότητα σε φορέα χρωματικής έκφρασης. Μέσα από την αυθεντική υφή και πατίνα των υλικών, αποδίδεται ένα «χρώμα χωρίς χρωματισμό», που εγγυάται την αναγνωσιμότητα και την αναπαραγωγιμότητα της αρχιτεκτονικής στο χρόνο. Η υλικότητα, με αυτόν τον τρόπο, μετατρέπεται σε μορφολογική και νοηματική γλώσσα αρχιτεκτονικής αλήθειας

04 Βιβλιογραφία | Πηγές

- Αρχεία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής | Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: *Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων*.
- Ερευνητική Εργασία | "Ο Νίκος Βαλσαμάκης ως βιοκλιματικός αρχιτέκτων", Γεωργία Γιασσία, στο περιοδικό «Greek Architects».
- Άρθρο «Αρχιτεκτονικές ματιές: Κατοικία στη Φιλοθέη: Η διδακτική αξία ενός Αρχιτεκτονικού παραδείγματος, 04 Απριλίου, 2016, στο περιοδικό «Greek Architects».
- Βιβλίο: με τίτλο «*Τρεις Κατοικίες*» (1961-1963).
- Βιβλίο: *One hundred Houses for one hundred European Architects of the 20th century* (επιμ. G. Postiglione, Taschen 2004).
- Περιοδικό "Αρχιτέκτονες" του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, τεύχος 36.
- *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 1, 1967.
- *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 2, 1968.
- *Αρχιτεκτονικά Θέματα*, τ. 26, 1992.

Διαδικτυακές πηγές

- <https://www.archdaily.com/>
- <https://www.doma.archi/>
- <https://gr.pinterest.com/>
- <https://issuu.com/>
- <https://www.arch.ntua.gr/>
- <https://www.greekarchitects.gr/>
- <https://www.blod.gr/lectures/>

Ομιλίες

- Κονταράτος Σάββας | Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής: Το έργο του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη (επιστημονική ημερίδα), Μουσείο Μπενάκη, 19/12/2015.
- Τσιράκη Σοφία | Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής: Το έργο του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη (επιστημονική ημερίδα), Μουσείο Μπενάκη, 19/12/2015.
- Φιλιππίδης Μέμος |Νίκος Βαλσαμάκης / έτσι όπως τον γνώρισα| Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής: Το έργο του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη (επιστημονική ημερίδα), Μουσείο Μπενάκη, 19/12/2015.
- Τσακόπουλος Παναγιώτης |Η μεταμόρφωση του παραδείγματος: Ο Νίκος Βαλσαμάκης και η εξέλιξη της αθηναϊκής πολυκατοικίας| Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής: Το έργο του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη (επιστημονική ημερίδα), Μουσείο Μπενάκη, 19/12/2015.
- Loyer François |Η καθαρή ομορφιά της μοντέρνας αρχιτεκτονικής| Ελληνικό Ινστιτούτο Αρχιτεκτονικής: Το έργο του αρχιτέκτονα Νίκου Βαλσαμάκη (επιστημονική ημερίδα), Μουσείο Μπενάκη, 19/12/2015.

Οι εικόνες αντλήθηκαν από το διαδίκτυο, από το περιοδικό Αρχιτεκτονικά Θέματα, τ. 26, 1992 και από τα Αρχεία Ελληνικής Αρχιτεκτονικής| Μουσείο Μπενάκη, Ιανουάριος 2007: Νίκος Βαλσαμάκης Αρχιτέκτων.

XANIA 2025